

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ 2012-2014

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΟΥΤΟΥΜΠΙΑ
Α.Μ. 1212Μ092

**ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ: ΜΙΑ ΣΥΝΟΛΙΚΗ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ: ΣΙΔΕΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ - ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ (ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ)
ΜΑΣΤΡΟΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ - ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ ΧΡΗΣΤΟΣ - ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΑΘΗΝΑ
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	2
ABSTRACT.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
ΜΕΡΟΣ Α΄: Η ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ	6
Α.1. ΟΡΙΣΜΟΣ	7
Α.2. ΤΟΜΕΙΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	8
ΜΕΡΟΣ Β΄: ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.....	12
ΜΕΡΟΣ Γ΄: ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.....	29
Γ.1. ΟΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΜΕΤΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	29
Γ.2. ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΑΝΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ	38
ΜΕΡΟΣ Δ΄: ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΗΜΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	45
Δ.1. ΟΙ ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.....	45
Δ.2. ΟΙ ΘΕΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	55
ΜΕΡΟΣ Ε΄: ΜΕΤΡΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	61
Ε.1. ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΚΡΑΤΩΝ.....	61
Ε.2. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ.....	68
ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	71
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ	73

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία, που εκπονείται στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος με αντικείμενο τη Διεθνή Πολιτική Οικονομία, επιχειρεί να ρίξει φως σε όλες τις πτυχές του φαινομένου της παραοικονομίας, το οποίο αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι των οικονομιών των χωρών ανά τον κόσμο. Η επίσημη οικονομική δραστηριότητα είναι άμεσα συνυφασμένη με την ανεπίσημη οικονομική δραστηριότητα και οποιαδήποτε προσπάθεια εξέτασης της οικονομίας μιας χώρας χωρίς τον υπολογισμό και των δύο μεταβλητών αποτελεί λάθος.

Η εξέταση της παραοικονομίας δεν αποτελεί εύκολη υπόθεση. Η συλλογή στοιχείων για τη μελέτη της βρίσκει εμπόδια στον «κρυφό» της χαρακτήρα. Παρόλα αυτά, μεγάλη πρόοδος έχει συντελεστεί όσον αφορά τους τομείς, που αυτή εμφανίζεται, τα αίτια που την προκαλούν, το μέγεθός της, καθώς και τις μεθόδους για την αντιμετώπισή της. Στο κείμενο που ακολουθεί παρατίθενται στοιχεία για τις παραπάνω θεματικές, και δίνεται έμφαση στις επιπτώσεις (αρνητικές και θετικές) που έχει η παραοικονομία στην επίσημη οικονομία και ανάπτυξη των κρατών.

Η εκπόνηση της εργασίας για το φαινόμενο της παραοικονομίας, επιχειρείται κυρίως μέσω της παράθεσης πληροφοριών από τη διαθέσιμη ξενόγλωσση αρθρογραφία, την ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία καθώς και από πηγές του διαδικτύου.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

Παραοικονομία, επίσημη οικονομία, ανάπτυξη, φορολογικό βάρος, φορολογική ηθική, φοροδιαφυγή, διαφθορά, Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, ποιότητα κρατικών θεσμών, κανονιστικές ρυθμίσεις, ανεπτυγμένες/αναπτυσσόμενες/υπό μετάβαση οικονομίες

ABSTRACT

This dissertation, elaborated within the M.A. Programme of International Political Economy, attempts to shed light on the aspects of the shadow economy, which is an integral part of the countries' economies worldwide. Due to the fact that the official and unofficial economic activities are directly linked to each other, any attempt to examine the economy of a country without taking into consideration both variables would lead into incorrect results.

Given the fact that the “hidden” nature of the shadow economy obstructs the collection of data in order to be studied, its examination is not an easy task. Nevertheless, it has been made much progress concerning the fields where it appears, its causes and size, but also the means to overcome it. The following text outlines the information regarding the already mentioned topics, with an emphasis made on the repercussions (negative or positive) that the shadow economy presents over a country's official economy and development.

The composition of this dissertation on the phenomenon of shadow economy is attempted mainly through data layout, provided by the foreign press, the greek and foreign bibliography, as well as the internet.

KEY-WORDS

Shadow economy, formal economy, development, tax burden, tax morale, tax evasion, corruption, Gross Domestic Product, institutional quality, regulation, developed/developing/transition economies

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η πολυεπίπεδη εξέταση της οικονομικής δραστηριότητας ενός κράτους αποτελεί έργο δύσκολο. Το έργο αυτό, μεταξύ άλλων, προσκρούει σε εμπόδια λόγω της ύπαρξης και της εξάπλωσης του φαινομένου της παραοικονομίας. Η παραοικονομία αναπτύσσεται και δρα παράλληλα με την επίσημη οικονομία ενός κράτους, επηρεάζοντας τα δεδομένα της τελευταίας σε πολύ μεγάλο βαθμό. Η οικονομική πραγματικότητα αποτελείται από διάφορα στοιχεία και μεταβλητές, που αλληλεπιδρούν, με την ανεπίσημη οικονομική δραστηριότητα να είναι ένα από αυτά. Το φαινόμενο της παραοικονομίας αποτελεί αντικείμενο μελέτης των κυβερνήσεων των κρατών, καθώς και των διεθνών οργανισμών ανά τον κόσμο, διότι η σημασία του και η συμβολή του στη συνολική κρατική και παγκόσμια οικονομία θεωρείται καθοριστική. Η μελέτη, επομένως, και η κατανόηση του φαινομένου της παραοικονομίας βοηθά τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής να σχηματίσουν καλύτερη εικόνα της οικονομικής πραγματικότητας και της επιρροής που η παραοικονομία ασκεί σε αυτήν, αλλά και να βρουν τους κατάλληλους τρόπους, ώστε να τη θέσουν υπό έλεγχο και να την αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά.

Το φαινόμενο της παραοικονομίας αποτελεί, επίσης, ζήτημα αμφιλεγόμενο για τους οικονομολόγους και τους μελετητές και χαρακτηρίζεται από δυσκολία προσέγγισης και εξέτασης. Αν και έχει σημειωθεί μεγάλη πρόοδος, ακόμα και στις μέρες μας δεν έχει υπάρξει μία κοινώς αποδεκτή προσέγγιση για το φαινόμενο αυτό. Η δυσκολία συλλογής στοιχείων λόγω της σκιώδους φύσης της παραοικονομίας, δυσχεραίνει σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό το έργο του μελετητή, και θέτει υπό αμφισβήτηση τα αποτελέσματα στα οποία καταλήγει. Ο αμφιλεγόμενος χαρακτήρας της παραοικονομίας σχετίζεται με την επίσημη οικονομία ενός κράτους και την ανάπτυξη σε αυτό. Παρά τις όποιες δυσκολίες προσέγγισης του φαινομένου, εύκολη είναι η σύνδεσή του με την επίσημη οικονομία. Όπως θα φανεί στο κυρίως κείμενο, η επίδραση της παραοικονομίας στην επίσημη οικονομία είναι σημειωμένη είτε με θετικό είτε με αρνητικό πρόσημο, με σημαντικά επιχειρήματα και απ' τις δύο πλευρές. Επιπλέον, η μη ύπαρξη κοινής γραμμής πλεύσης απ' τη μεριά των ειδικών για τις διάφορες πτυχές της παραοικονομίας και των στοιχείων που σχετίζονται με αυτή, αφήνει αρκετά κενά, τα οποία πρέπει να καλυφθούν.

Η παρούσα διπλωματική εργασία, το θέμα της οποίας επιλέχθηκε λόγω της σημασίας της παραοικονομίας για την οικονομία στο σύνολό της, επιχειρεί τη συγκέντρωση στοιχείων από σύγχρονες κατά βάση πηγές, και την παράθεσή τους, με σκοπό μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση του φαινομένου. Καθώς ο εκάστοτε οικονομολόγος και μελετητής επικεντρώνεται σε κάποια συγκεκριμένη πτυχή, ή παρουσιάζει το φαινόμενο απ' τη δική του οπτική γωνία, στην εργασία αυτή,

θεωρήθηκε σωστό να συμπεριληφθούν όσο το δυνατόν περισσότερες απόψεις. Δεδομένου ότι το θέμα της παραοικονομίας δε χαρακτηρίζεται από ομοφωνία (αν και υπάρχουν πολλά σημεία όπου έχει γίνει διασταύρωση στοιχείων από περισσότερες πηγές), κρίθηκε χρήσιμο το «να ακουστούν οι φωνές όλων» μέσα από ένα ενιαίο κείμενο. Με γνώμονα αυτό, έγινε η συγγραφή της εργασίας, που ακολουθεί.

ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στο **Α' μέρος** γίνεται παρουσίαση της φύσης του φαινομένου της παραοικονομίας με αναφορά στον ορισμό της, στην ονοματολογία και στους τομείς, όπου αναπτύσσονται οι δραστηριότητες, που εντάσσονται στους κόλπους της.

Στο **Β' μέρος** παρατίθενται συγκεντρωτικά όλοι εκείνοι οι παράγοντες, που αποτελούν τα αίτια εμφάνισης και εξάπλωσης της παραοικονομίας. Η ανάλυσή τους είναι συνοπτική, εκτός από τις περιπτώσεις μερικών, όπου οι διαθέσιμες πηγές παρείχαν περισσότερες πληροφορίες.

Το **Γ' μέρος** έχει ως αντικείμενό του το μέγεθος της παραοικονομίας. Οι μέθοδοι, οι οποίες έχουν χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς για την εκτίμηση του μεγέθους της παραοικονομίας αναφέρονται συνοπτικά στην πρώτη ενότητα. Οι μέθοδοι με τα διάφορα μοντέλα, που τις συνοδεύουν, παρατίθενται μέσα από τη σχετική βιβλιογραφία/αρθρογραφία στην οποία μπορεί ο αναγνώστης να προστρέξει, ώστε να τα μελετήσει σε βάθος. Στη δεύτερη ενότητα, μέσα από τη χρήση πινάκων και ποσοστών, γίνεται παρουσίαση του μεγέθους της παραοικονομίας ανά τον κόσμο ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης των χωρών (ανεπτυγμένες/αναπτυσσόμενες/υπό μετάβαση οικονομίες).

Το **Δ' μέρος** πραγματεύεται τις επιπτώσεις που έχει η παραοικονομία στην επίσημη οικονομία ενός κράτους. Οι απόψεις δίστανται, με πολλούς μελετητές να υποστηρίζουν την αρνητική φύση της παραοικονομίας και την παρεμπόδιση της ανάπτυξης εις βάρος των κρατών (πρώτη ενότητα), και άλλους να υποστηρίζουν τα ευεργετικά χαρακτηριστικά της παραοικονομίας και τους τρόπους με τους οποίους συμβάλλει θετικά στην ανάπτυξη των κρατών (δεύτερη ενότητα).

Το **Ε' μέρος** περιλαμβάνει τους τρόπους αντιμετώπισης της παραοικονομίας από τη σκοπιά των κυβερνήσεων των κρατών (πρώτη ενότητα), αλλά και διεθνών οργανισμών (δεύτερη ενότητα).

Στο τέλος της εργασίας παρατίθενται η αρθρογραφία, η βιβλιογραφία και οι πηγές από το διαδίκτυο, που χρησιμοποιήθηκαν για τη συγγραφή του κειμένου.

ΜΕΡΟΣ Α΄: Η ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Η συνολική οικονομική δραστηριότητα ενός κράτους, (βλ. πίνακα 1), χωρίζεται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: την επίσημη οικονομία, την παραοικονομία και την άτυπη οικονομία. Η μελέτη των τριών αυτών τομέων αποτελεί έργο δύσκολο, αλλά απαραίτητο για την εξέταση και το σχεδιασμό της στρατηγικής αναφορικά με την οικονομική δραστηριότητα ενός κράτους. Η επίσημη οικονομία περιλαμβάνει τις δραστηριότητες εκείνες, οι οποίες λαμβάνουν χώρα υπό το ρυθμιστικό πλαίσιο, που έχει οριστεί από κάθε κράτος, είναι μετρήσιμες και καταγράφονται στο επίσημο ΑΕΠ. Η άτυπη οικονομία δεν περιλαμβάνεται στο ΑΕΠ κατά συνθήκη, καθώς αποτελείται από μη ρυθμιζόμενες από το μηχανισμό της αγοράς παραγωγικές δραστηριότητες. Επομένως, η παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών προς ίδια χρήση και οι ενέργειες που εμπíπτουν στη σφαίρα του εθελοντισμού, εντάσσονται στην άτυπη οικονομία, αλλά δεν αποτελούν αντικείμενο της παραοικονομίας, κι ας μην καταγράφονται στο επίσημο ΑΕΠ¹. Τέλος, η παραοικονομία περιλαμβάνει τη διαφεύγουσα οικονομική δραστηριότητα, η οποία δεν ελέγχεται και δεν καταγράφεται στο επίσημο ΑΕΠ, πράγμα που καθιστά εξαιρετικά δύσκολη τη μελέτη της, καθώς η ίδια αναπτύσσεται στη σκιά.

Πίνακας 1: Οι τομείς της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας ενός κράτους

ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	Επίσημη οικονομία (Καταγραφόμενο/μετρούμενο/επίσημο ΑΕΠ)		
	Παραοικονομία (Μη καταγραφόμενο ΑΕΠ ή διαφεύγουσα οικονομική δραστηριότητα)	Εμπορικής φύσεως δραστηριότητες στον τομέα της παραοικονομίας	Αδήλωτες νόμιμες δραστηριότητες ⇒ Παράνομες εγκληματικές δραστηριότητες
	Άτυπη οικονομία (Οικονομική δραστηριότητα μη συμπεριλαμβανόμενη στο ΑΕΠ)	Μη εμπορικής φύσεως δραστηριότητες στον τομέα της παραοικονομίας	Παραγωγή αγαθών/υπηρεσιών προς ίδια χρήση ⇒ Δραστηριότητες οικιακής φύσεως Εθελοντική εργασία

Πηγές: Dumitrescu, Constantin Dan, Neacsu, Razvan and Zamfirescu, Nicolae (2009). "Underground Economy, Disturbatory Factor in National Economy Development". Annals of DAAAM for 2009 & Proceedings of the 20th International DAAAM Symposium, Vol. 20, No. 1. (σελ. 0990)

Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). *Η παραοικονομία στην Ελλάδα και τον κόσμο. Προσέγγιση των βασικών πτυχών του προβλήματος*. Αθήνα: Παπαζήση. (σελ. 24)

¹ Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). *Η παραοικονομία στην Ελλάδα και τον κόσμο. Προσέγγιση των βασικών πτυχών του προβλήματος*. Αθήνα: Παπαζήση. (σελ. 23-24)

Ο διαχωρισμός ανάμεσα στην επίσημη και στην ανεπίσημη οικονομική δραστηριότητα έγινε για πρώτη φορά από τον Keith Hart το 1971 κατά τη διάρκεια μιας έρευνας για την ανεργία στη Γκάνα². Από τότε και έπειτα ξεκίνησε η μελέτη και εξέταση του φαινομένου της παραοικονομίας, η οποία συνδέθηκε με τους διεθνείς αναπτυξιακούς κύκλους³.

A.1. ΟΡΙΣΜΟΣ

Όπως συμβαίνει με τα περισσότερα φαινόμενα, έτσι και με το φαινόμενο της παραοικονομίας, προκύπτει το πρόβλημα του εντοπισμού ενός ορισμού, που να το περιγράφει επαρκώς και να είναι αναγνωρισμένος από όλους τους μελετητές. Πάρα πολλοί είναι εκείνοι, οι οποίοι έχουν ασχοληθεί και μελετήσει το ζήτημα αυτό καταλήγοντας σε σχεδόν ίδιους ορισμούς στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν με σαφήνεια το φαινόμενο της παραοικονομίας. Ο Friedrich Schneider, ένας από τους πιο σημαντικούς μελετητές της ανεπίσημης οικονομίας, ο οποίος έχει αφιερώσει μεγάλο μέρος του έργου του στον τομέα αυτό, έχει τονίσει ότι το να ορίσει κανείς επακριβώς τι σημαίνει παραοικονομία είναι πολύ δύσκολο, αν όχι ακατόρθωτο, λόγω της συνεχούς αλλαγής της φύσης της και των δεδομένων της, αλλά και της εκάστοτε μεθόδου, η οποία επιλέγεται από τον μελετητή για την εξέταση του φαινομένου.

Σε μια προσπάθεια να συνοψισθούν οι ορισμοί, που έχουν αποδοθεί στην παραοικονομία προκύπτει ότι ως παραοικονομία μπορεί να οριστεί *το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων, νόμιμων ή παράνομων, που αφορούν αγαθά και υπηρεσίες, οι οποίες συμβάλλουν στο επίσημο ΑΕΠ, χωρίς να είναι καταγεγραμμένες σε αυτό και χωρίς να συμπεριλαμβάνονται στις επίσημες μετρήσεις, καθώς λαμβάνουν χώρα εκτός των ορίων του κυβερνητικού ελέγχου, των ρυθμίσεων και της φορολογίας, που καθορίζονται απ' το κράτος, και αποκρύπτονται μερικώς ή ολικώς από τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες*. Επομένως, η παραοικονομία αποτελεί τη διαφορά μεταξύ του πραγματικού και του επίσημου/μετρούμενου/καταγραφόμενου ΑΕΠ, με τη διαφεύγουσα οικονομική δραστηριότητα να αποτελεί το προϊόν της⁴.

Στο σημείο αυτό, για τη διευκόλυνση του αναγνώστη πρέπει να διευκρινιστεί ότι η ορολογία, που χρησιμοποιείται για το φαινόμενο της παραοικονομίας στην ξένη βιβλιογραφία είναι ιδιαίτερα

² Lavinia, Elisabeta (Jan. 2011). "The level of the underground economy in the economic crisis period". Annals of Eftimie Murgu University Resita, Fascicle II, Economic Studies. (σελ. 334)

³ Alter Chen, Martha (Jul. 2007). "Rethinking the Informal Economy: Linkages with the Formal Economy and the Formal Regulatory Environment". Economic and Social Affairs. ST/ESA/DESA Working Paper No. 46. (σελ. 1)

⁴ -Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). "Shadow Economies-Size, Causes and Consequences". Journal of Economic Literature, Vol. 38, No. 1. (σελ. 78-79)

-Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 20-21)

εκτενής, με πάνω από 40 λέξεις να χρησιμοποιούνται⁵. Οι λέξεις-κλειδιά, που μπορεί να βρει κανείς στην προσπάθειά του να προσεγγίσει το ζήτημα της παραοικονομίας είναι, μεταξύ πολλών άλλων, οι εξής: shadow / underground / non-observed / non-registered / informal / unofficial / parallel / illegal / hidden / grey / invisible / second / subterranean / cash / black economy. Οι προαναφερθείσες ορολογίες έχουν κατά βάση το ίδιο περιεχόμενο και χρησιμοποιούνται για να ερμηνεύσουν το ίδιο φαινόμενο, παρόλα αυτά, ο συγγραφέας του εκάστοτε άρθρου ή βιβλίου ίσως δίνει κάποια διαφορετική ερμηνεία σε αυτό ανάλογα με τη λέξη την οποία επιλέγει να χρησιμοποιήσει⁶.

A.2. ΤΟΜΕΙΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Ο ανεπίσημος τομέας της οικονομίας είναι ένας τομέας ευρύς και διαδεδομένος, γεγονός που κάνει πολύ δύσκολη τη μέτρηση, αλλά και τη μελέτη του. Οι οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες δε γίνονται αντιληπτές από το κράτος και τους αρμόδιους ελεγκτές του με αποτέλεσμα να μη μπορούν να συμπεριληφθούν στο ΑΕΠ για να αποτελέσουν επίσημα κομμάτι της οικονομικής δραστηριότητας του κράτους, προσδιορίζονται διαφορετικά από τον εκάστοτε μελετητή του φαινομένου. Στην ενότητα αυτή θα γίνει μια προσπάθεια να συνοψισθούν όσα έχουν ειπωθεί επί του θέματος μέσα από τη συγκέντρωση και την κατηγοριοποίηση των τομέων στους οποίους αναπτύσσεται η παράνομη οικονομική δραστηριότητα.

Στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας περιλαμβάνονται οι οικονομικές δραστηριότητες που στο πλαίσιο της αγοράς σχετίζονται με αγαθά και υπηρεσίες και έχουν αποκρυφτεί συνειδητά από τις δημόσιες αρχές με στόχο την αποφυγή καταβολής εισοδήματος, προστιθέμενης αξίας, εισφορών κοινωνικής ασφάλισης ή άλλων φόρων. Ο δρών που καταφεύγει στην παραοικονομία προσπαθεί να αποφύγει, ακόμη, το να συμμορφωθεί με ορισμένα νομικά πρότυπα της αγοράς εργασίας, όπως οι κατώτατοι μισθοί, το όριο ωρών εργασίας, τα πρότυπα ασφαλείας κ.ά., αλλά και διοικητικές διαδικασίες, όπως η ολοκλήρωση στατιστικών ερωτηματολογίων ή άλλων διοικητικών εντύπων⁷. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι οι συμμετέχοντες σε δραστηριότητες του ανεπίσημου τομέα της οικονομίας, οι οποίοι μπορεί να φοροδιαφεύγουν μερικώς ή ολικώς, εμπίπτουν στις κατηγορίες: α) όσων είναι οικονομικά αδύναμοι να ανταποκριθούν στις φορολογικές τους

⁵ Ogreba, Svyatoslav (2012). "International Experience of Statistical Assessment of the Shadow Economy". Journal of Social Sciences, Vol. 1, No. 2. (σελ. 95)

⁶ Σ.τ.Σ: Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιούνται διάφορες φράσεις προς αποφυγή της συνεχούς χρήσης της λέξης «παραοικονομία», χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο ορισμός είναι διαφορετικός. Για περισσότερα σχετικά με την ορολογία, βλ. OECD (2002). *Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook*. Paris. (σελ. 141)

⁷ OECD (2002). (σελ. 37-38)

υποχρεώσεις λόγω της ανεργίας και της φτώχειας, β) όσων έχουν νόμιμες επιχειρήσεις και δύνανται να πληρώσουν φόρους, αλλά δεν επιθυμούν να «μοιραστούν» τα κέρδη τους με το κράτος λόγω του μεγάλου μεριδίου, που τους αναλογεί, ή πληρώνουν μέρος αυτών, αλλά και γ) όσων δρουν αποκλειστικά παράνομα, χωρίς να έχουν δηλωμένες τις επιχειρήσεις τους.

Πιο συγκεντρωτικά, οι οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες λαμβάνουν χώρα εκτός του ορίου ελέγχου των αρμόδιων κυβερνητικών αρχών χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: στη μία είναι όσες σχετίζονται με την αδήλωτη εργασία, η οποία είναι υπεύθυνη για τα 2/3 του μεγέθους της συνολικής παραοικονομίας. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται οι μισθοί εργαζομένων και εργοδοτών, οι οποίοι δε δηλώνονται στο κράτος για να αποφύγουν τη φορολογία και την τεκμηρίωση των εκάστοτε συναλλαγών. Η αδήλωτη εργασία αποτελεί συνήθη τακτική στον τομέα των κατασκευών, της γεωργίας, αλλά και των οικιακών εργασιών (καθαρισμός, φύλαξη παιδιών και ηλικιωμένων, κατ' οίκον διδασκαλία κτλ). Στη δεύτερη κατηγορία, η οποία καλύπτει το 1/3 της παράνομης οικονομικής δραστηριότητας, εντάσσονται οι επιχειρήσεις οι οποίες δεν κάνουν δήλωση των εισοδημάτων τους, ώστε να αποφύγουν την καταβολή φόρων στο κράτος. Η φοροδιαφυγή⁸ αφορά κατά βάση επιχειρήσεις στις οποίες οι συναλλαγές γίνονται με μετρητά, όπως μικρά καταστήματα, κέντρα διασκέδασης, ταξί κτλ, χωρίς φυσικά να αποκλείονται οι μεγαλύτερης κλίμακας επιχειρήσεις⁹.

Μία άλλη προσέγγιση για το περιεχόμενο του φαινομένου της παραοικονομίας ορίζει τα τέσσερα στοιχεία, τα οποία τη συνθέτουν, ως εξής: α) αδήλωτο εισόδημα από νόμιμες δραστηριότητες, β) αδήλωτο εισόδημα από παράνομες δραστηριότητες, γ) παραγωγή αγαθών προς ίδια χρήση και δ) αδυναμία στατιστικών τεχνικών και πηγών πληροφόρησης για το μέγεθος της παραοικονομίας. Τα δύο πρώτα στοιχεία αφορούν την απόκρυψη (μερική ή ολική) του αληθινού εισοδήματος με στόχο την αποφυγή πληρωμής φόρων, οι οποίοι έχουν επιβληθεί στο πλαίσιο των νομοθεσιών για την προστασία των εργαζομένων και τη διασφάλιση της τήρησης των δικαιωμάτων του καταναλωτή. Οι συναλλαγές που γίνονται με μετρητά βοηθούν την απόκρυψή τους λόγω της δυσκολίας εντοπισμού του χειροπιαστού χρήματος. Οι παράνομες δραστηριότητες και η απόκρυψη των εσόδων από αυτές, που αποτελούν το δεύτερο στοιχείο, αφορούν κυρίως περιπτώσεις ενεργειών

---

⁸ Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει μία σημαντική διάκριση ανάμεσα στον όρο φοροδιαφυγή και φοροαποφυγή. Η φοροδιαφυγή ορίζεται ως η παράνομη αποφυγή πληρωμής φόρων, π.χ. με τη μη αναγραφή ή απόκρυψη εισοδημάτων από τη φορολογική δήλωση, ενώ η φοροαποφυγή ορίζεται ως η οποιαδήποτε νόμιμη διαδικασία ή τρόπος για την αποφυγή πληρωμής φόρων. [Χρυσοβιτσιώτης, Ι. και Σταυρακόπουλος, Ι. (2001 - 5η έκδοση). *Λεξικό αγγλοελληνικό & ελληνοαγγλικό εμπορικών τραπεζικών και χρηματο-οικονομικών όρων*. Αθήνα: Παπαζήση και Palan, Ronen, Murphy Richard and Chavagneux, Christian (2010). *Tax havens. How globalization really works*. USA: Cornell University Press. (σελ. 10)]

⁹ Schneider, Friedrich (2013). *The Shadow Economy in Europe, 2013*. A.T. Kearney, Inc. (σελ. 3)

που αφορούν παράνομα αγαθά και υπηρεσίες, όπως είναι τα ναρκωτικά και η πορνεία, οι οποίες λαμβάνουν χώρα κατ' αποκλειστικότητα πίσω από κλειστές πόρτες¹⁰.

Το τρίτο στοιχείο, δηλαδή η παραγωγή (νόμιμων) αγαθών προς ίδια χρήση έχει καθ' όλα νόμιμο χαρακτήρα, απλά δεν καταγράφεται λόγω του ότι ο παραγωγός και ο αποδέκτης του αγαθού ή της υπηρεσίας είναι το ίδιο άτομο. Στις χώρες του Οργανισμού για την Οικονομική Συνεργασία και την Ανάπτυξη (ΟΟΣΑ) οι δραστηριότητες που εντάσσονται στον τομέα αυτό είναι κυρίως κατασκευαστικού χαρακτήρα και συντήρησης/επισκευής κατοικιών, ενώ στις αναπτυσσόμενες και υπό μετάβαση οικονομικά χώρες, οι δραστηριότητες αυτές αφορούν κυρίως τη σίτιση (γεωργία, κτηνοτροφία). Όπως έχει ήδη ειπωθεί, ο τομέας της άτυπης οικονομίας, όπου ουσιαστικά ανήκουν οι δραστηριότητες, που μόλις αναφέρθηκαν, δεν αποτελεί αντικείμενο μελέτης της παραοικονομίας, απλώς εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της μελέτης των δραστηριοτήτων εκείνων, οι οποίες δε συμπεριλαμβάνονται στο επίσημο ΑΕΠ ενός κράτους.

Τέλος, το τέταρτο στοιχείο αφορά τη δυσκολία συλλογής με ακρίβεια δεδομένων αναφορικά με το φαινόμενο της παραοικονομίας. Το ζήτημα είναι είτε στατιστικής φύσεως, είτε θέμα ατελούς πληροφόρησης¹¹. Οι οικονομικές αυτές δραστηριότητες δεν υπόκεινται σε έλεγχο, όπως θα έπρεπε, από τις επίσημες αρχές του κράτους, άρα τα στοιχεία είναι ανεπαρκή, με αποτέλεσμα να είναι υπερβολικά δύσκολος ο ακριβής υπολογισμός του μεγέθους της παραοικονομίας. Η δυσκολία υπολογισμού του μεγέθους της αποδίδεται, ακόμη, στο γεγονός ότι δεν έχει υπάρξει μια συμφωνία ως προς τη φύση των παράνομων οικονομικών δραστηριοτήτων, που θα πρέπει να περιλαμβάνονται στους εθνικούς λογαριασμούς. Από τη στιγμή που η όποια δράση στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας θεωρείται παράνομη, διότι μεταφράζεται ως φοροδιαφυγή, η οποία αποτελεί ποινικό αδίκημα και καταστρατήγηση του φορολογικού νόμου, η συλλογή στοιχείων για την παραοικονομία δικαιολογημένα αποτελεί πολύ δύσκολο εγχείρημα, γιατί κανένας δεν θα παραδεχτεί ότι δρα ενάντια στις προσταγές του νόμου με κίνδυνο να υποστεί τις όποιες κυρώσεις. Επομένως, όπως είναι λογικό, η παραοικονομία παραμένει κρυφή διότι όσοι συμμετέχουν σε αυτή καλύπτουν τα ίχνη τους και στηρίζουν ο ένας τον άλλον, ώστε να μην κινδυνεύσουν να υποστούν τις κυρώσεις του κράτους, χάνοντας ταυτόχρονα τα κέρδη τους¹².

---

¹⁰ "Reducing opportunities for tax non-compliance in the underground economy". (Jan. 2012). OECD: Forum on Tax Administration: SME Compliance Sub-Group. Information Note. Διαθέσιμο στο: <http://www.oecd.org/site/ctpfta/49427993.pdf> (σελ. 7)

¹¹ Ibid.

¹² Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 25)

Πίνακας 2: Τύποι δραστηριοτήτων που emπίπτουν στη σφαίρα της παραοικονομίας

Παράνομες δραστηριότητες	Μη επίσημες δραστηριότητες	Δραστηριότητες που δε δηλώνονται για οικονομικούς λόγους	Δραστηριότητες που δεν καταγράφονται λόγω στατιστικών προβλημάτων
Μη καταχωρημένες (παράνομες)	Μη καταχωρημένες (δε χρειάζεται να δηλωθούν)	Μη καταχωρημένες (σκόπιμα)	Χωρίς απάντηση
	Χωρίς καταγραφή στοιχείων	Ανακριβής δήλωση στοιχείων	Ελλιπείς απαντήσεις ερωτηθέντων
			Απαρχαιωμένες καταχωρήσεις μητρώου

Πηγή: United Nations Commission for Europe (2008). *Non-observed Economy in National Accounts: A Survey of Country Practices*. United Nations Publication: New York and Geneva. (σελ. 46)

Πίνακας 3: Οικονομικές δραστηριότητες του τομέα της παραοικονομίας

Τύπος δραστηριότητας	Χρηματικές συναλλαγές		Μη χρηματικές συναλλαγές	
Παράνομες δραστηριότητες	Εμπόριο με κλεμμένα αγαθά Παραγωγή/Διακίνηση ναρκωτικών Πορνεία/Πορνογραφία Λαθρεμπόριο Πλαστογραφία/Τοκογλυφία Τυχερά παιχνίδια Απάτη		Ανταλλαγή ναρκωτικών, κλοπιμαίων και λαθραίων εμπορευμάτων Παραγωγή ναρκωτικών και κλοπή προς ίδια χρήση	
	Φοροδιαφυγή	Φοροαποφυγή	Φοροδιαφυγή	Φοροαποφυγή
Νόμιμες δραστηριότητες	Μη δηλωμένο εισόδημα από αυτοαπασχόληση Εισόδημα και στοιχεία ενεργητικού από αδήλωτη εργασία, που σχετίζονται με νόμιμα αγαθά και υπηρεσίες	Εκπτώσεις εργαζομένων Παροχές/Bonus	Ανταλλαγή νόμιμων αγαθών και υπηρεσιών	Εργασίες τύπου “do-it-yourself” Παροχή βοήθειας σε γείτονες

Πηγή: Schneider, Friedrich and Klinglmaier, Robert (2004). “Shadow Economies Around the World: What Do We Know?”. Center for Research in Economics, Management and the Arts. Working Paper No. 3. (σελ. 6)

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Για τη σωστή προσέγγιση και μελέτη κάθε φαινομένου, υψίστης σημασίας θεωρείται ο προσδιορισμός των αιτιών, που προκάλεσαν την εμφάνισή του. Στην παρούσα ενότητα, θα γίνει παρουσίαση των αιτιών εμφάνισης της παραοικονομίας, που αποτελούν παράλληλα τους παράγοντες, που τη συντηρούν. Τα στοιχεία αυτά δικαιολογούν στο μέγιστο βαθμό γιατί το μέγεθος της παραοικονομίας είναι τόσο μεγάλο και γιατί το φαινόμενο αυτό, που είναι άμεσα συνυφασμένο με την οικονομική ζωή ενός κράτους, εμποδίζει την ανάπτυξη και την ευημερία του. Στην ενότητα αυτή γίνεται μία συνοπτική ανάλυση των αιτιών της παραοικονομίας, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση σε κάποια από αυτά, καθώς βάσει της παγκόσμιας βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας και σύμφωνα με πολλούς οικονομολόγους και μελετητές του φαινομένου, η επιρροή τους φαίνεται να είναι πιο καθοριστική. Όπως έχει πολλάκις επισημανθεί, οι άνθρωποι είναι ορθολογικοί δρώντες· δρουν ζυγίζοντας το κόστος και το όφελος σε κάθε περίπτωση, πριν ενεργήσουν, και επιλέγουν ενέργειες που εξασφαλίζουν τη μεγιστοποίηση του συμφέροντός τους¹³. Με αυτή τη λογική δρουν και στην περίπτωση της δραστηριοποίησης στον επίσημο ή ανεπίσημο τομέα της οικονομίας. Τα παρακάτω αίτια, αποτελούν τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι επιλέγουν την παραοικονομία.

1. Φορολογικό, κοινωνικό και ασφαλιστικό βάρος

Όσο μεγαλύτερη είναι η διαφορά ανάμεσα στο συνολικό κόστος της εργασίας στον επίσημο τομέα της οικονομίας και των κερδών από την εργασία, μετά την καταβολή του φόρου, τόσο περισσότερο αυξάνονται τα κίνητρα των πολιτών για προσφυγή στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας, από τη στιγμή που ο φόρος αφορά τόσο τον τομέα της εργασίας των πολιτών, όσο και όσων ενεργειών γίνονται έξω από αυτή¹⁴. Με πιο απλά λόγια, όσο μεγαλύτερη είναι η φορολογική επιβάρυνση και οι άλλοι είδους επιβαρύνσεις, που προκύπτουν από την ισχύουσα νομοθεσία ενός κράτους, τόσο μειώνεται το εισόδημα των πολιτών του, ωθώντας τους στη δραστηριοποίηση στον τομέα της παραοικονομίας. Επομένως, η αποφυγή φορολογικής επιβάρυνσης, δηλαδή η φοροδιαφυγή, αποτελεί κατά πολλούς το σημαντικότερο παράγοντα για την αύξηση του μεγέθους της παραοικονομίας, σε ποσοστό περίπου 35-45%¹⁵.

¹³ Σεν, Αμαρτύα (2000). *Για την ηθική και την οικονομία*. Αθήνα: Καστανιώτη. (σελ. 49)

¹⁴ -Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2012). "Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What Are the Driving Forces?". IZA Discussion Paper Series No. 6891. (σελ. 5)

-Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). *The Shadow Economy*. Great Britain: The Institute of Economic Affairs. (σελ. 38-39)

¹⁵ -Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 21)

Αν στο σημείο αυτό γίνει αναφορά στα στοιχεία περί διαφθοράς των κυβερνήσεων (βλ. παρακάτω), τότε επανέρχεται στο προσκήνιο η αρχική υπόθεση, ότι οι πολίτες αρνούνται να πληρώσουν πολύ υψηλούς φόρους, και άρα, έχουν κίνητρο για να δράσουν στον άτυπο τομέα της οικονομίας. Επομένως, όσο μεγαλύτερο μερίδιο φόρων πληρώνουν οι πολίτες, τόσο περισσότερο θα καταφεύγουν στην παραοικονομία, αν και δε συμφωνούν όλοι με αυτή την άποψη¹⁶. Ο αντίλογος προστάζει ότι οι υψηλότεροι φόροι προσφέρουν καλύτερη ποιότητα ζωής γιατί οι τελευταίοι επιστρέφονται στους πολίτες μέσα από το κράτος πρόνοιας και τις κρατικές παροχές.

2. Ανισοκατανομή εισοδήματος

Η ανισοκατανομή εισοδήματος και το άδικο μοίρασμα του φορολογικού βάρους, μέσα απ' το οποίο πλήττονται οι λιγότερο προνομιούχοι πολίτες ενός κράτους, αποτελεί λόγο για τους τελευταίους για να δραστηριοποιηθούν στον άτυπο τομέα της οικονομίας, συμβάλλοντας στην αύξηση του μεγέθους της και επηρεάζοντας αρνητικά τη σταθερότητα, την ισότητα και την ανάπτυξη του κοινωνικοοικονομικού συστήματος¹⁷. Το γεγονός αυτό είναι πιο έντονο σε οικονομίες υπό μετάβαση, όπως έχει παρατηρηθεί¹⁸. Όσοι έχουν μικρότερο κατά κεφαλήν εισόδημα, έχουν περισσότερες πιθανότητες να δράσουν στον άτυπο τομέα της οικονομίας, επομένως το μέγεθος της παραοικονομίας είναι αρνητικά συνδεδεμένο με το κατά κεφαλήν εισόδημα¹⁹. Επίσης, από τη μέτρηση της εισοδηματικής ανισότητας μέσω του δείκτη Gini²⁰ στις πιο φτωχές χώρες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από χαμηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ, συμπεραίνεται ότι σε αυτές εμφανίζονται τα υψηλότερα ποσοστά παραοικονομίας²¹.

-Braşoveanu, Iulian Viorel (2013). "Public sector influences in the development of the underground economy and corruption in Romania, in EU context". *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, Vol. 47, Issue 1. (σελ. 168)

¹⁶ -Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (Jan. 2007). "Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A Panel Analysis". *IZA Discussion Paper No. 2563*. (σελ. 17-18)

-Enste, Dominik H. (Sept. 2010). "Regulation and shadow economy: empirical evidence for 25 OECD-countries". *Constitutional Political Economy*, Vol. 21, Issue 3. (σελ. 235)

-Quintin, Erwan (Dec. 2008). "Contract enforcement and the size of the informal economy". *Economic Theory*, Vol. 37, Issue 3. (σελ. 411)

¹⁷ Valentini, Enzo (2009). "Underground Economy, Evasion and Inequality". *International Economic Journal*, Vol. 23, No. 2. (σελ. 282)

¹⁸ Barkley Rosser, J. Jr. and Vcherashnaya Rosser, Marina (Mar/Apr. 2001). "Another Failure of the Washington Consensus on Transition Economies. Inequality and Underground Economies". *Challenge*, Vol. 44, No. 2. (σελ. 41)

¹⁹ La Porta, Rafael and Shleifer, Andrei (Fall 2008). "The Unofficial Economy and Economic Development". *Brookings Papers on Economic Activity*, Issue 2. (σελ. 284)

²⁰ -Firstenberg, Achykam and Tzur, Joseph (Fall 2013). "The Non-observed Economy: Development, Estimates and Causes". *Journal of Theoretical Accounting Research*, Vol. 9, Issue 1. (σελ. 32)

-Pedersen, Søren (2003). *The Shadow Economy in Germany, Great Britain and Scandinavia. A measurement based on questionnaire surveys*. Study No. 10. Copenhagen: The Rockwool Foundation Research Unit. (σελ. 91)

²¹ La Porta, Rafael and Shleifer, Andrei (Fall 2008). (σελ. 284, 292)

Η αίσθηση ότι οι προνομιούχοι εξαιρούνται των νόμων και των κανόνων του κράτους, ενώ οι λιγότερο προνομιούχοι αναγκάζονται να υπακούσουν σε αυτούς, οξύνει το αίσθημα αδικίας. Καθώς η εμπιστοσύνη προς το κράτος και τη δίκαιη κατανομή των πόρων έχει χαθεί και υπάρχει αδυναμία εκπλήρωσης των κρατικών εντολών, οι μη έχοντες, θέλοντας να διατηρήσουν όσα έχουν κερδίσει για την επιβίωσή τους, και αψηφώντας τον κίνδυνο να εντοπιστούν, συχνά βρίσκουν έξοδο στην παραοικονομία, απ' όπου γνωρίζουν ότι δε θα χάσουν επιπλέον μερίδιο απ' το εισόδημά τους λόγω της μη καταβολής φόρων²².

3. Κανονιστικές ρυθμίσεις

Η αυστηρότητα και ο χαρακτήρας των κανονιστικών ρυθμίσεων του κράτους (νόμοι, άδειες, περιορισμοί, δασμοί κτλ.) αναφορικά με το φαινόμενο της παραοικονομίας και τη συμπεριφορά των φορολογούμενων, επηρεάζει τους τελευταίους, μειώνοντας την ελευθερία κινήσεών τους. Όσο πιο αυστηρό είναι το ρυθμιστικό πλαίσιο, τόσο αυξάνεται το κόστος εργασίας στον επίσημο τομέα της οικονομίας, επηρεάζοντας κατά 7-9% το μέγεθος της παραοικονομίας, σύμφωνα με μετρήσεις²³. Επιπλέον, τα κράτη με πιο αυστηρό ρυθμιστικό πλαίσιο, έχουν ανεπτυγμένο σε μεγαλύτερο βαθμό τον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας ως σύνολο του εθνικού τους ΑΕΠ²⁴. Για παράδειγμα, αν ένα κράτος απαγορεύσει την παραγωγή ή τη διακίνηση ενός αγαθού, τότε δημιουργείται άνοιγμα στη μαύρη αγορά για την ικανοποίηση των καταναλωτικών αναγκών των πολιτών του²⁵. Από την άλλη πλευρά, η απουσία ή η χαλαρότητα των κανονισμών σε συνδυασμό με την αδυναμία του νομικού συστήματος ενός κράτους, δίνουν το περιθώριο στους γραφειοκράτες να δρουν κατά βούληση, βάσει του δικού τους συμφέροντος. Επομένως, από τη στιγμή που δεν υπάρχει επαρκής έλεγχος, ο τομέας της διαφθοράς δρα ανεξέλεγκτος, ενισχύοντας με τη σειρά του το φαινόμενο της παραοικονομίας²⁶.

4. Δημόσιες παροχές

Η παραοικονομία γεννά παραοικονομία, όπως αποδεικνύεται. Η αύξηση της παραοικονομίας οδηγεί σε μείωση των εσόδων του κράτους με αποτέλεσμα να μειώνεται η ποιότητα και η ποσότητα των παρεχόμενων δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών (επιδόματα, υποδομές κτλ.) από το κράτος προς

---

²² D'Hernoncourt, Johanna and Méon, Pierre-Guillaume (2012). "The not so dark side of trust: Does trust increase the size of the shadow economy?". *Journal of Economic Behavior & Organization* Vol. 81. (σελ. 109, 115)

²³ Braşoveanu, Iulian Viorel (2013). (σελ. 169)

²⁴ -Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 85-86)

-Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2012). (σελ. 5)

-Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (Jan. 2007). (σελ. 20)

²⁵ Petkantchin, Valentin (May 2013). "The tax and regulatory causes of the underground economy". *Institute Économique Molinari, IEM's Economic Note*. (σελ. 2)

²⁶ Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). "The Shadow Economy in Transition Countries: Friend or Foe? A Policy Perspective". *World Development*, Vol. 30, No. 7. (σελ. 1235)

τους πολίτες του περίπου κατά 5-9%²⁷. Συνέπεια αυτού είναι η αύξηση των φορολογικών συντελεστών για τις επιχειρήσεις και τους ιδιώτες, που δρουν στον επίσημο τομέα της οικονομίας, ώστε να καλυφθούν τα κενά του κράτους, που δημιούργησε η παραοικονομία, αυξάνοντας ακόμη περισσότερο την ανάγκη των δρώντων για προσφυγή στην παραοικονομία. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η ποιότητα και η ποσότητα των δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών, αλλά και της δημόσιας διοίκησης, μειώνεται σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό, δημιουργώντας ισχυρότερα κίνητρα για συμμετοχή στην παραοικονομία. Σύμφωνα με μελέτες, οι χώρες που έχουν φορολογικά έσοδα με χαμηλότερο φορολογικό συντελεστή, μικρότερο αριθμό νόμων και κανόνων και χαμηλότερο επίπεδο διαφθοράς, πρέπει να έχουν μικρότερη παραοικονομία²⁸.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι σε μερικές χώρες το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας προσέφερε ισχυρά αντικίνητρα για τους δικαιούχους να εργαστούν στην επίσημη οικονομία δεδομένου ότι τα επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας, που τους παρέχονταν για να καλύψουν τις ανάγκες τους, καθιστούσαν το συνολικό τους εισόδημα πολύ υψηλότερο (δουλεύοντας ίσως κάποιοι παράλληλα στην παραοικονομία), απ' ότι αν εργάζονταν στην επίσημη οικονομία. Άρα, η αναζήτηση εργασίας στον επίσημο τομέα της οικονομίας δε θεωρούνταν συμφέρουσα επιλογή²⁹.

5. Ποιότητα των θεσμών (Institutional quality)

Μιλώντας για θεσμούς, πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο όρος “institution” περιλαμβάνει το πλέγμα των κανόνων που διέπουν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και ασκούν επιρροή στην οικονομική δραστηριότητα, δίνοντας έμφαση στο κράτος δικαίου, στην απουσία της διαφθοράς, αλλά και την ελαχιστοποίηση των περιττών κανονιστικών επιβαρύνσεων, ώστε να ενθαρρύνεται και να προστατεύεται η επίσημη οικονομική δραστηριότητα³⁰. Οι θεσμοί μπορεί να είναι κοινωνικής, οικονομικής ή πολιτικής φύσεως. Η κακή ποιότητα των θεσμών ενός κράτους παίζει πολύ μεγάλο ρόλο στην ανάπτυξη της ανεπίσημης οικονομικής δραστηριότητας, συμβάλλοντας κατά 10-17% περίπου στο μέγεθός της³¹. Κατά πολλούς, μάλιστα, η κακή ποιότητα των θεσμών βρίσκεται στην κορυφή της ιεραρχίας με τα αίτια που προκαλούν την παραοικονομία, και η καλή ποιότητα αυτών

²⁷ Braşoveanu, Iulian Viorel (2013). (σελ. 169)

²⁸ -Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 87)

-Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2012). (σελ. 6)

²⁹ Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 86)

³⁰ Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Jun. 2012). “Out of the Shadows”. Finance and Development, Vol. 49, No. 2. (σελ. 43)

³¹ Braşoveanu, Iulian Viorel (2013). (σελ. 169)

είναι πιο αποτελεσματική από τα όποια αποτρεπτικά μέτρα λαμβάνει ένα κράτος για να περιορίσει το εύρος της παραοικονομίας³².

Αν οι θεσμοί του κράτους δε λειτουργούν αποτελεσματικά και δεν είναι προσαρμοσμένοι στα δεδομένα του εκάστοτε κράτους -γενικά, αλλά και ειδικά, όσον αφορά το ζήτημα της παραοικονομίας- τότε αυξάνονται οι πιθανότητες οι πολίτες του να δραστηριοποιούνται παράνομα. Η γραφειοκρατία, η διαφθορά, η πολιτική αβεβαιότητα και το ασταθές κλίμα, η αδυναμία του νομικού συστήματος και η διαφθορά στους κόλπους της κυβέρνησης συνδέονται άμεσα με μεγαλύτερη ανεπίσημη οικονομική δραστηριότητα³³. Αντίθετα, η ορθή και παραγωγική λειτουργία των θεσμών και του δικαστικού συστήματος, η αποτελεσματικότητα της κυβέρνησης, η συλλογή των φόρων, και η προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας των πολιτών, ενισχύουν τα κίνητρα για τους ιδιώτες και τις επιχειρήσεις για δραστηριοποίηση στον επίσημο τομέα της οικονομίας³⁴.

6. Αγορά εργασίας: ανεργία και αδήλωτη εργασία

Οι πολυάριθμες ρυθμίσεις στην επίσημη αγορά εργασίας και το συνολικό κόστος των μισθών αποτελούν κινητήριες δυνάμεις για την παραοικονομία. Η αγορά εργασίας επηρεάζεται ιδιαίτερα από την αύξηση της ανεργίας, η οποία προκαλείται λόγω του συνολικού υψηλού κόστους εργασίας και λόγω κρίσεων και δίνει ώθηση στην παραοικονομία. Επίσης, έχει παρατηρηθεί ότι η μείωση των επίσημων ωρών εργασίας, και η μερική απασχόληση μπορούν να συμβάλουν στην αύξηση της παραοικονομίας. Στην ίδια λογική, η πρόωρη συνταξιοδότηση ωθεί τα άτομα σε εργασίες του ανεπίσημου τομέα της οικονομίας³⁵. Ακόμη, οι αυξημένες ρυθμίσεις στον τομέα της αγοράς εργασίας (όπως και στην αγορά προϊόντων, με την ίδια λογική), αυξάνουν τα κίνητρα για συμμετοχή στην παραοικονομία. Επιπλέον, όσοι δεν έχουν κάποια απασχόληση και έχουν ανάγκη από χρήματα, για να επιβιώσουν, μπορούν ως εναλλακτική να στραφούν στην παραοικονομία, επομένως η

---

³² -Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Jun. 2012). (σελ. 44)

-Capasso, Salvatore and Jappelli, Tullio (2013). "Financial development and the underground economy". Journal of Development Economics, Vol. 101. (σελ. 168)

³³ -Dreher, Axel, Kotsogiannis, Christos and McCorriston, Steve (2009). "How do institutions affect corruption and the shadow economy". Int Tax Public Finance, Vol. 16. (σελ. 775)

-Firstenberg, Achykam and Tzur, Joseph (Fall 2013). (σελ. 27-28)

³⁴ -Capasso, Salvatore and Jappelli, Tullio (2013). (σελ. 175)

-Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2012). (σελ. 5)

-Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 39-41)

-Dreher, Axel, Kotsogiannis, Christos and McCorriston, Steve (2009). (σελ. 776)

-Thießen, Ulrich (Dec. 2010). "The Shadow Economy in International Comparison: Options for Economic Policy Derived from an OECD Panel Analysis". International Economic Journal, Vol. 24, No. 4. (σελ. 494-495)

-Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Feb. 2012). "Inclusive Growth, Institutions, and the Underground Economy". Asia and Pacific Department. IMF Working Paper, No. 47. (σελ. 7-8, 10)

³⁵ -Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 87)

-Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 85)

υψηλότερη ανεργία είναι συνδεδεμένη με μεγαλύτερη παραοικονομία³⁶, ιδίως για τα αναπτυσσόμενα κράτη³⁷.

Η αύξηση του ποσοστού των ανθρώπων, που λόγω της δυσκαμψίας στον τομέα της εργασίας απασχολούνται χωρίς να είναι επίσημα δηλωμένοι και ασφαλισμένοι, ενισχύει, επίσης, το μέγεθος της παραοικονομίας. Ο τομέας της αδήλωτης εργασίας, και άρα της παραοικονομίας, μεγαλώνει όλο και περισσότερο λόγω της αυξανόμενης ανάγκης για παροχή υπηρεσιών κατ' οίκον, ανάλογα με τα κοινωνικοδημογραφικά δεδομένα της εκάστοτε περιοχής, την αλλαγή στα ωράρια και στους μισθούς, την αυτοαπασχόληση (πχ. αγρότες³⁸), τη δημιουργία διασυνοριακών ομίλων επιχειρήσεων, αλλά και την οικονομική ύφεση, που καλεί σε διαφορετική δραστηριοποίηση τα άτομα, ώστε να καλύψουν τις ανάγκες τους³⁹. Αντίθετα, οι άνθρωποι, οι οποίοι έχουν κάποια απασχόληση απ' την οποία κερδίζουν χρήματα και χωρίς αυτή δε θα μπορούσαν να επιβιώσουν, έχουν κίνητρο ώστε να απέχουν από την παραοικονομία⁴⁰, αν και δεν είναι λίγοι αυτοί, οι οποίοι δραστηριοποιούνται και στον επίσημο και στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας, με στόχο να αυξήσουν το εισόδημά τους, καθιστώντας τη σχέση μεταξύ ανεργίας και παραοικονομίας ασαφή, για τους οικονομολόγους⁴¹.

7. Φορολογική ηθική

Ο παράγοντας της ψυχολογίας, έχει τονιστεί από πολλούς οικονομολόγους και μελετητές του φαινομένου της παραοικονομίας, ότι επηρεάζει το μέγεθός της κατά 22-25%⁴², ίσως μάλιστα και σε μεγαλύτερο βαθμό, απ' ότι άλλοι παράγοντες, σύμφωνα με κάποιους⁴³. Μία από τις πολύ σημαντικές μεταβλητές που καθορίζουν την ύπαρξη και το μέγεθος της παραοικονομίας σε μία χώρα είναι η εθελοντική φορολογική συμμόρφωση (*voluntary tax compliance*). Η φορολογική συμμόρφωση εξαρτάται από το αν ο κάθε άνθρωπος ατομικά ενεργεί ή όχι βάσει φορολογικής

---

³⁶ -Enste, Dominik H. (Sept. 2010). (σελ. 235-236, 245)

-Bajada, Christopher and Schneider, Friedrich (Sept. 2009). "Unemployment and the Shadow Economy in the OECD". *Revue économique*, Vol. 60, No. 5, L'économie informelle. (σελ. 1035)

-Granda-Carvajal, Catalina (Dec. 2010). "The Unofficial Economy and the Business Cycle: A Test for Theories". *International Economic Journal*, Vol. 24, Issue 4. (σελ. 583)

³⁷ Takashi, Kadokura (2002). *Nihon no chika keiza—datsuzei, wairo, baishun, mayaku*. [Japan's Underground Economy: Tax Evasion, Bribery, Prostitution, and Drugs] (Tokyo: Kodansha shinsho) – Μεταφρασμένο στα αγγλικά στο: "The Underground Economy Around the World" (Summer 2007). *The Japanese Economy*, Vol. 34, No. 2. (σελ. 107)

³⁸ Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (Jan. 2007). (σελ. 19)

³⁹ -"Shadow Economy and Undeclared Work". European Commission. Europe 2020. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/07_shadow_economy.pdf (σελ. 3-4) Η πρόσβαση έγινε στις 01/06/2014

-Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Feb. 2012). (σελ. 8)

⁴⁰ Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (Jan. 2007). (σελ. 18)

⁴¹ Bajada, Christopher and Schneider, Friedrich (Sept. 2009). (σελ. 1035-1036)

⁴² Braşoveanu, Iulian Viorel (2013). (σελ. 169)

⁴³ Voicu, Cristina (Mar. 2012). "'Underground' Economy Nature-Conceptual Status". *Theoretical and Applied Economics*, Vol. 19, Issue 3. (σελ. 112)

ηθικής⁴⁴. Ως φορολογική ηθική (tax morale) ορίζεται το φαινόμενο κατά το οποίο οι πολίτες ενός κράτους δηλώνουν αληθώς το εισόδημά τους και πληρώνουν τους φόρους, που τους αναλογούν, έχοντας εμπιστοσύνη στο φορολογικό σύστημα και πιστεύοντας ότι και οι υπόλοιποι πολίτες συμπεριφέρονται ανάλογα⁴⁵. Σύμφωνα με πολλούς μελετητές του φαινομένου, η σχέση ανάμεσα στη φορολογική ηθική και το μέγεθος της παραοικονομίας είναι αποτυπωμένη με αρνητικό πρόσημο⁴⁶, όπως θα φανεί από τα παρακάτω στοιχεία.

Η φορολογική ηθική δε συμβαδίζει με το φαινόμενο της παραοικονομίας. Αν οι πολίτες συμμορφώνονται με τις φορολογικές επιταγές του κράτους τους, η παραοικονομία φθίνει, ενώ αντίθετα, αν υπάρχουν περιστατικά φοροδιαφυγής, το μέγεθος της άτυπης οικονομίας αυξάνεται. Το πώς θα συμπεριφερθούν οι πολίτες όσον αφορά τις φορολογικές τους υποχρεώσεις εξαρτάται από διάφορες μεταβλητές: ψυχολογικές, πολιτικές, οικονομικές, αλλά και κοινωνιολογικές⁴⁷. Για παράδειγμα, σε περιπτώσεις κρατών όπου η άμεση δημοκρατία δίνει λόγο στους πολίτες κατά τη διαδικασία που παίρνονται οι αποφάσεις, η φορολογική ηθική ενισχύεται και οι πολίτες συνεισφέρουν πρόθυμα⁴⁸. Έχει παρατηρηθεί, επίσης, ότι για χώρες, που χαρακτηρίζονται από τοπική αυτονομία (όπως πχ. η Ελβετία), και άρα οι πολίτες συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων, η φορολογική ηθική είναι σε υψηλό επίπεδο, και ως εκ τούτου η σχέση μεταξύ της τοπικής αυτονομίας και της παραοικονομίας χαρακτηρίζεται ως αρνητική⁴⁹. Το αντίθετο συμβαίνει όταν η πολιτική εξουσία είναι διεφθαρμένη⁵⁰. Συμπερασματικά, χώρες με χαμηλό φορολογικό φρόνημα έχουν ανεπτυγμένο τον άτυπο τομέα της οικονομίας και αντίστροφα, αν το εθνικό φορολογικό φρόνημα σε μια χώρα είναι υψηλό, τότε οι ενέργειες στην παραοικονομία είναι περιορισμένες⁵¹. Επομένως, οι

---

⁴⁴ Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2012). (σελ. 3)

⁴⁵ Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 33)

⁴⁶ -Schneider, Friedrich (Feb. 2012). "Tax Evasion in Europe. The Shadow Economy and Tax Evasion: What do we (not) know?". Focus. CESifo Forum. (σελ. 8)

-Stinespring, John Robert (2011). "Dynamic Scoring, Tax Evasion, and the Shadow Economy". Public Finance Review, Vol. 39. No. 1.(σελ. 53)

⁴⁷ Stinespring, John Robert (2011). (σελ. 52)

⁴⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις επιπτώσεις της άμεσης δημοκρατίας στην παραοικονομία, βλ: Teobaldelli, Désirée and Schneider, Friedrich (Jul. 2013). "The Influence of Direct Democracy on the Shadow Economy". Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz, Working Paper No. 1316.

⁴⁹ Torgler, Benno and Schneider, Friedrich and Schaltegger, Christoph A. (2010). "Local autonomy, tax morale, and the shadow economy". Public Choice, Vol. 144. (σελ. 293)

⁵⁰ Stinespring, John Robert (2011). (σελ. 52)

⁵¹ -Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (2009). "The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy". Journal of Economic Psychology, Vol. 30. (σελ. 230)

-Torgler, Benno, Schaffner, Markus and Macintyre, Alison (2007). "Tax Compliance, Tax Morale and Governance Quality". Center for Research in Economics, Management and the Arts, Working Paper No. 17. (σελ. 7)

-Capasso, Salvatore and Jappelli, Tullio (2013). (σελ. 168)

νομοταγείς πολίτες έχουν λιγότερες πιθανότητες για φοροδιαφυγή και συμμετοχή σε δραστηριότητες του τομέα της παραοικονομίας⁵².

Πιο αναλυτικά, η συμπεριφορά των πολιτών μπορεί να επηρεαστεί πέρα από την υποταγή στο νόμο, την ατομική ηθική του καθενός και την αίσθηση καθήκοντος προς το κράτος, από το φόβο για πιθανή τιμωρία ή ακόμη από τη γνώμη του κοινωνικού τους κύκλου και το κοινωνικό στίγμα. Επιπλέον, η συμπεριφορά τους επηρεάζεται από τις ενέργειες των άλλων πολιτών και από τις κοινωνικές, αλλά και τις προσωπικές νόρμες⁵³. Σύμφωνα με το «οριζόντιο συμβόλαιο», αν οι περισσότεροι δε συμμορφώνονται με τους φορολογικούς νόμους του κράτους, οι λιγότεροι αποκτούν κίνητρο να τους ακολουθήσουν, αλλιώς θα θεωρήσουν τους εαυτούς τους «κορόιδα», που αυτοί πληρώνουν φόρους, ενώ οι άλλοι κρατούν το εισόδημά τους προς ίδια χρήση. Με την ίδια λογική, αν οι άνθρωποι πιστέψουν ότι το φορολογικό σύστημα τους αδικεί, και κάποιος αρχίσουν να μην υπακούν σ' αυτό, θα ακολουθήσουν και άλλοι -καθώς το ηθικό κόστος θα έχει μειωθεί- με ό,τι συνέπειες μπορεί να έχει κάτι τέτοιο για την οικονομία ενός κράτους⁵⁴. Στον αντίποδα, αν οι περισσότεροι συμμορφώνονται με τις φορολογικές επιταγές, οι λιγότεροι θα ακολουθήσουν⁵⁵.

Στις περιπτώσεις που οι φορολογούμενοι εμπιστεύονται την κυβέρνηση και ξέρουν ότι οι φόροι που πληρώνουν χρησιμοποιούνται για το κοινό όφελος και σκοπό έχουν τη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου, ενεργούν με γνώμονα τη φορολογική ηθική και δρουν ως νομοταγείς πολίτες, νιώθοντας ότι συνεργάζονται με το κράτος. Όσο οι πολίτες εμπιστεύονται το κράτος και το νομικό σύστημα, τόσο λιγότερο αναπτύσσεται η παραοικονομία, καθώς η εμπιστοσύνη αυξάνει τη φορολογική ηθική, η οποία συνδέεται αρνητικά με τη φοροδιαφυγή και την παραοικονομία⁵⁶. Αν όμως, φαίνεται ότι το κράτος τους χρησιμοποιεί απλά για να συλλέγει έσοδα, τα οποία δε χρησιμοποιούνται για την παραγωγή κοινωνικού έργου, η ψυχολογία αλλάζει και οι πολίτες δεν

---

⁵² Orviska, Marta, Caplanova, Anetta, Medved, Jozef and Hudson, John (2006). "A cross-section approach to measuring the shadow economy". Journal of Policy Modeling, Vol. 28. (σελ. 716)

⁵³ -Ibid. (σελ. 715-716)

-"Reducing opportunities for tax non-compliance in the underground economy". (Jan. 2012). OECD: Forum on Tax Administration: SME Compliance Sub-Group. Information Note. Διαθέσιμο στο: <http://www.oecd.org/site/ctpfta/49427993.pdf> (σελ. 14) Η πρόσβαση έγινε στις 19/06/2014.

⁵⁴ -Ibid. (σελ. 21)

-Torgler, Benno, Schaffner, Markus and Macintyre, Alison (2007). (σελ. 8)

⁵⁵ -Dreyer Lassen, David (2007). (σελ. 425)

-Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 135)

-Jensen, Jonas and Woehlbier, Florian (Aug. 2012). "Improving tax governance in EU Member States: Criteria for successful policies", European Commission: European Economy, Occasional Papers 114. (σελ. 29)

⁵⁶ -D'Hernoncourt, Johanna and Méon, Pierre-Guillaume (2012). (σελ. 100)

-Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (2005). "What Shapes the Attitudes Towards Paying Taxes? Evidence from Switzerland, Belgium and Spain". Center for Research in Economics, Management and Arts, Working Paper No. 6. (σελ. 15, 17)

είναι διατεθειμένοι να δράσουν βάσει του νόμου, και επομένως ψάχνουν να βρουν «παραθυράκια» σ' αυτόν, ώστε να μη χάσουν εις μάτην το εισόδημά τους⁵⁷. Όταν οι παροχές του κράτους είναι ισάξιες των φόρων που πληρώνουν οι πολίτες, τότε το φορολογικό φρόνημα είναι υψηλό και το μέγεθος της παραοικονομίας είναι μικρό⁵⁸.

Από την άλλη υπάρχει το «κάθετο συμβόλαιο», όπου η αποτελεσματικότητα του δημόσιου τομέα έχει άμεσο αντίκτυπο στη στάση και τη συμπεριφορά των πολιτών· μια σωστή διακυβέρνηση με δίκαιη φορολογία και κοινωνικές παροχές, που να δικαιολογεί το ύψος των φόρων, όπως είναι φυσικό, ενισχύει τη φορολογική ηθική⁵⁹. Αν η κυβέρνηση κρατά χαμηλά το ποσοστό του φόρου, τότε είναι πιθανό η παραοικονομία να είναι μικρότερη, καθώς το φορολογικό σύστημα θα μοιάζει πιο δίκαιο στα μάτια των πολιτών, άρα θα υπακούν σε αυτό⁶⁰. Επομένως, φάνηκε ότι η φορολογική ηθική δεν αποτελεί εξωγενή παράγοντα, δεδομένου ότι η αποτροπή και η ποιότητα των κρατικών θεσμών και αρχών διαμορφώνουν τη φορολογική στάση των πολιτών ενός κράτους⁶¹. Εν κατακλείδι, όταν το φορολογικό φρόνημα είναι υψηλό και οι πολίτες χαρακτηρίζονται από φορολογική ηθική, το μέγεθος της παραοικονομίας μειώνεται.

8. Διαφθορά

Το φαινόμενο της διαφθοράς (corruption) αποτελεί αντικείμενο μελέτης όσων ασχολούνται με τις οικονομίες των χωρών, καθώς η διαφθορά είναι μια έννοια άμεσα συνυφασμένη με την παραοικονομία. Η διαφθορά μπορεί να οριστεί με διάφορους τρόπους, πάντα όμως θα περιέχει το στοιχείο της εκ προθέσεως κατάχρησης δημόσιας εξουσίας με σκοπό το να ωφεληθεί κάποιος ή κάποιοι⁶². Επιπλέον, αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό όλων των οικονομιών και πλήττει τόσο τις ανεπτυγμένες, όσο και τις φτωχές χώρες, και ίσως σε μεγαλύτερο βαθμό τις οικονομίες χωρών υπό μετάβαση⁶³. Η διαφθορά εκτός από πολλούς τρόπους να οριστεί, έχει και πολλούς τρόπους να εκδηλωθεί. Όσον αφορά τη δημοσιονομική πολιτική και τον προϋπολογισμό, μπορεί να λάβει τρεις μορφές: διαφθορά στους δημόσιους οικονομικούς πόρους (κυρίως κατά την είσπραξη των φόρων),

⁵⁷ Schneider, Friedrich (Feb. 2012). (σελ. 8)

⁵⁸ Stinespring, John Robert (2011). (σελ. 52)

⁵⁹ -Dreyer Lassen, David (2007). (σελ. 425)

-Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 33, 42, 135)

-Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (Jan. 2007). (σελ. 3)

⁶⁰ Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 10, 135)

⁶¹ -Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2013). "Estimating the Size of the Shadow Economy: Methods, Problems and Open Questions". CESifo Working Paper No. 4448. (σελ. 6)

-Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (Jan. 2007). (σελ. 4)

⁶² Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 90)

⁶³ Ducu, Adrian (Jun. 2013). "Could the present economic-financial crisis give an new impetus to the fight against corruption and the underground economy?". Internal Auditing & Risk Management, Anul VIII, No. 2. (σελ. 39)

διαφθορά στις δημόσιες δαπάνες (ιδίως στις δημόσιες επενδύσεις) και διαφθορά σε οιονεί φορολογικές δραστηριότητες⁶⁴.

Ορισμένες μόνο από τις δραστηριότητες στις οποίες μπορεί να εμπλακεί το στοιχείο της διαφθοράς είναι: οι άδειες για κάποιες εργασίες, όπως πχ. για το άνοιγμα ενός καταστήματος, ή για την απόκτηση ταξί, οι υποθέσεις χωροταξικής φύσεως, οι διαδικασίες για δημόσιες επενδύσεις και συμβάσεις προμηθειών, η πρόσβαση σε κοινά αγαθά και υπηρεσίες, η παροχή φορολογικών κινήτρων, οι προσλήψεις στο δημόσιο τομέα και πολλά άλλα⁶⁵. Συχνό μάλιστα είναι το φαινόμενο στα κράτη, όπου είναι έντονο το στοιχείο της διαφθοράς, να παρέχονται κίνητρα στις επιχειρήσεις, ώστε να δρουν έξω από τα όρια της επίσημης οικονομίας⁶⁶. Με όποιον τρόπο και να εμφανίζονται τα περιστατικά της διαφθοράς, είναι δεδομένο ότι η τελευταία έχει άμεσες επιπτώσεις στην οικονομική και κοινωνική ζωή ενός κράτους: θετικές για κάποιους, αρνητικές για τους περισσότερους.

Πιο συγκεκριμένα, η διαφθορά επηρεάζει σε πολύ μεγάλο βαθμό την οικονομία ενός κράτους επιδεινώνοντάς την με ποικίλους τρόπους, κάποιιοι απ' τους οποίους είναι: η μείωση της ανάπτυξης, η μείωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, η υψηλότερη ανισότητα αναφορικά με το εισόδημα, η αποθάρρυνση για επενδύσεις, η μείωση των άμεσων ξένων επενδύσεων, ο περιορισμός της παραγωγικότητας, της καλλιέργειας καινοτόμων ιδεών και της ανταγωνιστικότητας, η επιρροή στις αξιολογήσεις των κρατικών ομολόγων, η μείωση των επενδύσεων στον τομέα της υγείας, της εκπαίδευσης και των υποδομών, αλλά και η αύξηση της παραοικονομίας. Η διαφθορά προκαλεί, επίσης, αύξηση των δημοσίων ελλειμμάτων, και άρα του δημοσίου χρέους, με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται για την οικονομία ενός κράτους. Η επίδραση της διαφθοράς στο δημόσιο χρέος επιδεινώνεται από τις αυξανόμενες κρατικές δαπάνες, τα δημοσιονομικά κενά, που δημιουργούνται, και την αύξηση του μεγέθους της παραοικονομίας⁶⁷. Ιδιαίτερα όσον αφορά τις δημόσιες δαπάνες, έχει επισημανθεί ότι επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό το μέγεθος της παραοικονομίας⁶⁸. Επιπλέον, τα φαινόμενα διαφθοράς μειώνουν την εμπιστοσύνη των πολιτών προς τις κρατικές αρχές, ωθώντας

---

⁶⁴ Braşoveanu, Iulian Viorel (2013). (σελ. 169)

⁶⁵ Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 90)

⁶⁶ Choi, Jay Pil and Thum Marcel (Aug. 2005). "Corruption and the Shadow Economy". *International Economic Review*, Vol. 46, No. 3. (σελ. 827)

⁶⁷ Cooray, Arusha and Schneider, Friedrich (Dec. 2013). "How Does Corruption Affect Public Dept? An Empirical Analysis". Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz, Working Paper No. 1322. (σελ. 2, 4, 7-9)

⁶⁸ Onnis, Luisanna and Tirelli, Patrizio (Sept. 2011). "Institutions, policies and economic development. What are the causes of the shadow economy?". *Societa Italiana di Economia Pubblica*, 23rd Conferenza, C/O Dipartimento di Economia, Statistica e Diritto dell'Università di Pavia. (σελ. 3)

τους στο να ενεργούν παρασκηνακά ενισχύοντας τον τομέα της παραοικονομίας, από τη στιγμή που νιώθουν εξαπατημένοι και απροστάτευτοι από το νόμο⁶⁹.

Το πώς σχετίζεται η διαφθορά με την παραοικονομία μπορεί εύκολα να ερμηνευτεί, αν αναλογιστεί κανείς ότι η παραοικονομία περιορίζει την ικανότητα του κράτους να αυξήσει τις φορολογικές του εισπράξεις. Όταν τα φορολογικά έσοδα είναι λίγα και το κράτος αδυνατεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες του, αναγκάζεται να δανειστεί. Αν όμως η κυβέρνηση είναι διεφθαρμένη, το μεγαλύτερο μέρος από αυτά που εισπράττει θα πηγαίνει στην κάλυψη δωροδοκιών και παράνομων δραστηριοτήτων, παρά στην κάλυψη κοινωνικών, ασφαλιστικών και άλλων αναγκών, και το δημόσιο χρέος ολοένα και θα αυξάνεται⁷⁰. Επιπλέον, πολύ συχνά μια κυβέρνηση δεν έχει όφελος να καταπολεμήσει τη διαφθορά, γιατί πολλοί φορολογούμενοι, οι οποίοι τη στηρίζουν, δρουν στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας και κερδίζουν μέσα από αυτόν⁷¹. Επομένως, η διαφθορά του δημοσίου τομέα οδηγεί σε συντήρηση και αύξηση της παραοικονομίας και ωθεί τις επιχειρήσεις και τους ιδιώτες στη δραστηριοποίηση σε αυτήν, καθώς είναι πιο κερδοφόρα για αυτούς⁷².

Η ερώτηση επομένως, είναι, αν η παραοικονομία και η διαφθορά λειτουργούν συμπληρωματικά ή ως υποκατάστατο η μία της άλλης. Σύμφωνα με κάποιους (Choi and Thum, Dreher, Kotsogiannis, McCorrison) οι δύο αυτές έννοιες λειτουργούν ως υποκατάστατα υπό την έννοια ότι η παραοικονομία μειώνει την τάση για δωροδοκίες⁷³. Σύμφωνα με άλλους (Onnis and Tirelli⁷⁴, Johnson, Hindriks, Echazu and Bose) οι δύο έννοιες είναι συμπληρωματικές. Σε μελέτη του φαινομένου από την πλευρά της φορολογίας, παρατηρείται ότι στις περισσότερες περιπτώσεις ο φορολογούμενος θα συνωμοτήσει με τον επιθεωρητή, και μέσω της δωροδοκίας, θα βγουν και οι δύο κερδισμένοι. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιβεβαιώνεται η συμπληρωματικότητα στη σχέση διαφθοράς και παραοικονομίας. Επιπλέον, δεδομένου ότι τουλάχιστον τα 2/3 των εισοδημάτων, που αποκτώνται στην παραοικονομία, διοχετεύονται στην επίσημη οικονομία και ότι σε ένα κράτος με στοιχεία διαφθοράς η επίσημη οικονομία είναι μεγαλύτερη, όταν υπάρχει παραγωγή στον ανεπίσημο

---

⁶⁹ Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (2009). (σελ. 231)

⁷⁰ Cooray, Arusha and Schneider, Friedrich (Dec. 2013). (σελ. 3, 5)

⁷¹ Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 86)

⁷² -Mazhar, Ummad (Apr. 2012). "Regulatory discretion and the unofficial economy: A redux". Munich Personal RePEc Archive, Paper No. 39030. (σελ. 6)

-Braşoveanu, Iulian Viorel (2013). (σελ. 170)

⁷³ -Dreher, Axel, Kotsogiannis, Christos and McCorrison, Steve (2009). (σελ. 776)

-Braşoveanu, Iulian Viorel (2013). (σελ. 172)

⁷⁴ Onnis, Luisanna and Tirelli, Patrizio (Sept. 2011). (σελ. 13)

τομέα, μπορεί να βγει το συμπέρασμα ότι, η παραοικονομία και η επίσημη οικονομία λειτουργούν συμπληρωματικά⁷⁵.

Η συμπληρωματική σχέση παραοικονομίας και διαφθοράς γίνεται εμφανής δεδομένου ότι η διαφθορά είναι απαραίτητη, ώστε να επεκταθούν οι δραστηριότητες της παραοικονομίας, αλλά και του ότι οι τελευταίες απαιτούν δωροδοκίες και ενέργειες διαφθοράς, δημιουργώντας έτσι ένα σχήμα κύκλου⁷⁶. Επομένως, είτε υποστηρίζεται ότι η διαφθορά δίνει ώθηση στην παραοικονομία, είτε ότι η παραοικονομία γεννά διαφθορά⁷⁷. Τέλος, η αύξηση της παραοικονομίας εξαρτάται απ' το νομικό και θεσμικό σύστημα μιας χώρας· όσο πιο αναποτελεσματικό και δυσκίνητο είναι τόσο περισσότερο τη βοηθά να αναπτυχθεί. Το αδύναμο δικαστικό σύστημα, που έχουν συνήθως χώρες χαμηλού εισοδήματος σε αντίθεση με όσες είναι υψηλού εισοδήματος, ενισχύει τη δύναμη της παραοικονομίας, καθώς δεν υπάρχει η δυνατότητα προσφυγής σε αυτό, σε περίπτωση που εντοπιστούν παραδείγματα άσκησης άτυπων οικονομικά δραστηριοτήτων⁷⁸.

Αν και η σχέση διαφθοράς και παραοικονομίας δεν έχει προσδιοριστεί επακριβώς, όπως φάνηκε από τα προλεγόμενα, εντούτοις, είναι κοινώς αποδεκτό ότι η σχέση των δύο ορίζεται διαφορετικά ανάλογα με το αν πρόκειται για χώρα με χαμηλό ή με υψηλό εισόδημα. Το συμπέρασμα είναι ότι σε χώρες με χαμηλό εισόδημα η διαφθορά και η παραοικονομία λειτουργούν συμπληρωματικά, ενώ σε χώρες με υψηλό εισόδημα λειτουργεί η μία ως υποκατάστατο της άλλης⁷⁹. Πιο αναλυτικά, οι χώρες με υψηλό εισόδημα παρέχουν δημόσια αγαθά, όπως η ευνομία, η προστασία των πολιτών κατά τις συναλλαγές τους κλπ, γεγονός που εξασφαλίζει σε μεγάλο βαθμό το ότι δε δημιουργείται ανάγκη για προσφυγή στον άτυπο τομέα της οικονομίας⁸⁰. Επίσης, πλούσιες χώρες, που έχουν υψηλότερους φόρους, όπως οι Σκανδιναβικές χώρες, έχουν μικρό άτυπο τομέα οικονομίας, λόγω του χαμηλού επιπέδου διαφθοράς τους⁸¹. Στις χώρες αυτές, μικρές επιχειρήσεις ή

⁷⁵ -Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2009). (σελ. 30-31)

-Choi, Jay Pil and Thum Marcel (Aug. 2005). (σελ. 823, 831)

⁷⁶ Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2009). (σελ. 31)

⁷⁷ Wallace, Claire and Latcheva, Rossalina (Jan. 2006). "Economic Transformation Outside the Law: Corruption, Trust in Public Institutions and the Informal Economy in Transition Countries of Central and Eastern Europe". *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 1. (σελ. 82)

⁷⁸ -D'Hernoncourt, Johanna and Méon, Pierre-Guillaume (2012). (σελ. 101)

-Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1235)

-Lalountas, Dionisios A., Manolas, George A. and Vavouras, Ioannis S. (Feb. 2011). "Corruption, globalization and development: How are these three phenomena related?". *Journal of Policy Modeling*, Vol. 33. (σελ. 638)

⁷⁹ -Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2009). (σελ. 31)

-Dreher, Axel and Schneider, Friedrich (2010). "Corruption and the shadow economy: an empirical analysis". *Public Choice*, Vol. 144. (σελ. 217-219)

⁸⁰ Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2009). (σελ. 30-31)

⁸¹ Spiro, Peter S. (2005) "Tax Policy and the Underground Economy" στο Bajada, Christopher and Schneider, Friedrich (eds.) *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*. Aldershot: Ashgate Publishing. (σελ. 185)

τεχνίτες, είναι συνήθως όσοι δραστηριοποιούνται στην παραοικονομία, με εξαίρεση όσους καταφεύγουν σε δωροδοκίες, κυρίως, όμως για να αποκτήσουν κάποιο πλεονέκτημα στην επίσημη οικονομία⁸². Τέλος, στις χώρες με υψηλό εισόδημα υπάρχει η δυνατότητα προσφυγής στο νόμο για περιπτώσεις διαφθοράς, η ποιοτική λειτουργία των θεσμών και οι κυβερνητικές δαπάνες για κοινό όφελος, επομένως μειώνεται σε σημαντικό βαθμό η πιθανότητα αύξησης της παραοικονομίας⁸³.

Όσον αφορά τις χώρες με χαμηλό εισόδημα, σε αντίθεση με αυτές με το υψηλό εισόδημα, αναμένεται πιο έντονη δραστηριοποίηση στον τομέα της άτυπης οικονομίας⁸⁴. Τα κοινωνικά αγαθά, που παρέχονται στις ανεπτυγμένες χώρες, στις αναπτυσσόμενες είτε είναι ανεπαρκή, είτε δεν παρέχονται καθόλου, αναγκάζοντας τους ανθρώπους να ενεργούν παρασκηνιακά για να καλύψουν τις ανάγκες τους. Η προσφυγή στην παραοικονομία είναι ιδιαίτερα αυξημένη για μικρές επιχειρήσεις και μεμονωμένα πρόσωπα, αλλά και για μεγάλες επιχειρήσεις. Επειδή, όμως, οι μεγάλες επιχειρήσεις είναι εύκολο να εντοπιστούν ότι ενεργούν παράνομα, καταφεύγουν στις δωροδοκίες προς τους αρμόδιους ελεγκτές για να καλυφθούν, ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό την παραοικονομία.

Οι απόψεις φαίνεται να δίστανται όσον αφορά το θέμα της διαφθοράς. Κάποιοι θεωρούν ότι η επίδρασή της, εν τέλει, είναι θετική, καθώς η διαφθορά, ως φόρος στα εκ των υστέρων κέρδη, μπορεί γενικά να ευνοήσει την είσοδο νέων προϊόντων και την τεχνολογία, ενώ υπό άλλες συνθήκες θα απαιτούνταν κάποιο κόστος για συμβούν τα παραπάνω. Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι η σχέση ανάμεσα στη διαφθορά και τις επενδύσεις ή το ΑΕΠ έχει αρνητικό πρόσημο⁸⁵. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι διεθνείς οργανισμοί, όπως για παράδειγμα η Παγκόσμια Τράπεζα, αναφέρονται στη διαφθορά χαρακτηρίζοντάς την ως το μεγαλύτερο εμπόδιο για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη⁸⁶. Επομένως, αν η διαφθορά επηρεάζει αρνητικά την οικονομική ανάπτυξη, η παραοικονομία, ως έναν απ' τους τομείς, όπου δρα και εμφανίζεται η διαφθορά, έχει και αυτή αρνητική επίδραση στην ανάπτυξη. Συμπερασματικά, τα αποτελέσματα των μελετών υποδεικνύουν ότι στις χώρες με μεγαλύτερο δείκτη διαφθοράς στην επίσημη οικονομία είναι πιο ανεπτυγμένος ο τομέας της παραοικονομίας και, επομένως, επηρεάζεται αρνητικά σε μεγαλύτερο βαθμό το επίσημο ΑΕΠ⁸⁷.

---

⁸² Choi, Jay Pil and Thum Marcel (Aug. 2005). (σελ. 824)

⁸³ Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2009). (σελ. 30-31)

⁸⁴ Lalountas, Dionisios A., Manolas, George A. and Vavouras, Ioannis S. (Feb. 2011). (σελ. 638)

⁸⁵ Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 90)

⁸⁶ Dreher, Axel, Kotsogiannis, Christos and McCorriston, Steve (2009). (σελ. 774)

⁸⁷ -Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 91)

9. Πληρωμή με μετρητά / Αποταμιεύσεις

Η παράνομη οικονομική δραστηριότητα είναι άμεσα συνυφασμένη με την πληρωμή με μετρητά. Η πληρωμή για αγαθά και υπηρεσίες με μετρητά, βοηθά την εξάπλωση της παραοικονομίας, καθώς οι συναλλαγές με μετρητά είναι κατά βάση ανώνυμες και δε μπορούν να εντοπιστούν εύκολα⁸⁸. Η πληρωμή των μισθών στη μαύρη εργασία γίνεται με μετρητά και πολλοί είναι εκείνοι που δουλεύουν χωρίς να έχουν δηλωθεί και ασφαλιστεί, με σκοπό να αποκτήσουν χρήματα, τα οποία δε θα χρειαστεί να «μοιραστούν» με το κράτος. Επιπροσθέτως, η συμμετοχή στον επίσημο τομέα της οικονομίας συνεπάγεται πλήρη συμμετοχή στο φορολογικό σύστημα, και άρα απώλεια εσόδων και καταθέσεων. Στον αντίποδα, η συμμετοχή στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας, όπου δε γίνεται δήλωση του εισοδήματος των ιδιωτών και των επιχειρήσεων, εξασφαλίζει σε αυτούς τη δυνατότητα να κρατούν ανέπαφες τις αποταμιεύσεις τους - ιδιαίτερα σε περιόδους οικονομικής ύφεσης - και να διαθέτουν τα χρήματά τους όπου επιθυμούν, αποφεύγοντας φόρους και κρατικές πληρωμές κοινωνικού χαρακτήρα⁸⁹.

10. Αποτροπή / Κίνδυνος εντοπισμού

Σύμφωνα με την παραδοσιακή οικονομική θεωρία, η καταπολέμηση της παραοικονομίας συνδέεται με τη θεωρία περί της μη συμμόρφωσης όσον αφορά την καταβολή φόρων και με τη θεωρία της αποτροπής, αν και για την τελευταία είναι πολύ λίγα τα διαθέσιμα στοιχεία (σχετικά με ποινές, πρόστιμα, ελέγχους), διότι η συλλογή τους, ακόμη και για τις χώρες του ΟΟΣΑ, είναι πολύ δύσκολη. Πάντως, εξετάζοντας ένα μικρό δείγμα από εμπειρικά στοιχεία, φαίνεται ότι τα πρόστιμα και η τιμωρία δεν ασκούν αρνητική επίδραση στην παραοικονομία στο βαθμό που να αποτρέπουν τη συμμετοχή σε αυτή, σύμφωνα με κάποιους⁹⁰. Μπορεί μεν η συμμετοχή και η δραστηριοποίηση στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας να είναι παράνομη, όμως, όσο μειώνονται οι πιθανότητες για κάποιον να «πιαστεί», τόσο πιο εύκολα θα αποφασίσει να δράσει παράνομα. Το ίδιο θα συμβεί σε περίπτωση που οι ποινές είναι μικρές και άρα το ρίσκο γίνεται αυτομάτως μικρότερο⁹¹. Στον

-Echazu, Luciana and Bose, Pinaki (Oct. 2008). "Corruption, Centralization and the Shadow Economy". *Southern Economic Journal*, Vol. 75, No. 2. (σελ. 526)

⁸⁸ -Capasso, Salvatore and Jappelli, Tullio (2013). (σελ. 168)

-Schneider, Friedrich (Sept. 2009). *The Shadow Economy in Poland. How Payment Systems Help Limit the Shadow Economy*. A.T. Kearney, Inc. (σελ. 11)

⁸⁹ Schneider, Friedrich (2013). (σελ. 7)

⁹⁰ Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2013). (σελ. 8)

⁹¹ Schneider, Friedrich (2013). (σελ. 7)

αντίποδα, σύμφωνα με άλλους, αν οι πιθανότητες εντοπισμού των παράνομων οικονομικών ενεργειών είναι πολλές, τότε οι δρώντες απέχουν απ' την παραοικονομία⁹².

11. Επίσημη οικονομία (σε περιόδους ύφεσης)

Η επίσημη οικονομία επηρεάζει την παραοικονομία και ενισχύει το μέγεθός της, όταν η ίδια βρίσκεται σε ύφεση. Σε καιρούς που η επίσημη οικονομία είναι υγιής, οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να διεκδικήσουν καλύτερες θέσεις εργασίας και καλύτερους μισθούς, αυξάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το εισόδημά τους και βελτιώνοντας τις συνθήκες διαβίωσής τους. Αντίθετα, σε περιόδους οικονομικής ύφεσης και κρίσεων (βλ. σελ. 51), οι άνθρωποι καταφεύγουν στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην και να αναπληρώσουν το χαμένο τους εισόδημα⁹³. Τα δημοσιονομικά κενά, που δημιουργούνται λόγω της αύξησης των δημοσίων ελλειμμάτων, και άρα του δημόσιου χρέους ενισχύουν τη μακροοικονομική αστάθεια, η οποία με τη σειρά της θρέφει την παραοικονομία.

Συγκεκριμένα, η υποτίμηση του εθνικού νομίσματος και ο υψηλός πληθωρισμός διευκολύνουν την πραγματοποίηση των συναλλαγών, χωρίς το βάρος των φόρων, κάνουν ελκυστικές τις συναλλαγές με ξένα νομίσματα, υποβαθμίζουν την αξία των συσσωρευμένων φορολογικών χρεών και των ποινών για αυτά και κάνουν τη διαφυγή απ' τις φορολογικές αρχές πολύ πιο εύκολη⁹⁴. Στο σημείο αυτό πρέπει να ειπωθεί ότι από τη στιγμή που το κατά κεφαλήν ΑΕΠ παρέχει στοιχεία για το πόσο πλούσιο είναι ένα κράτος, η υπόθεση λέει ότι όσο υψηλότερο είναι το κατά κεφαλήν εισόδημα μιας χώρας, τόσο μικρότερο είναι το μέγεθος της παραοικονομίας. Αυτό δικαιολογείται από την άποψη ότι μια χώρα, της οποίας οι πολίτες είναι έχουν ένα καλό εισόδημα, έχουν τη δυνατότητα να πληρώνουν φόρους, οι οποίοι τους ανταποδίδονται με τη μορφή καλύτερων αγαθών και υπηρεσιών από το κράτος⁹⁵.

---

⁹² Pedersen, Søren (2003). (σελ. 95)

⁹³ -Schneider, Friedrich, Buehn, Andreas and Montenegro, Claudio E. (Jul. 2010). "Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007". The World Bank: Development Research Group, Poverty and Inequality Team & Europe and Central Asia Region, Human Development Economics Unit, Policy Research Working Paper No. 5356. (σελ. 8)

-Buehn, Andreas, and Schneider, Friedrich (2012). "Shadow economies around the world: novel insights, accepted knowledge, and new estimates". International Tax and Public Finance, Vol. 19. (σελ. 145)

⁹⁴ Sabirianova Peter, Klara (Jun. 2009). "Income Tax Flattening: Does It Help to Reduce the Shadow Economy?". IZA Discussion Paper No. 4223. (σελ. 19)

⁹⁵ -Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (Jan. 2007). (σελ. 17)

-Enste, Dominik H. (Sept. 2010). (σελ. 235, 244)

12. Μέγεθος πληθυσμού / Αστικοποίηση

Όπως έχει σημειωθεί, το μέγεθος του πληθυσμού, όπως και ο βαθμός της αστικοποίησης αποτελούν παράγοντες, που επηρεάζουν το μέγεθος της παραοικονομίας ενός κράτους. Τα στοιχεία δείχνουν ότι σε ένα κράτος με συνεχώς αυξανόμενο πληθυσμό, το φορολογικό σύστημα θα είναι προσανατολισμένο στο να εντοπίσει περισσότερους παραβάτες, γεγονός που ίσως ωθήσει περισσότερα άτομα στον άτυπο τομέα της οικονομίας. Επίσης, η ανωνυμία, που προσφέρουν οι αστικές περιοχές, βοηθά ώστε να μειωθεί η εμπιστοσύνη προς το κράτος και τις ενέργειές του, και να αυξηθεί η παράνομη δραστηριοποίηση. Επομένως, φαίνεται ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός της αστικοποίησης, αλλά και το μέγεθος του πληθυσμού ενός κράτους, τόσο πιο ανεπτυγμένος είναι ο τομέας της παραοικονομίας⁹⁶.

13. Εγκληματικές δραστηριότητες

Η παραοικονομία είναι άμεσα συνυφασμένη με τον παράγοντα της παρανομίας, επομένως, η αύξηση του αριθμού των καταγεγραμμένων εγκλημάτων, αποτελεί κατά πολλούς αίτιο για την διόγκωση του ανεπίσημου τομέα της οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, η αύξηση των εγκληματικών δραστηριοτήτων από τη μία οδηγεί σε μείωση της ηθικής συμπεριφοράς των πολιτών ενός κράτους, και από την άλλη, μέσα από αυτό, φαίνεται η αναποτελεσματικότητα της αστυνομίας για την αντιμετώπιση των εγκλημάτων. Υπό μία έννοια, ο ρόλος της αστυνομίας και της προστασίας που αυτή παρέχει μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την αξιολόγηση του «κόστους» της συμμετοχής των πολιτών σε παράνομες οικονομικές δραστηριότητες⁹⁷. Επιπλέον, ένας από τους τομείς, που αναπτύσσονται, λόγω της αύξησης της εγκληματικότητας, είναι εκείνος του ξεπλύματος μαύρου χρήματος, ο οποίος με τη σειρά του καλεί σε μεγαλύτερη κυκλοφορία μετρητών στην αγορά⁹⁸. Αυτό με τη σειρά του βοηθά στην ανάπτυξη της παραοικονομίας, καθώς όπως έχει ήδη ειπωθεί, οι συναλλαγές με μετρητά ενισχύουν τις παράνομες οικονομικές δραστηριότητες.

14. Παγκοσμιοποίηση

Η παγκοσμιοποίηση, η οποία αναφέρεται γενικά στη μείωση των εμπορικών φραγμών, στην απελευθέρωση των εξωτερικών ροών κεφαλαίου και τις άμεσες ξένες επενδύσεις, στη διάχυση της τεχνολογίας και της διεθνούς μετανάστευσης των επιχειρήσεων και του εργατικού δυναμικού, έχει επωμιστεί μερίδιο ευθύνης για την εξάπλωση της παραοικονομίας. Η δραστηριοποίηση των

⁹⁶ Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (Jan. 2007). (σελ. 18)

⁹⁷ Dell' Anno, Robert (2003). "Estimating the Shadow Economy in Italy: a Structural Equation Approach". University of Aarhus, Denmark, Department of Economics. Working Paper No. 2003-07. (σελ. 12)

⁹⁸ Ardizzi, Guerino, Petraglia, Carmelo, Piacenza, Massimiliano, Schneider, Friedrich and Turati, Gilberto (Mar. 2013). "Money laundering as a financial sector crime. A new approach to measurement, with an application to Italy". University of Torino, Department of Economics and Statistics. Working Paper No. 18. (σελ. 8)

επιχειρήσεων σε άλλες χώρες, όπου μπορούν να βρουν φθηνό εργατικό δυναμικό, δίνει ώθηση στο παραεμπόριο, αλλά και στην αδήλωτη εργασία, μειώνοντας το κόστος για τις επιχειρήσεις και καθιστώντας τις ευκολότερα ανταγωνιστικές έναντι άλλων. Από τη μεριά τους, οι συχνά ανειδίκευτοι, άνεργοι εργάτες ενδιαφέρονται για την απόκτηση χρημάτων για την επιβίωσή τους, χωρίς να τους απασχολούν οι επιπτώσεις της παραοικονομίας⁹⁹.

Εν κατακλείδι, όσον αφορά τα αίτια της παραοικονομίας, γεγονός είναι πως δεν υπάρχει μία ομόφωνη απάντηση ως προς την ιεράρχηση των παραγόντων σχετικά με το ποιος παίζει μεγαλύτερο ρόλο στην αύξηση του μεγέθους της παραοικονομίας. Οι απόψεις διαφέρουν ανάλογα με το μελετητή ή τη μέθοδο, που χρησιμοποιείται για τη μέτρηση του μεγέθους του ανεπίσημου τομέα της οικονομίας¹⁰⁰. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι τα αίτια που προκαλούν την αύξηση της παραοικονομίας διαφέρουν ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης της εκάστοτε χώρας. Πιο συγκεκριμένα, το υψηλότερο επίπεδο κανονιστικών ρυθμίσεων και των φόρων στις ανεπτυγμένες και στις υπό μετάβαση οικονομίες ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για το μέγεθος της παραοικονομίας, ενώ στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, όπου οι κανονιστικές ρυθμίσεις είναι λιγότερες, οι τελευταίες δεν παίζουν τόσο σημαντικό ρόλο στην παραοικονομία. Όσον αφορά την ανεργία, παρατηρείται ότι στις αναπτυσσόμενες οικονομίες δεν επηρεάζει ιδιαίτερα την παραοικονομία, σε αντίθεση με τις υπό μετάβαση οικονομίες και κυρίως τις χώρες του ΟΟΣΑ, όπου η ανεργία αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για το μέγεθος της παραοικονομίας¹⁰¹. Τέλος, η φοροαποφυγή, η διαφθορά και η έλλειψη εμπιστοσύνης προς το κράτος και το πολιτικό σύστημα απ' την πλευρά των πολιτών, αυξάνει το μέγεθος της ανεπίσημης οικονομικής δραστηριότητας για τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες¹⁰².

---

⁹⁹ Chaudhuri, Sarbajit and Mukhopadhyay, Ujjaini (2010). *Revisiting the Informal Sector. A General Equilibrium Approach*. New York: Springer. (σελ. 10-12)

¹⁰⁰ Για ορισμένα ποσοστά, βλ. Elgin, Ceyhan and Schneider, Friedrich (2013). "Shadow Economies in OECD Countries: DGE vs. MIMIC Approaches". Bogazici University, Department of Economics Working Papers, No. 13. (σελ. 3, 15)

¹⁰¹ Schneider, Friedrich, Buehn, Andreas and Montenegro, Claudio E. (Jul. 2010). (σελ. 16)

¹⁰² Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1236)

ΜΕΡΟΣ Γ΄: ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Γ.1. ΟΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΜΕΤΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, η παραοικονομία αποτελεί κατηγορία οικονομικής δραστηριότητας που δύσκολα παρατηρείται και ακόμη πιο δύσκολα μετρείται. Οι οικονομικοί δρώντες, που δραστηριοποιούνται σε αυτή, δεν επιθυμούν την γνωστοποίηση των ενεργειών τους, ούτε φυσικά της ταυτότητάς τους. Οι δρώντες αυτοί επωφελούνται από την απόκρυψη στοιχείων και έτσι δυσκολεύουν το έργο όσων προσπαθούν να συλλέξουν πληροφορίες γύρω από το μέγεθος της παραοικονομίας και άλλων πτυχών της για τη μελέτη, αλλά και την αντιμετώπισή της. Παρόλα αυτά, μέσα από έρευνες και συλλογή στοιχείων εκ μέρους οικονομολόγων και μελετητών με τη χρήση διαφόρων τεχνικών, παρέχεται εικόνα του μεγέθους του φαινομένου. Σύμφωνα με αυτούς, οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για τον υπολογισμό του μεγέθους της τελευταίας χωρίζονται σε κατηγορίες ανάλογα με το αν προσεγγίζουν άμεσα ή έμμεσα την παραοικονομία και τον αντίκτυπό της στη συνολική οικονομική δραστηριότητα, χωρίς όμως, να είναι δυνατή η δήλωση της ακρίβειας των αποτελεσμάτων των μεθόδων.

Σύμφωνα με τον Ο' Higgins, οι μέθοδοι χωρίζονται σε *μικροπροσεγγίσεις* και σε *μακροπροσεγγίσεις*. Οι μικροπροσεγγίσεις χρησιμοποιούν καλά σχεδιασμένες επιστημονικές έρευνες, δείγματα, συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια βασισμένα σε απαντήσεις (εθελοντικού ή και μη χαρακτήρα) αναφορικά με φορολογικές δηλώσεις και οικογενειακούς προϋπολογισμούς, αλλά και άλλες μεθόδους φορολογικής συμμόρφωσης και ελέγχου¹⁰³. Οι μακροπροσεγγίσεις βασίζονται σε μακρομεγέθη, όπως είναι ο πληθυσμός, το μέγεθος του εργατικού δυναμικού, η εθνική δαπάνη, το εθνικό εισόδημα και το μέγεθος της νομισματικής κυκλοφορίας¹⁰⁴. Σύμφωνα με άλλο, πιο σύγχρονο και διαδεδομένο διαχωρισμό, οι μέθοδοι μέτρησης του μεγέθους της παραοικονομίας χωρίζονται σε *άμεσες* και *έμμεσες*. Οι άμεσες μέθοδοι θα μπορούσαμε να πούμε ότι ταυτίζονται με τις μικροπροσεγγίσεις, ενώ οι έμμεσες μέθοδοι ταυτίζονται με τις μακροπροσεγγίσεις, όπως είχαν οριστεί από τον Ο' Higgins. Οι έμμεσες μέθοδοι με τη σειρά τους χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στις μεθόδους των *δεικτών εντοπισμού* και στα *οικονομετρικά υποδείγματα*.

Σ.τ.Σ: Στην ενότητα αυτή γίνεται αναφορά στις μεθόδους υπολογισμού του μεγέθους της παραοικονομίας, χωρίς να γίνεται εμβάθυνση σε αυτές. Στο τέλος της ενότητας παρατίθεται κατ' εξαίρεση προς διευκόλυνση του αναγνώστη βιβλιογραφία (εκτός απ' αυτή που έχει ήδη χρησιμοποιηθεί στο κυρίως κείμενο) σχετική με την κάθε μέθοδο.

¹⁰³ -Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 91)

-Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 29)

¹⁰⁴ Ο' Higgins, Michael (1980). *Measuring the Hidden Economy: A Review of Evidence and Methodologies*. London: Outer Circle Policy Unit

Γ.1.1. Άμεσες μέθοδοι

Οι άμεσες μέθοδοι, οι οποίες κάνουν χρήση δεδομένων, τα οποία βασίζονται σε άτομα, έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό τους το ότι στηρίζονται στη δειγματοληπτική έρευνα, η οποία έχει εκούσιο ή ακούσιο χαρακτήρα, ανάλογα με το αν τα επιλεγμένα άτομα της έρευνας απαντούν στις ερωτήσεις εθελοντικά ή υπό την απειλή ποινών και φορολογικών ελέγχων (πχ. μέθοδος φορολογικών ελέγχων του Feige). Το θετικό των μεθόδων αυτών είναι ότι μπορούν να παρέχουν αναλυτικές πληροφορίες σχετικά με τις δραστηριότητες που αναπτύσσονται στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας. Στον αντίποδα, όμως, οι άμεσες μέθοδοι έχουν πολύ υψηλό κόστος και δε διεξάγονται τακτικά, με αποτέλεσμα να αμφισβητείται η χρησιμότητά τους σε βάθος χρόνου. Επιπλέον, η διαμόρφωση των ερωτηματολογίων, μέσω των οποίων λειτουργούν, γίνεται με δυσκολία λόγω των ερωτήσεων που περιλαμβάνουν και μπορεί να οδηγήσουν σε μεροληπτικές απαντήσεις, οι οποίες θα στρεβλώσουν το τελικό αποτέλεσμα, δεδομένου ότι όσοι δρουν στην παραοικονομία επιθυμούν την απόκρυψη των αληθινών στοιχείων. Τέλος, στις άμεσες μεθόδους περιλαμβάνονται οι αποκλίσεις, που προκύπτουν, λόγω της αναντιστοιχίας του δηλωθέντος εισοδήματος συγκριτικά με τις επιταγές, που κυκλοφορούν¹⁰⁵.

Γ.1.2. Έμμεσες μέθοδοι

Οι έμμεσες μέθοδοι, που σχετίζονται με τις επιπτώσεις της παραοικονομίας στη μετρούμενη οικονομική δραστηριότητα, χρησιμοποιούν διάφορους οικονομικούς και όχι μόνο δείκτες παρέχοντας πληροφορίες για την ανάπτυξη της παράνομης οικονομικής δραστηριότητας μέσα στο χρόνο¹⁰⁶. Σε αντίθεση με τις άμεσες μεθόδους, οι έμμεσες μέθοδοι έχουν σχετικά χαμηλό κόστος και τα αποτελέσματά τους έχουν διαχρονικό χαρακτήρα. Παρόλα αυτά, πολλές φορές οι υποθέσεις, που αποτελούν μέρος τους, δεν ελέγχονται από τη θεωρία και επιπλέον παρουσιάζονται συχνά προβλήματα με τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται. Οι έμμεσες μέθοδοι, όπως ήδη αναφέρθηκε, χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στους δείκτες εντοπισμού και στα οικονομετρικά υποδείγματα, των οποίων ακολουθεί η ανάλυση¹⁰⁷.

Γ.1.2.1. Δείκτες εντοπισμού παραοικονομίας

Το φαινόμενο της παραοικονομίας, όντας βαθιά ριζωμένο στην οικονομική ζωή ενός κράτους, έχει τη δυνατότητα να επηρεάζει ορισμένους οικονομικούς δείκτες και να αλλάζει τα δεδομένα γι' αυτούς ανάλογα με την αύξηση ή τη μείωσή του. Με την ίδια λογική, οι αλλαγές στους

¹⁰⁵ Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 29-31)

¹⁰⁶ Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 92)

¹⁰⁷ Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 30)

δείκτες εντοπισμού προδίδουν στοιχεία για το μέγεθος της παραοικονομίας. Οι δείκτες αυτοί βοηθούν ώστε να βρεθεί ο μελετητής ένα βήμα πιο κοντά στον υπολογισμό του μεγέθους της παραοικονομίας, διότι με την αύξηση ή τη μείωση που καταγράφεται σε αυτούς μπορεί να βγάλει πιο ασφαλή συμπεράσματα για την παραοικονομία, δεδομένου ότι εκείνη δε μπορεί να μετρηθεί άμεσα. Επομένως, έχοντας συνδέσει τους δείκτες, που θα αναλυθούν στη συνέχεια, με την παραοικονομία, οι αλλαγές που συντελούνται σε αυτούς μας δίνουν μια πιο ξεκάθαρη εικόνα για το τι έχει αλλάξει στο μέγεθος της παραοικονομίας¹⁰⁸.

Ξεκινώντας σημειώνεται ότι, όταν οι πολίτες έχουν χρήματα στη διάθεσή τους, έχουν τη δυνατότητα να τα διοχετεύσουν σε κατανάλωση. Όπως έχει παρατηρηθεί, όμως, μεγάλο μέρος των εισοδημάτων που αποκτούνται στην παραοικονομία (περίπου τα 2/3, σύμφωνα με τον Friedrich Schneider) διοχετεύονται στην επίσημη οικονομία μέσα απ' την κατανάλωση. Επομένως, η εν λόγω κατανάλωση εκ μέρους των οικονομικών δρώντων, ή αλλιώς η απόκλιση μεταξύ του εισοδήματος και της δαπάνης των καταναλωτών, αποτελεί δείκτη εντοπισμού των συναλλαγών (βλ. και συναλλακτική μέθοδος του Feige), ο οποίος μπορεί να δώσει πληροφορίες για πιθανή αύξηση της παράνομης οικονομικής δραστηριότητας¹⁰⁹. Περνώντας στους δείκτες απασχόλησης (labor market indicators), που σχετίζονται με την αγορά εργασίας και το εργατικό δυναμικό, επισημαίνεται ότι η αύξηση της συμμετοχής των εργαζομένων στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της δραστηριοποίησης στον επίσημο τομέα της οικονομίας, γεγονός που αντικατοπτρίζεται, μεταξύ άλλων, στις λιγότερες εργατοώρες στην επίσημη οικονομία¹¹⁰.

Άλλος ένας δείκτης που επηρεάζεται από την ενίσχυση της παραοικονομίας είναι η συνολική παραγωγή. Η μετακίνηση των εισροών εκτός του επίσημου τομέα της οικονομίας έχει αρνητικό αντίκτυπο στο ρυθμό ανάπτυξης της επίσημης οικονομίας¹¹¹, όπως θα αποδειχτεί στη σχετική ενότητα, που θα ακολουθήσει. Τέλος, από τη στιγμή που οι δραστηριότητες του τομέα της παραοικονομίας αντανακλώνονται στην επίσημη οικονομία, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ και ο ρυθμός ανάπτυξης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ συμπεριλαμβάνονται στους δείκτες¹¹². Αν και η σχέση μεταξύ του ΑΕΠ και της παραοικονομίας είναι αδιαμφισβήτητη, εντούτοις διατυπώνονται δύο απόψεις επί του θέματος. Σύμφωνα με την πρώτη, η παραοικονομία αυξάνεται όταν μειώνεται η παραγωγή, και άρα μειώνεται η επιχειρηματική δραστηριότητα και τα κέρδη, αυξάνοντας την ανεργία και ωθώντας τους δρώντες στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας για την εξασφάλιση των προς το ζην.

¹⁰⁸ Buehn, Andreas, and Schneider, Friedrich (2012). (σελ. 146)

¹⁰⁹ Firstenberg, Achykam and Tzur, Joseph (Fall 2013). (σελ. 37-38)

¹¹⁰ Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 98)

¹¹¹ Ibid. (σελ. 98)

¹¹² Buehn, Andreas, and Schneider, Friedrich (2012). (σελ. 146)

Επομένως, παρατηρείται μια αρνητική σύνδεση ανάμεσα στο ποσοστό αύξησης του ΑΕΠ και του μεγέθους της ανεπίσημης οικονομίας.

Στον αντίποδα, σύμφωνα με τη δεύτερη άποψη, μία μείωση του ΑΕΠ οδηγεί σε μείωση της ζήτησης για τις υπηρεσίες και τους ανθρώπους, που δραστηριοποιούνται στην παραοικονομία. Η άποψη, που είναι πιο ευρέως αποδεκτή είναι η πρώτη, που συνδέει αρνητικά την παραοικονομία με το ΑΕΠ, καθώς η αύξηση του ΑΕΠ σε περιόδους ευημερίας συνοδεύεται από μείωση της ανεργίας και άρα μεγαλύτερη δυνατότητα και θέληση για καταβολή των φόρων, που επιβάλλονται. Το αντίθετο θα συμβεί αν μειωθεί η παραγόμενη ποσότητα, μειωθεί το ΑΕΠ και οι πολίτες του κράτους αδυνατούν, λόγω της αύξησης της ανεργίας και της χειροτέρευσης του βιοτικού τους επιπέδου, να είναι συνεπείς απέναντι στις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Επομένως, εξάγεται το συμπέρασμα ότι όσο αυξάνεται ο ανεπίσημος τομέας της οικονομίας, τόσο μικρότερο είναι το επίπεδο του ΑΕΠ, που καταγράφεται, σε σύγκριση με το πραγματικό συνολικό ΑΕΠ¹¹³.

Γ.1.2.2. Οικονομετρικά υποδείγματα

Αρχικά, όσον αφορά τους νομισματικούς δείκτες (monetary indicators), δηλαδή τους δείκτες που σχετίζονται με τα διάφορα μέτρα που λαμβάνουν οι υπεύθυνοι για τη χάραξη της οικονομικής πολιτικής με στόχο τη μέτρηση της ποσότητας του χρήματος σε μια οικονομία, παρατηρείται ότι αν αυξηθούν οι δραστηριότητες του τομέα της παραοικονομίας, δημιουργείται ανάγκη για επιπλέον νομισματικές συναλλαγές. Αυτό συμβαίνει διότι η παραοικονομία δρα κυρίως μέσα από συναλλαγές σε μετρητά, διότι αυτά δεν είναι εύκολο να εντοπιστούν, όπως προστάζει η CDA (Currency Demand Approach) και η μέθοδος Tanzi¹¹⁴. Αυτό που συμπεραίνεται είναι ότι όσο περισσότερο χρήμα κυκλοφορεί στην αγορά και βρίσκεται στη διάθεση του κοινού, τόσο μεγαλύτερο υπολογίζεται ότι είναι το μέγεθος της ανεπίσημης οικονομικής δραστηριότητας, και άρα η ζήτηση για χρήμα θα είναι, επίσης, μεγαλύτερη.

Συνεχίζοντας, υπάρχει το υπόδειγμα της κατανάλωσης ηλεκτρικού ρεύματος (γνωστό και ως μέθοδος Kaufmann-Kaliberda¹¹⁵), σύμφωνα με το οποίο το πραγματικό ΑΕΠ, μέσα στο οποίο περιλαμβάνεται και το ποσοστό που αντιστοιχεί στην παραοικονομία, εκτός από το επίσημα καταγραφόμενο, αυξάνεται παράλληλα με την κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας. Στο ίδιο μοτίβο, η

¹¹³ Firstenberg, Achykam and Tzur, Joseph (Fall 2013). (σελ. 36-37)

¹¹⁴ Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). “ (σελ. 98)

¹¹⁵ Kaufmann, Daniel and Kaliberda, Aleksander (1996). “Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post Socialist Economies: A Framework of Analyses and Evidence”. Policy research Working Paper No. 1691. Washington, D.C.: The Worldbank

μέθοδος Lackó¹¹⁶, συσχετίζει την παραοικονομία με την κατανάλωση ηλεκτρικού ρεύματος στα σπίτια λόγω των εργασιών, που εκτελούνται εκεί, αλλά δε δηλώνονται ως επίσημες οικονομικές δραστηριότητες¹¹⁷.

Τέλος, οι μέθοδοι υποδειγμάτων (υποδείγματα των πολυμεταβλητών συστημάτων εξισώσεων), που συνδυάζουν παράγοντες της παραοικονομίας με μεταβλητές, όπου η τελευταία, επηρεάζει με τη σειρά της, στηρίζονται στη λογική ότι υπάρχουν μη παρατηρήσιμες μεταβλητές και ότι η παραοικονομία αντανακλάται ταυτόχρονα σε διαφορετικά μέτωπα. Η τελευταία αυτή υποκατηγορία, αποτελεί μια πιο ολοκληρωμένη προσπάθεια για τον υπολογισμό του μεγέθους της παραοικονομίας, χωρίς όμως και πάλι να εξασφαλίζεται η ακρίβεια των αποτελεσμάτων της¹¹⁸. Εδώ εντάσσεται το μοντέλο MIMIC (Multiple-Indicators-Multiple-Causes model) του Loayza¹¹⁹, η μέθοδος DYMIMIC (Dynamic Multiple-Indicators-Multiple-Causes method) του Schneider (που αποτελεί εξέλιξη του μοντέλου MIMIC), όπως και η μέθοδος DGE (Dynamic General Equilibrium approach) των Elgin και Oztunali, η οποία χρησιμοποιεί εθνικά στατιστικά στοιχεία για τον υπολογισμό του μεγέθους της ανεπίσημης οικονομικής δραστηριότητας¹²⁰.

---

¹¹⁶ Βλέπε: -Lackó, Mária (1996). *Hidden Economy in East-European Countries in International Comparison*, Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA), Working Paper

-Lackó, Mária (1998). "The Hidden Economies of Visegrad Countries in International Comparison: A Household Electricity Approach" in L. Halpern and Ch. Wyplosz (eds.) *Hungary: Towards a Market Economy*. Cambridge (Mass.): Cambridge University Press. (σελ. 128-152)

-Lackó, Mária (1999). "*Hidden Economy an Unknown Quantity? Comparative Analyses of Hidden Economies in Transition Countries in 1989-95*". Department of Economics, University of Linz, Austria, Working Paper No. 9905

-Feige, Edgar L. and Urban, Ivica (2008). "Measuring underground (unobserved, non-observed, unrecorded) economies in transition countries: Can we trust GDP?". *Journal of Comparative Economics*, Vol. 36

¹¹⁷ Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 96)

¹¹⁸ Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 34-35)

¹¹⁹ Loayza, Norman V. (1996). "The Economics of the Informal Sector: A Simple Model and Some Empirical Evidence from Latin America". *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, No. 45

¹²⁰ Elgin, Ceyhan and Oztunali, Oguz (2012). "Shadow Economies Around the World: Model Based Estimates". Bogazici University, Department of Economics, Series Working Papers No. 5

Πίνακας 4: Οι μέθοδοι υπολογισμού του μεγέθους της παραοικονομίας

Μέθοδοι υπολογισμού μεγέθους παραοικονομίας	<i>Άμεσες μέθοδοι</i>	Δειγματοληπτικές έρευνες	
		Αποκλίσεις μεταξύ δηλωθέντος εισοδήματος και κυκλοφορίας επιταγών	
	<i>Έμμεσες μέθοδοι</i>	Δείκτες εντοπισμού παραοικονομίας	Αποκλίσεις μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης
			Συναλλακτική μέθοδος
			Αγορά εργασίας
			Συνολική παραγωγή
		Οικονομετρικά υποδείγματα	Ζήτηση χρήματος
			Κατανάλωση ηλεκτρικού ρεύματος
	Μέθοδοι υποδειγμάτων με πολλές μεταβλητές/The Model Approach		

Πηγή: Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). *Η παραοικονομία στην Ελλάδα και τον κόσμο. Προσέγγιση των βασικών πτυχών του προβλήματος*. Αθήνα: Παπαζήση. (σελ. 31)

Γ.1.3. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΜΕΘΟΔΟΥΣ ΜΕΤΡΗΣΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

1. Άμεσες μέθοδοι

- Dallago, Bruno (1990). *The Irregular Economy: The “Underground Economy” and the “Black Labor Market”*. Dartmouth (U.K.): Publishing Company
- Feige, Edgar L. (1986). “A Re-examination of the ‘Underground Economy’ in the United States”. *IMF Staff Papers*, Vol. 33, No. 4
- Isachsen, Arne J., Klovland, Jan and Steinar Strom (1982) “The Hidden Economy in Norway”, in Vito Tanzi (ed.). *The Underground Economy in the United States and Abroad*. Lexington: D.C. Heath
- Mogensen, Gunnar V.; Kvist, Hans K.; Körmendi, Eszter and Soren Pedersen (1995). *The Shadow Economy in Denmark 1994: Measurement and Results*, Study No. 3, Copenhagen: The Rockwool Foundation Research Unit
- Simon, Chris P. and Witte, Ann D. (1982). *Beating the System: The Underground Economy*. Boston: Urban House
- Thomas, Jim J. (1992). *Informal Economic Activity*. LSE, Handbooks in Economics, London: Harvester Wheatsheaf

2. Έμμεσες μέθοδοι

2.1. Δείκτες εντοπισμού παραοικονομίας

2.1.1. Αποκλίσεις μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης

- Del Boca, Daniela (1981). “Parallel Economy and Allocation of Time”. *Micros- Quarterly Journal of Microeconomics*
- Franz, Anton (1983). “Wie groß ist die “schwarze” Wirtschaft?”. *Mitteilungsblatt der Österreichischen Statistischen Gesellschaft*, Vol. 49, No. 1

- O’Higgins, Michael (1989). “Assessing the Underground Economy in the United Kingdom”. in Edgar L. Feige (ed.) *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*. Cambridge: Cambridge University Press
- Park, Tea (1979). *Reconciliation Between Personal Income and Taxable Income*. Washington D.C.: Bureau of Economic Analysis
- Petersen, Hans-Georg (1982). “Size of the Public Sector, Economic Growth and the Informal Economy: Development Trends in the Federal Republic of Germany”. *Review of Income and Wealth*, Vol. 28, No. 2
- Yoo, Tiho, and Jin K. Hyun (1998). *International Comparison of the Black Economy: Empirical Evidence Using Micro-Level Data*. Unpublished Paper Presented at the 1998 Congress of the International Institute of Public Finance, Cordoba, Argentina

2.1.2. Συναλλακτική μέθοδος

- Boeschoten, Werner C. and Marcel M.G. Fase (1984). *The Volume of Payments and the Informal Economy in the Netherlands 1965-1982*. M. Nijhoff, Dordrecht
- Feige, Edgar L. (1979). “How Big is the Irregular Economy?”. *Challenge*, Vol. 22, No. 1
- Feige, Edgar L. (1989) (ed.). *The Underground Economies. Tax evasion and Information Distortion*. Cambridge: Cambridge University Press
- Feige, Edgar L. (1996). “Overseas Holdings of U.S. Currency and the Underground Economy” in Susan Pozo (ed.) *Exploring the Underground Economy*. Michigan: W.E. Upjohn, Institute for Employment Research
- Langfeldt, Enno (1984). “The Unobserved Economy in the Federal Republic of Germany” in Edgar L. Feige (ed.) *The Unobserved Economy*. Cambridge: Cambridge University Press

2.1.3. Αγορά εργασίας

- Contini, Bruno (1981). “Labor Market Segmentation and the Development of the Parallel Economy the Italian Experience”. *Oxford Economic Papers*, Vol. 33, No. 4
- Contini, Bruno (1982). “The Second Economy of Italy” in Vito Tanzi (ed.) *The Underground Economy in the United States and Abroad*. Lexington: D.C. Heath
- Del Boca, Daniela (1981). “Parallel Economy and Allocation of Time”. *Micros-Quarterly Journal of Microeconomics*
- O’Neill, David M. (1983): “Growth of the Underground Economy 1950-81: Some Evidence from the Current Population Survey”. Study for the Joint Economic Committee, Vol. 98, No. 122. Washington: U.S. Congress, Joint Committee Print, U.S. Gov. Printing Office.

2.2. Οικονομετρικά υποδείγματα

2.2.1. Currency Demand Approach

- Bhattacharyya, D. (1990). “An econometric method of estimating the ‘hidden’ economy, United Kingdom (1960–1984): estimates and tests”. *Economic Journal*, Vol. 100
- Cagan, Phillip (1958). “The Demand for Currency Relative to the Total Money Supply”. *Journal of Political Economy*, Vol. 66, No. 3
- Enste, D. and Schneider, F. (1998). “Increasing shadow economies all over the world - fiction or reality? A survey of the global evidence of their size and of their impact from 1970–1995”, Discussion Paper No. 26: IZA
- Gutmann, Pierre M. (1977). “The Subterranean Economy”. *Financial Analysts Journal*, Vol. 34, No. 1
- Johnson, Simon; Kaufmann, Daniel and Pablo Zoido-Lobaton (1998). “Regulatory Discretion and the Unofficial Economy”. *The American Economic Review*, Vol. 88, No. 2
- Schneider, Friedrich (1997). “The Shadow Economies of Western Europe”. *Journal of the Institute of Economic Affairs*, Vol. 17, No. 3

- Tanzi, Vito (1980). “The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications”. Banca Nazionale del Lavoro, Vol. 135, No. 4
- Tanzi, Vito (1983). “The Underground Economy in the United States: Annual Estimates, 1930-1980”. IMF-Staff Papers, Vol. 30, No. 2
- Williams, Colin C. and Jan Windebank (1995). “Black Market Work in the European Community: Peripheral Work for Peripheral Localities?”. International Journal of Urban and Regional Research, Vol. 19, No. 1

2.2.2. Κατανάλωση ηλεκτρικού ρεύματος

- Del Boca, Daniela and Forte, Francesco (1982). “Recent Empirical Surveys and Theoretical Interpretations of the Parallel Economy in Italy” in Vito Tanzi (ed.) *The Underground Economy in the United States and Abroad*. Lexington: D.C. Heath
- Dobozi, I., and Pohl, G. (1995). “Real output decline in transition economies-Forget GDP, try power consumption data”. Transition Newsletter 6 (1-2)
- Friedman, E., Johnson, S., Kaufmann, D., and Zoido-Lobaton, P. (2000). “Dodging the grabbing hand: The determinants of unofficial activity in 69 countries”. Journal of Public Economics, Vol. 76
- Johnson, Simon; Kaufmann, Daniel; and Andrei Shleifer (1997). “The Unofficial Economy in Transition”. Brookings Papers on Economic Activity, Fall, Washington D.C.
- Lizzeri, C. (1979). *Mezzogiorno in Controluce*. Naples: Enel.
- Portes, Alejandro (1996). “The Informal Economy” in Susan Pozo (ed.) *Exploring the Underground Economy*. Michigan: W.E. Upjohn, Institute for Employment Research
- Sabirianova Peter, Klara (Jun. 2009). “Income Tax Flattening: Does It Help to Reduce the Shadow Economy?”. IZA Discussion Paper No. 4223

2.2.3. MIMIC Method

- Chatterjee S., Chaudhuri K. and Schneider F., (2003). The Size and Development of the Indian Shadow Economy and a Comparison with other 18 asian countries: An Empirical Investigation. Presented at European Public Choice Society, Annual meeting 2003 in Aarhus (DK) (mimeo).
- Frey, Bruno S. and Weck-Hanneman, Hannelore (1984). “The Hidden Economy as an ‘Unobservable’ variable”. European Economic Review, Vol. 26, No. 1
- Giles David E.A. (1999). “Modeling the hidden Economy in the Tax-gap in New Zealand”. Working Paper, Department of Economics, University of Victoria, Canada.
- Helberger C., and Knepel H. (1988). “How big is the Shadow Economy? A Re-Analysis of the Unobserved-Variable Approach of B.S. Frey and H. Weck-Hannemann”. European Economic Review, No. 32
- Tedds, Lindsay (1998). “Measuring the size of the hidden Economy in Canada”. MA extended essay, University of Victoria, Department of Economics.

2.2.4. The Model Approach (γενικά)

- Weck, Hannelore (1983). *Schattenwirtschaft: Eine Möglichkeit zur Einschränkung der öffentlichen Verwaltung? Eine ökonomische Analyse*. Frankfurt/Main: Lang.
- Frey, Bruno S. and Weck, Hannelore (1983). “Bureaucracy and the Shadow Economy: A Macro-Approach” in Horst Hanusch (ed.) *Anatomy of Government Deficiencies*. Berlin: Springer
- Frey, Bruno S. and Weck, Hannelore (1983). “Estimating the Shadow Economy: A ‘Naive’ Approach”. *Oxford Economic Papers*

3. Μελέτες με αναφορά σε όλες τις μεθόδους

- Capasso, Salvatore and Jappelli, Tullio (2013). “Financial development and the underground economy”. *Journal of Development Economics*, Vol. 101
- Căus, Vasile-Aurel (2012). “Underground Economy, GDP and Stock Market”. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, Vol. 21, Issue 1
- Dell’ Anno, Robert (2003). “Estimating the Shadow Economy in Italy: a Structural Equation Approach”. University of Aarhus, Denmark, Department of Economics. Working Paper No. 2003-07
- Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). “The Shadow Economy in Transition Countries: Friend or Foe? A Policy Perspective”. *World Development*, Vol. 30, No. 7
- Elgin, Ceyhan and Schneider, Friedrich (2013). “Shadow Economies in OECD Countries: DGE vs. MIMIC Approaches”. Bogazici University, Department of Economics *Working Papers*, No. 13
- Enste, Dominik H. (Sept. 2010). “Regulation and shadow economy: empirical evidence for 25 OECD-countries”. *Constitutional Political Economy*, Vol. 21, Issue 3
- OECD (2002). *Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook*. Paris
- Ogreba, Svyatoslav (2012). “International Experience of Statistical Assessment of the Shadow Economy”. *Journal of Social Sciences*, Vol. 1, No. 2
- Onnis, Luisanna and Tirelli, Patrizio (Sept. 2011). “Institutions, policies and economic development. What are the causes of the shadow economy?”. *Societa Italiana di Economia Pubblica*, 23rd Conferenza, C/O Dipartimento di Economia, Statistica e Diritto dell’Università di Pavia
- Orviska, Marta, Caplanova, Anetta, Medved, Jozef and Hudson, John (2006). “A cross-section approach to measuring the shadow economy”. *Journal of Policy Modeling*, Vol. 28
- Pedersen, Søren (1998). *The Shadow Economy in Western Europe. Measurement and Results for Selected Countries. Study No. 5*. Copenhagen: The Rockwool Foundation Research Unit
- Pedersen, Søren (2003). *The Shadow Economy in Germany, Great Britain and Scandinavia. A measurement based on questionnaire surveys. Study No. 10*. Copenhagen: The Rockwool Foundation Research Unit
- Russell, Barrie (Jun. 2010). *Revenue Administration: Managing the Shadow Economy*. IMF, Fiscal Affairs Department, Technical Notes and Manuals 10/14
- Schneider, Friedrich and Klinglmaier, Robert (2004). “Shadow Economies Around the World: What Do We Know?”. Center for Research in Economics, Management and the Arts. Working Paper No. 3
- Schneider, Friedrich (2009). “Size and Development of the Shadow Economy in Germany, Austria and Other OECD-Countries Some Preliminary Findings”. *Revue économique*, Vol. 60, No. 5, L’économie informelle
- Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2009). “Shadow Economies and Corruption All Over the World: Revised Estimates for 120 Countries”. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, Vol. 1 (version 2)
- Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). *The Shadow Economy*. Great Britain: The Institute of Economic Affairs
- Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2013). “Estimating the Size of the Shadow Economy: Methods, Problems and Open Questions”. CESifo Working Paper No. 4448
- Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Feb. 2012). “Inclusive Growth, Institutions, and the Underground Economy”. Asia and Pacific Department. IMF Working Paper, No. 47
- Yfantopoulos, John (2013). “Dynamic aspects of the underground economy in Greece”. *Journal of Economic and Social Measurement*, Vol. 38
- “Shadow Economy and Undeclared Work”. European Commission. Europe 2020. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/07_shadow_economy.pdf

Γ.2. ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΑΝΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

ΑΝΕΠΤΥΓΜΕΝΕΣ / ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΕΣ / ΥΠΟ ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει διαχωρισμός, όσον αφορά τη φύση και το μέγεθος της οικονομίας του κράτους, του οποίου η παραοικονομία εξετάζεται. Σύμφωνα με τον Schneider και άλλους οικονομολόγους, η παραοικονομία δρα διαφορετικά ανάλογα με το πόσο ανεπτυγμένο ή όχι είναι ένα κράτος, όπως θα αναλυθεί εκτενέστερα στην παρούσα ενότητα. Συγκεκριμένα, τα στοιχεία δείχνουν ότι μία αύξηση του μεγέθους της παραοικονομίας σε αναπτυσσόμενες χώρες έχει ως αποτέλεσμα την πτώση του μεγέθους του επίσημου ΑΕΠ, σε αντίθεση με τις ανεπτυγμένες χώρες και όσες βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο, όπου η μεγαλύτερη παραοικονομία οδηγεί σε αύξηση του ΑΕΠ¹²¹. Κατά γενική ομολογία, οι πιο φτωχές και αναδυόμενες οικονομίες είναι εκείνες, στις οποίες ο ανεπίσημος τομέας της οικονομίας είναι πιο ανεπτυγμένος, ενώ οι ανεπτυγμένες είναι εκείνες με το μικρότερο μέγεθος παραοικονομίας¹²², όπως θα φανεί παρακάτω. Στην ενότητα αυτή δε γίνεται ανάλυση χωρών ξεχωριστά, καθώς επιλέχθηκε η μελέτη του μεγέθους της παραοικονομίας βάσει της ομαδοποίησης των χωρών, ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξής τους· παρόλα αυτά στοιχεία για τις διάφορες χώρες του πλανήτη και την παραοικονομία τους παρέχονται μέσα από τους σχετικούς πίνακες.

Αρχικά, όσον αφορά τις οικονομίες, οι οποίες βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο από κεντρικά σχεδιασμένες σε οικονομίες της αγοράς (πρώην κομμουνιστικές χώρες κατά βάση), παρατηρείται ότι το επίπεδο της παραοικονομίας σε αυτές είναι αρκετά υψηλό. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι το κανονιστικό πλαίσιο σε αυτές τις οικονομίες είναι ιδιαίτερα ενισχυμένο, με αποτέλεσμα να επιβάλλονται υψηλοί φόροι στις επίσημες οικονομικές δραστηριότητες, να υπάρχει περισσότερη γραφειοκρατία και να δημιουργούνται κίνητρα για δωροδοκίες, αλλά και εγκληματικές ενέργειες¹²³. Δεδομένης της κατάστασης, που επικρατεί στις υπό μετάβαση χώρες, φαίνεται ότι η παραοικονομία συμβάλλει θετικά δίνοντας ώθηση στην οικονομία τους καθώς το κόστος των συναλλαγών είναι πολύ υψηλό, θέτοντας συχνά την επιβίωση των πολιτών υπό αμφισβήτηση¹²⁴.

---

¹²¹ -Cooray, Arusha and Schneider, Friedrich (Dec. 2013). (σελ. 6)

-Schneider, Friedrich, Buehn, Andreas and Montenegro, Claudio E. (Jul. 2010). (σελ. 16)

¹²² -Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Jun. 2012). (σελ. 43)

-Bose, Niloy, Capasso, Salvatore and Wurm, Martin Andreas (2012). "The impact of banking development on the size of shadow economies". *Journal of Economic Studies*, Vol. 39, No. 6. (σελ. 626)

-Mohamed, Marliza (Dec. 2012). "Estimating the Underground Economy from the Tax Gap: The Case of Malaysia". *Malaysian Journal of Economic Studies*, Vol. 49 No. 2. (σελ. 93)

¹²³ Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 40)

¹²⁴ Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (2009). (σελ. 231)

Συνεχίζοντας με τις λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομίες, η διεθνής βιβλιογραφία περιλαμβάνει στοιχεία που αναφέρονται σε ιδιαίτερα μεγάλο μέγεθος της ανεπίσημης οικονομικής δραστηριότητας¹²⁵. Οι οικονομικοί δρώντες στις αναπτυσσόμενες οικονομίες στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στην παραοικονομία για την επιβίωσή τους, πράγμα που γίνεται εμφανές λόγω του μεγάλου ποσοστού της αυτοαπασχόλησης¹²⁶. Ως αποτέλεσμα, το μεγαλύτερο μέρος της οικονομίας στις αναπτυσσόμενες χώρες βρίσκεται εκτός των ορίων ελέγχου του κράτους¹²⁷. Η μεγάλη βάση της παραοικονομίας στις αναπτυσσόμενες χώρες αποδίδεται στην έντονη διαφθορά, στη μη ύπαρξη θέσεων εργασίας στην επίσημη οικονομία, στην αναποτελεσματικότητα της φορολογική διοίκησης, αλλά και στο μεγάλο μέγεθος των τομέων, που δρουν ανεπίσημα¹²⁸. Τέλος, για τις ανεπτυγμένες οικονομίες (οι οποίες συχνά φαίνεται να ταυτίζονται με τις χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ δεδομένου ότι η πλειοψηφία των μελών του ανήκει στην κατηγορία των ανεπτυγμένων οικονομιών), η ύπαρξη της παραοικονομίας, αν και μικρότερου μεγέθους, αποδίδεται στην υψηλή φορολογική επιβάρυνση, στη χαμηλή φορολογική ηθική, σε διάφορες ρυθμίσεις σε οικονομικές δραστηριότητες, αλλά και στην εξέλιξη των αγοραπωλησιών με τη χρήση της τεχνολογίας και των ηλεκτρονικών πληρωμών¹²⁹.

Πίνακας 5: Ποσοστά μεγέθους παραοικονομίας ανά γεωγραφική περιοχή

Γεωγραφική περιοχή	Ανεπίσημος τομέας (ως ποσοστό % του ΑΕΠ)
ΟΟΣΑ-Ευρωπαϊκή Ένωση	16.01
Λατινική Αμερική	36.14
Ασία	25.10
Άλλες περιοχές	39.42
Παγκόσμια δεδομένα	33.14
Ανεπτυγμένες χώρες	15.62
Αναδυόμενες/αναπτυσσόμενες αγορές	38.22

Πηγή: Elgin, Ceyhan and Uras, Burak R. (2013). "Public debt, sovereign default risk and shadow economy". Journal of Financial Stability, Vol. 9. (σελ. 633)

¹²⁵ Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 141)

¹²⁶ Fiess, Norbert M., Fugazza, Marco and Maloney, William F. (2010). "Informal self-employment and macroeconomic fluctuations". Journal of Development Economics, Vol. 91. (σελ. 211)

¹²⁷ Harriss-White, Barbara (2010). "Work and Wellbeing in Informal Economies: The Regulatory Roles of Institutions of Identity and the State". World Development, Vol. 38, No. 2. (σελ. 170)

¹²⁸ Alm, James and Embaye, Abel (2013). "Using Dynamic Panel Methods to Estimate Shadow Economies Around the World, 1984-2006". Public Finance Review, Vol. 41, No. 5. (σελ. 512)

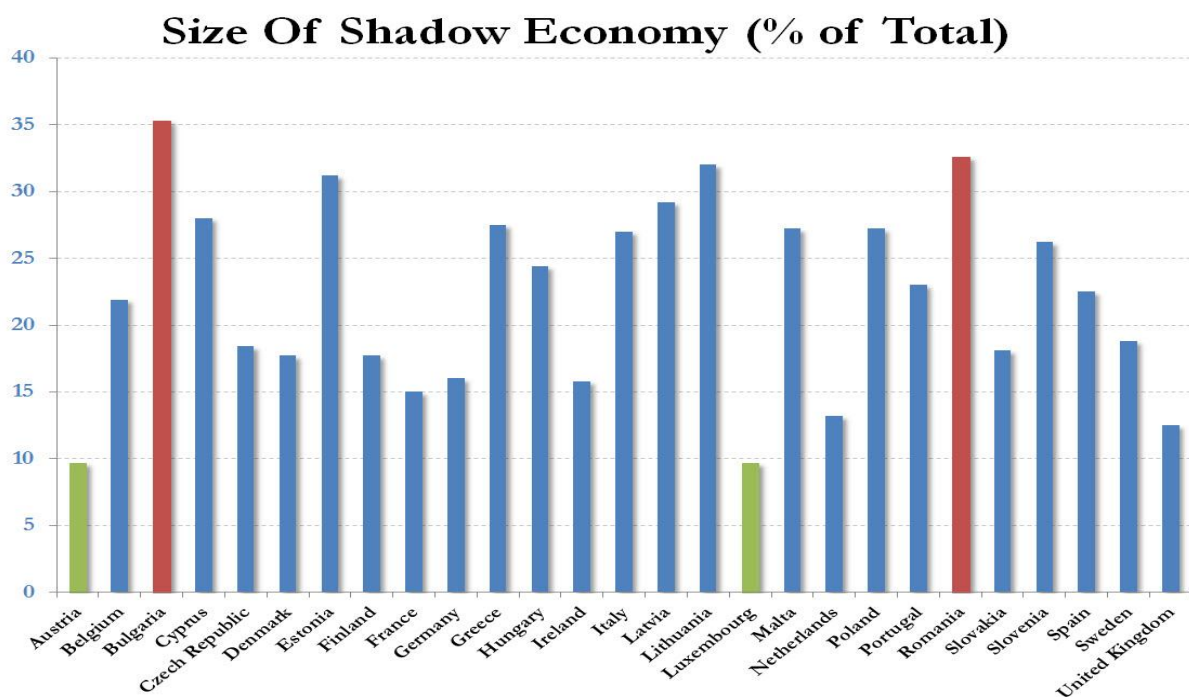
¹²⁹ -Takashi, Kadokura (2002). (σελ. 88)

-Mohamed, Marliza (Dec. 2012). (σελ. 92)

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τον ευρωπαϊκό χώρο, ο οποίος παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον, η συνολική ανεπίσημη οικονομική δραστηριότητα αποτελεί κατά μέσο όρο το 18.5% του ΑΕΠ, ποσοστό, που είναι αρκετά μειωμένο σε σχέση με τα προηγούμενα έτη¹³⁰. Το διάγραμμα 1, που ακολουθεί, παρέχει μια ξεκάθαρη εικόνα για το μέγεθος της παραοικονομίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση αναφορικά με το συνολικό της ΑΕΠ. Χώρες με κρατικούς θεσμούς και συγκροτημένη κρατική διοίκηση, οργάνωση και κράτος πρόνοιας και δικαίου, όπως η Αυστρία και το Λουξεμβούργο, παρουσιάζονται να έχουν μικρό μέγεθος παραοικονομίας, σε αντίθεση με χώρες, κυρίως του Νότου, και της Ανατολικής Ευρώπης (κυρίως οικονομίες υπό μετάβαση), οι οποίες έχουν ιδιαίτερα ανεπτυγμένο τον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας, με τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία να τοποθετούνται στην κορυφή αυτών.

Διάγραμμα 1: Το μέγεθος της παραοικονομίας στην Ε.Ε. ως ποσοστό του συνολικού ΑΕΠ

Πηγή: Durden, Tyler (2013) “Europe’s Shadow Economy: As Big As Germany”. Zerohedge. Διαθέσιμο στο: <http://www.zerohedge.com/news/2013-05-06/europes-shadow-economy-big-germany> Η πρόσβαση έγινε στις 16/07/2014.

¹³⁰ Schneider, Friedrich (2013). (σελ. 4-5)

Πίνακας 6: Ταξινόμηση 120 χωρών ανάλογα με το μέγεθος της παραοικονομίας

No.	Χώρα	Έτη								Μ.Ο. χωρών
		1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	
1.	Ελβετία	8.5	8.6	8.6	8.6	8.5	8.6	8.8	9.0	8.6
2.	ΗΠΑ	8.6	8.7	8.7	8.7	8.8	8.9	9.0	9.1	8.8
3.	Λουξεμβούργο	9.5	9.8	9.7	9.8	9.7	9.9	10.1	10.2	9.8
4.	Αυστρία	9.6	9.8	9.9	9.9	9.9	9.9	10.1	10.3	9.9
5.	Ιαπωνία	-	-	11.1	11.1	11.2	11.4	11.7	12.0	11.4
6.	Ηνωμένο Βασίλειο	12.7	12.7	12.7	12.8	12.9	13.1	13.1	13.1	12.9
7.	Ολλανδία	12.9	13.1	13.1	13.0	12.9	13.1	13.3	13.2	13.1
8.	Νέα Ζηλανδία	12.7	12.8	13.0	13.3	13.4	13.5	13.4	13.3	13.2
9.	Σιγκαπούρη	13.0	13.1	12.8	12.9	13.2	13.6	13.8	14.0	13.3
10.	Κίνα	13.0	13.1	13.1	13.1	13.2	13.5	13.8	13.9	13.3
11.	Αυστραλία	14.3	14.3	14.7	14.9	15.1	15.2	15.2	15.3	14.8
12.	Γαλλία	15.0	15.2	15.3	15.4	15.5	15.7	15.9	15.9	15.5
13.	Βιετνάμ	15.5	15.6	15.6	15.8	16.0	16.1	16.6	-	15.9
14.	Ιρλανδία	15.8	15.9	15.8	15.8	15.8	15.9	16.4	16.5	16.0
15.	Ισλανδία	15.8	15.9	16.0	15.8	15.8	16.5	16.9	17.0	16.2
16.	Γερμανία	15.6	16.0	16.2	16.1	16.0	16.3	16.5	16.9	16.2
17.	Καναδάς	15.7	16.0	16.2	16.4	16.4	16.5	16.8	16.8	16.4
18.	Χονγκ Κονγκ	16.0	16.6	16.7	16.7	17.0	17.3	17.8	-	16.9
19.	Δανία	17.8	18.0	18.0	18.1	18.1	18.2	18.5	19.1	18.2
20.	Σαουδική Αραβία	18.2	18.4	17.9	17.6	18.8	19.2	19.5	-	18.5
21.	Φινλανδία	17.8	18.1	18.4	18.5	18.7	18.8	19.1	19.4	18.6
22.	Μπαχρέιν	18.4	18.4	18.5	18.6	19.0	19.4	19.7	-	18.9
23.	Μογγολία	18.6	18.4	18.5	18.9	19.1	19.6	20.1	-	19.0
24.	Ομάν	18.6	18.9	19.2	19.1	19.1	19.2	19.5	-	19.1
25.	Νορβηγία	19.1	19.1	19.0	19.0	19.0	19.3	19.6	19.7	19.2
26.	Τσεχία	18.8	19.1	18.9	18.9	19.0	19.4	19.9	20.5	19.3
27.	Ινδονησία	19.2	19.4	19.4	19.2	19.5	19.5	20.2	-	19.5
28.	Σλοβακία	18.8	18.9	19.0	19.1	19.4	19.8	20.5	20.8	19.5
29.	Ιράν	19.0	18.9	18.9	19.4	19.7	20.0	20.1	20.3	19.5
30.	Σουηδία	19.0	19.2	19.2	19.3	19.6	19.8	20.1	20.4	19.6
31.	Συρία	19.5	19.3	19.6	19.7	19.6	19.8	20.0	-	19.7
32.	Χιλή	19.8	19.8	19.9	19.8	20.0	20.2	20.5	20.5	20.1
33.	Ιορδανία	19.3	19.4	19.5	19.8	19.9	20.4	20.9	21.2	20.1
34.	Κουβέιτ	20.3	20.2	20.2	20.1	21.0	21.5	22.0	22.2	21.0
35.	Ισραήλ	21.5	21.9	21.6	21.3	21.5	22.1	22.5	22.9	21.9
36.	Βέλγιο	21.9	22.2	22.2	22.1	22.3	22.6	23.0	23.4	22.5
37.	Ισπανία	22.3	22.7	22.8	22.6	22.6	22.4	22.6	22.6	22.6
38.	Πορτογαλία	22.6	22.7	22.7	22.7	22.7	22.7	22.7	23.1	22.7
39.	Μαυρίκιος	22.7	23.1	23.3	23.1	23.5	23.6	23.5	23.5	23.3
40.	Ινδία	22.9	23.1	23.3	23.6	24.0	24.4	24.9	25.3	23.9
41.	Αργεντινή	25.7	25.4	24.5	23.3	24.2	25.1	26.0	-	24.9
42.	Ουγγαρία	24.8	25.1	25.2	25.4	25.7	26.1	26.4	26.6	25.7
43.	Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα	26.7	26.4	25.7	25.2	26.4	27.6	27.7	-	26.5
44.	Κόστα Ρίκα	26.2	26.2	26.1	26.1	26.4	26.6	27.1	27.6	26.5
45.	Μάλτα	26.7	27.1	26.8	27.0	26.6	26.7	27.0	27.1	26.9
46.	Ιταλία	26.5	27.1	27.2	27.3	27.3	27.2	27.3	27.4	27.2
47.	Υεμένη	27.0	27.4	27.2	27.2	27.4	27.4	28.0	-	27.4
48.	Σλοβενία	26.8	27.1	27.2	27.4	27.8	28.0	28.4	28.7	27.7
49.	Κορέα	27.0	27.5	27.6	28.1	28.0	28.2	28.6	28.8	28.0
50.	Πολωνία	27.3	27.6	27.7	27.7	27.9	28.2	28.8	28.9	28.0
51.	Νότια Αφρική	28.4	28.4	28.4	28.7	29.1	29.7	30.4	30.8	29.2
52.	Ελλάδα	29.4	28.7	29.4	29.6	30.4	30.8	31.5	32.1	30.2

53.	Μεξικό	29.4	30.1	30.3	30.2	30.4	30.7	31.2	-	30.3
54.	Μαλαισία	30.3	31.1	30.5	30.8	30.9	31.3	31.6	-	30.9
55.	Λιθουανία	30.1	30.3	30.8	31.0	31.7	31.9	32.7	33.2	31.5
56.	Λάος	30.4	30.6	31.1	31.4	31.8	32.2	32.9	-	31.5
57.	Λεσότο	30.9	31.3	31.6	31.7	31.7	32.4	32.7	34.0	32.0
58.	Αγ. Δομίνικος	31.8	32.1	31.4	31.6	32.0	32.0	33.0	32.9	32.1
59.	Ναμίμπια	31.0	31.4	31.4	31.8	32.2	33.8	33.9	-	32.2
60.	Βενεζουέλα	33.8	33.6	33.6	32.0	30.1	31.9	33.5	-	32.6
61.	Τουρκία	31.5	32.1	31.3	32.2	33.0	33.8	34.7	35.5	33.0
62.	Καμερούν	32.0	32.8	32.8	33.1	33.3	33.7	34.1	-	33.1
63.	Μποτσουάνα	33.2	33.4	33.3	33.3	33.8	34.3	34.4	-	33.7
64.	Αλβανία	-	-	-	33.2	33.6	33.9	34.3	35.1	34.0
65.	Κροατία	32.9	33.4	33.8	34.6	34.7	35.0	35.8	36.2	34.6
66.	Λίβανος	34.5	34.1	34.0	34.4	34.7	35.3	35.5	35.2	34.7
67.	Τρινιντάντ και Τομπάγκο	-	-	34.1	33.6	34.5	34.7	35.2	36.2	34.7
68.	Κένυα	34.5	34.3	34.8	34.0	33.7	34.8	36.1	37.6	35.0
69.	Φίτζι	34.5	33.6	34.2	35.2	35.2	35.9	36.3	-	35.0
70.	Μπαγκλαντές	35.0	35.6	35.8	35.1	35.0	35.0	35.7	-	35.3
71.	Αίγυπτος	35.1	35.1	35.0	34.4	35.0	35.3	36.0	36.9	35.3
72.	Εκουαδόρ	34.2	34.4	34.5	35.1	35.6	36.6	37.9	-	35.5
73.	Αλγερία	34.0	34.1	34.3	34.7	35.9	36.4	37.4	37.3	35.5
74.	Ρουμανία	34.8	34.4	35.2	35.9	36.1	37.5	38.4	39.2	36.4
75.	Παπούα Νέα Γουινέα	37.1	36.1	-	-	-	-	-	-	36.6
76.	Νεπάλ	36.5	36.8	36.9	36.7	37.1	37.0	37.5	37.7	37.0
77.	Μαρόκο	36.1	36.4	37.0	37.2	37.7	38.3	37.4	-	37.2
78.	Πακιστάν	36.4	36.8	36.4	36.5	37.2	38.0	38.1	38.9	37.3
79.	Πράσινο Ακρωτήριο	-	-	-	-	-	-	36.8	37.9	37.4
80.	Τζαμάικα	36.5	36.4	36.7	36.6	38.0	38.4	38.9	39.5	37.6
81.	Μαδαγασκάρη	38.9	39.6	40.0	34.8	36.3	38.2	39.2	-	38.2
82.	Βουλγαρία	36.6	36.9	37.4	37.9	38.2	38.7	39.9	40.4	38.3
83.	Μαλάουι	39.9	40.3	38.7	37.2	37.8	38.6	38.7	-	38.7
84.	Τυνησία	38.3	38.4	38.8	38.5	39.1	39.6	40.3	40.8	39.2
85.	Βραζιλία	38.8	39.8	39.8	39.7	39.5	40.3	40.8	-	39.8
86.	Γουινέα	38.9	39.3	39.6	39.8	40.1	40.5	41.0	-	39.9
87.	Εσθονία	-	38.4	38.8	39.2	39.8	40.1	41.7	42.4	40.0
88.	Κολομβία	38.7	39.1	39.2	39.1	39.8	40.8	41.8	43.2	40.2
89.	Αιθιοπία	40.4	40.3	41.1	40.5	40.0	41.8	43.1	-	41.0
90.	Παραγουάη	41.2	39.8	40.6	39.8	41.0	41.6	41.9	43.3	41.1
91.	Λετονία	39.4	39.9	40.3	40.7	41.5	41.7	42.8	43.5	41.2
92.	Μπουργκίνα Φάσο	41.5	41.4	41.1	41.0	41.8	41.7	42.1	-	41.5
93.	Ακτή Ελεφαντοστού	44.6	43.2	42.2	41.0	40.8	41.0	40.9	40.1	41.7
94.	Κιργιστάν	41.0	41.2	41.6	41.9	42.3	42.7	43.1	43.5	42.2
95.	Γκάνα	41.5	41.9	42.2	42.3	42.8	43.0	45.0	-	42.7
96.	Σιέρα Λεόνε	41.3	42.0	42.7	43.4	43.8	44.1	-	-	42.9
97.	Ουγκάντα	42.0	43.1	43.5	43.1	43.7	43.4	43.7	44.8	43.4
98.	Μάλι	42.2	42.3	43.8	44.2	44.2	43.9	43.8	44.0	43.6
99.	Τατζικιστάν	42.6	43.2	43.5	44.1	44.7	45.1	-	-	43.9
100.	Καζακστάν	43.1	43.2	43.7	44.0	44.7	45.5	46.2	47.2	44.7
101.	Φιλιππίνες	42.5	43.3	43.6	44.3	45.0	45.4	46.7	47.3	44.8
102.	Σρι Λάνκα	44.0	44.6	44.4	45.1	45.6	45.6	46.1	45.5	45.1
103.	Σενεγάλη	45.2	45.1	46.1	-	-	-	-	-	45.5
104.	Νικαράγουα	44.6	45.2	45.4	45.2	45.5	45.9	46.6	46.7	45.7
105.	Ελ Σαλβαδόρ	45.9	46.3	46.5	46.7	47.4	47.5	48.2	48.8	47.2
106.	Ζάμπια	46.6	47.1	47.6	47.5	47.9	47.8	48.9	49.8	47.9
107.	Τσαντ	46.0	46.2	47.0	47.1	48.0	51.4	50.6	-	48.0

108.	Κεντροαφρικανική Δημοκρατία	-	-	50.5	49.8	47.3	47.2	46.9	-	48.3
109.	Ρωσία	45.4	46.1	47.5	48.6	49.7	50.4	51.4	51.7	48.9
110.	Μπενίν	48.0	48.9	48.9	48.8	49.1	49.1	49.8	-	49.0
111.	Κονγκό	46.6	48.2	48.9	49.6	49.9	50.5	51.8	-	49.4
112.	Ονδούρα	48.6	49.6	49.2	49.3	50.0	50.7	51.4	-	49.9
113.	Ουρουγουάη	51.8	51.1	50.9	48.8	48.9	51.7	53.9	54.5	51.4
114.	Γουατεμάλα	51.7	51.5	50.6	51.2	51.7	52.1	53.0	53.9	52.0
115.	Ουκρανία	51.8	52.2	52.8	53.3	53.9	55.0	56.6	57.5	54.1
116.	Ταϊλάνδη	52.0	52.6	52.7	53.7	55.2	55.5	56.0	56.4	54.3
117.	Τανζανία	57.6	58.3	58.9	59.8	60.0	60.9	61.5	-	59.6
118.	Περού	59.8	59.9	59.6	61.5	61.7	62.6	62.8	63.7	61.5
119.	Βολιβία	67.0	67.1	66.8	66.3	66.1	67.0	70.4	71.5	67.8
120.	Γεωργία	66.6	67.3	67.7	68.0	69.0	69.2	70.2	71.2	68.7
	Μ.Ο. ετών	31.2	31.4	31.5	31.4	31.7	32.2	32.6	32.0	

Πηγή: Schneider, Friedrich, Buehn, Andreas and Montenegro, Claudio E. (Jul. 2010). “Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007”. The World Bank: Development Research Group, Poverty and Inequality Team & Europe and Central Asia Region, Human Development Economics Unit, Policy Research Working Paper No. 5356. (σελ. 30-32)

Εξετάζοντας τον πίνακα 6, τα στοιχεία του οποίου αφορούν τα έτη 1999-2006 και έχουν προκύψει από τον συνυπολογισμό διαφόρων μεταβλητών, φαίνεται ότι στην κορυφή της πυραμίδας του μεγέθους της παραοικονομίας βρίσκονται οι χώρες του ΟΟΣΑ, καταγράφοντας το μικρότερο ποσοστό παραοικονομίας, σε αντίθεση με την Υποσαχάρια Αφρική, όπου η παραοικονομία είναι ευρέως διαδεδομένη¹³¹. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τις ανεπτυγμένες οικονομίες, και κυρίως τις βιομηχανικές χώρες του ΟΟΣΑ, σε αυτές παρατηρείται ότι το μέγεθος της παραοικονομίας είναι σχετικά μικρό¹³², υπολογισμένο κατά μέσο όρο στο 16%, σε αντίθεση με τις αναπτυσσόμενες χώρες (βλ. πίνακα 5), όπου το ποσοστό αγγίζει το 39%¹³³. Τα αποτελέσματα, που έχουν προκύψει από μετρήσεις οικονομολόγων φαίνεται ότι συμφωνούν λίγο-πολύ, αναφορικά με το μέγεθος της παραοικονομίας.

Σύμφωνα με μετρήσεις του Schneider, το ποσοστό για τις ανεπτυγμένες χώρες ανέρχεται στο 10-15%, ενώ για τις αναπτυσσόμενες και αναδυόμενες στο 30-40%. Από γεωγραφικής άποψης, η παραοικονομία είναι πιο μεγάλη στη Λατινική και Κεντρική Αμερική, στην Αφρική (συχνά πάνω από το 40% του ΑΕΠ), αλλά και στη Μέση Ανατολή και την αναπτυσσόμενη Ασία (σε ποσοστό περίπου μεταξύ 25-35% του ΑΕΠ)¹³⁴. Υπάρχουν, πάντως και περιπτώσεις χωρών, όπου η μισή και παραπάνω οικονομική δραστηριότητα λαμβάνει χώρα στον ανεπίσημο τομέα, όπως για παράδειγμα

¹³¹ Buehn, Andreas, and Schneider, Friedrich (2012). (σελ. 168)

¹³² Thießen, Ulrich (Dec. 2010). (σελ. 499)

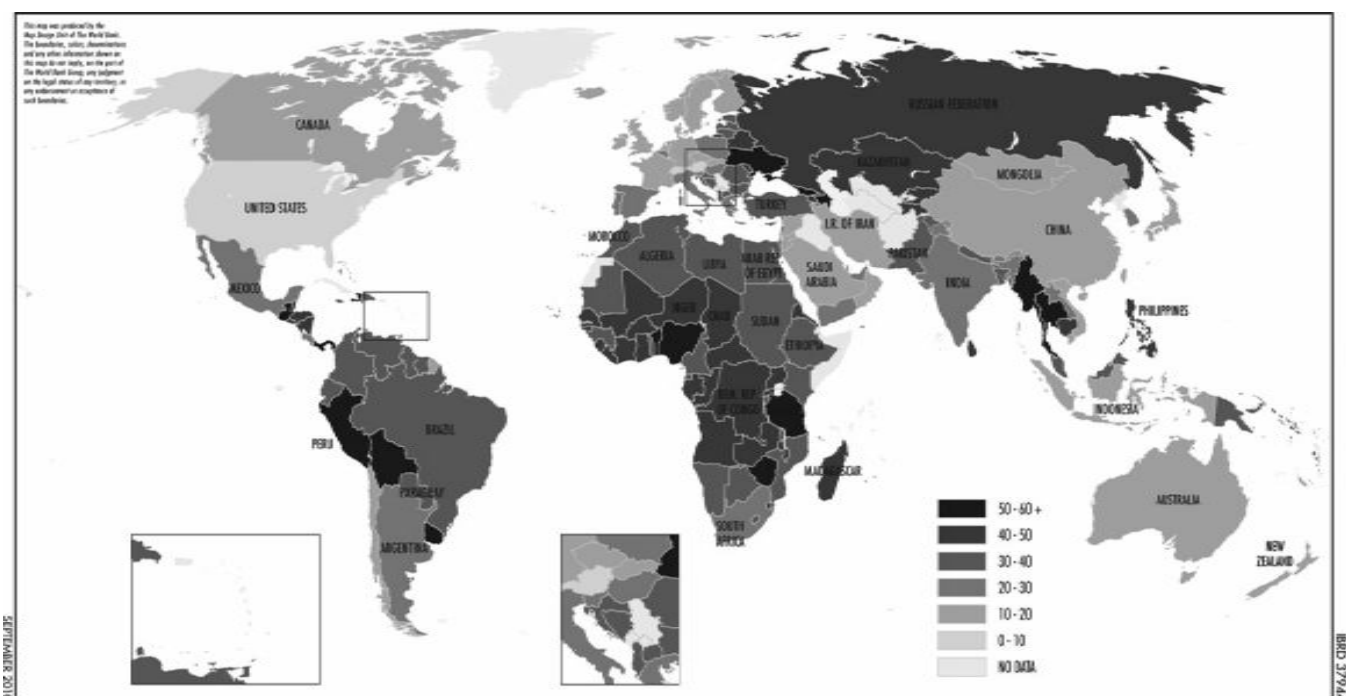
¹³³ D’Hernoncourt, Johanna and Méon, Pierre-Guillaume (2012). (σελ. 97)

¹³⁴ Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Jun. 2012). (σελ. 43)

στον Παναμά και στη Βολιβία, όπου η παραοικονομία φτάνει το 70%¹³⁵, αλλά και χώρες, που παρά την πρόοδό που συμβάλλει στην ανάπτυξη της οικονομίας τους, συνεχίζουν να έχουν υψηλά ποσοστά παραοικονομία, όπως για παράδειγμα η Βουλγαρία και η Ρουμανία (βλ. διάγραμμα 1)¹³⁶.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις επιβεβαιώνονται μέσα από τα δεδομένα για την παραοικονομία, ανά τα έτη. Μελετώντας τον πίνακα 6, συμπεραίνεται ότι το ποσοστό της παραοικονομίας στις περισσότερες χώρες παρουσιάζει αυξητική τάση με το πέρασμα των ετών, με λίγες περιπτώσεις μείωσής του από έτος σε έτος, ή διατήρησής του στο ίδιο επίπεδο. Στην κορυφή του πίνακα βρίσκονται οι ανεπτυγμένες οικονομίες, στις οποίες παρατηρείται το μικρότερο ποσοστό παραοικονομίας, όπως είναι η Ελβετία, οι ΗΠΑ και το Λουξεμβούργο, καθώς, όπως εκτιμάται, χώρες με μικρό δημόσιο τομέα και με αυξημένη αίσθηση του φορολογικού καθήκοντος, έχουν πιο περιορισμένη ανεπίσημη οικονομική δραστηριότητα¹³⁷. Χώρες πρώην κομμουνιστικού καθεστώτος, χώρες της Λατινικής Αμερικής, της Ασίας, αλλά και της Αφρικής, βρίσκονται προς το τέλος της λίστας, καταγράφοντας μεγάλα ποσοστά παραοικονομίας, λόγω της έλλειψης κρατικών θεσμών και ελέγχων και λόγω των μεγάλων ποσοστών διαφθοράς και ανομίας, που τις χαρακτηρίζουν.

Χάρτης 1: Το μέγεθος της παραοικονομίας ανά τον κόσμο

Πηγή: Buehn, Andreas, and Schneider, Friedrich (2012). “Shadow economies around the world: novel insights, accepted knowledge, and new estimates”. *International Tax and Public Finance*, Vol. 19. (σελ. 166)

¹³⁵ Capasso, Salvatore and Jappelli, Tullio (2013). (σελ. 167)

¹³⁶ Mara, Eugenia Ramona (2011). “The underground economy in Romania”. Munich Personal RePEc Archive, No. 36440. *Annals. Economic Science Series*, Vol. 17.

¹³⁷ Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 39-40)

ΜΕΡΟΣ Δ΄: ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΗΜΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Δ.1. ΟΙ ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Το θέμα της παραοικονομίας αποτελεί ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα θέματα στον κόσμο της οικονομίας και των μελετητών της. Αν και με την πρώτη ματιά ο καθένας θα σκεφτόταν ότι μόνο αρνητικές επιπτώσεις μπορεί να έχει στην οικονομία ενός κράτους, εντούτοις, όπως θα φανεί στην παρακάτω ενότητα, υπάρχουν πολλά επιχειρήματα υπέρ της παραοικονομίας και της συμβολής της στην οικονομία. Παρόλα αυτά, στην παρούσα ενότητα, θα γίνει μία προσπάθεια για συγκέντρωση όλων εκείνων των στοιχείων, που είναι κατά της παραοικονομίας, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι εκείνη παρεμποδίζει την ανάπτυξη, υποβαθμίζει το βιοτικό επίπεδο και υπονομεύει την οικονομική και κοινωνική ευημερία των πολιτών ενός κράτους, προκαλώντας προβλήματα μακροοικονομικής, μικροοικονομικής, αλλά και κοινωνικής φύσεως. Ιδιαίτερα, αν ληφθεί υπόψη η θεωρία που μιλά για «δυναδική οικονομία» (the dual economy thesis), εννοώντας τη συνύπαρξη του επίσημου με τον ανεπίσημο τομέα, τότε, είναι ξεκάθαρο ότι η παραοικονομία αντιπροσωπεύει την υπανάπτυξη και κάθε τι οπισθοδρομικό, με την επίσημη οικονομία να αντιπροσωπεύει την ανάπτυξη και την πρόοδο¹³⁸. Η πιο διαδεδομένη θεωρία πάντως υποστηρίζει ότι «Τα οφέλη της παραοικονομίας είναι βραχυχρόνια και υπονομεύουν τη μακροχρόνια και υγιή ανάπτυξη της οικονομίας»¹³⁹.

Για να προσεγγισθεί σωστά το θέμα αυτό, βασική προϋπόθεση αποτελεί η αναφορά στο ζήτημα της ανάπτυξης ως έννοια, η οποία είναι άμεσα συνυφασμένη με το ΑΕΠ ως οικονομικό δείκτη. Με απλά λόγια, η ανάπτυξη, με οικονομικούς όρους, παρέχει στοιχεία για τη μελέτη της οικονομικής κατάστασης ενός κράτους, δείχνοντας το κατά πόσο αυξάνεται το εθνικό εισόδημα και η ευημερία ενός κράτους μέσα σε κάποια ορισμένη χρονική περίοδο. Η μέτρηση της ανάπτυξης γίνεται μέσα από τον υπολογισμό του ετήσιου ποσοστιαίου ρυθμού αύξησης του πραγματικού ΑΕΠ ενός κράτους, επομένως η ανάπτυξη αναφέρεται στην αύξηση της πραγματικής παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών στο πλαίσιο της οικονομίας ενός κράτους σε μακροχρόνια κυρίως βάση.

Το ΑΕΠ με τη σειρά του ορίζεται ως το σύνολο της αξίας των τελικών προϊόντων (αγαθών και υπηρεσιών), τα οποία παρήχθησαν μέσα σε μία χώρα κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Το ΑΕΠ αποτελεί τον οικονομικό δείκτη ο οποίος εκφράζει τη συνολική παραγωγή ή το συνολικό εισόδημα σε μια οικονομία -αλλά και το βιοτικό της επίπεδο και την

¹³⁸ Williams, Colin C. and Round, John (Sept. 2008). "A Critical Evaluation of Romantic Depictions of the Informal Economy". Review of Social Economy, Vol. 66, Issue 3. (σελ. 300)

¹³⁹ Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 96)

οικονομική της ανάπτυξη¹⁴⁰. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ θεωρείται ο πιο ισχυρός δείκτης υπολογισμού του μεγέθους της παραοικονομίας: όσο υψηλότερο είναι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, τόσο μικρότερο είναι το μέγεθος της παραοικονομίας¹⁴¹. Αντιστρόφως, όσο μεγαλύτερος είναι ο ανεπίσημος τομέας της οικονομίας, τόσο χαμηλότερο είναι: α) το επίπεδο της ανάπτυξης σε μία οικονομία, β) το επίσημο ΑΕΠ της και γ) το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε αυτήν¹⁴².

Επιστρέφοντας στο ζήτημα της παραοικονομίας και το πώς αυτή επηρεάζει την ανάπτυξη, η αρχή γίνεται με την παρατήρηση ότι η παραοικονομία, σύμφωνα με πολλούς οικονομολόγους, έχει αρνητική επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη και στο επίσημο ΑΕΠ, καθώς έχει παρατηρηθεί ότι η κοινωνική ευημερία και το μέγεθος της επίσημης οικονομίας βρίσκονται σε υψηλότερο επίπεδο, όταν το κράτος έχει μικρό τομέα ανεπίσημης οικονομίας¹⁴³. Ως αποτέλεσμα της ύπαρξης της παραοικονομίας, οι θεσμοί του κράτους υπολειτουργούν και κλονίζεται η εμπιστοσύνη των πολιτών προς την κυβέρνηση, η ποιότητα ζωής των τελευταίων υποβαθμίζεται, η επιχειρηματική δραστηριότητα πλήττεται και το κράτος βρίσκεται εκτεθειμένο σε κινδύνους όντας ευάλωτο σε τυχούσες αλλαγές του διεθνούς οικονομικού στερεώματος. Επιπροσθέτως, από τη στιγμή που η παραοικονομία συνδέεται με παράνομες δραστηριότητες, συχνά εγκληματικής φύσεως, είναι λογικό η ύπαρξή της και μόνο να υπονομεύει την ανάπτυξη¹⁴⁴.

Οι αρνητικές επιπτώσεις της παραοικονομίας αντικατοπτρίζονται στις απώλειες των κυβερνήσεων από τη μη είσπραξη φόρων και το περιορισμένο τους, επομένως, εισόδημα για δημόσιες δαπάνες¹⁴⁵. Το αποτέλεσμα είναι οι κυβερνήσεις μην έχοντας εισόδημα, να αδυνατούν να καλύψουν τις ανάγκες των πολιτών τους όσον αφορά τον τομέα των κοινωνικών παροχών, αφήνοντας μεγάλα κοινά στις πληρωμές μισθών, επιδομάτων και συντάξεων, αλλά και στον τομέα των επενδύσεων αναφορικά με την υγεία, την εκπαίδευση, τις υποδομές κτλ. Η έλλειψη κοινωνικής προστασίας και το κλίμα αβεβαιότητας που δημιουργείται επιδεινώνουν την κατάσταση και το

---

¹⁴⁰ Ibid. (σελ. 13, 17)

¹⁴¹ -La Porta, Rafael and Shleifer, Andrei (Fall 2008). (σελ. 292)

-Torgler, Benno, Schaffner, Markus and Macintyre, Alison (2007). (σελ. 8)

¹⁴² -Elgin, Ceyhan (Dec. 2012). "Cyclicality of Shadow Economy". The Economic Society of Australia. Economic Papers, Vol. 31, No. 4. (σελ. 482, 488)

-Mara, Eugenia Ramona (2011). (σελ. 1118)

¹⁴³ -Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000).

-Carillo, Maria Rosaria and Pugno, Maurizio (Sept. 2004). "The underground economy and underdevelopment". Economic Systems, Vol. 38, Issue 3. (σελ. 257)

-Capasso, Salvatore and Jappelli, Tullio (2013). (σελ. 177)

-Echazu, Luciana and Bose, Pinaki (Oct. 2008). (σελ. 532)

¹⁴⁴ Valentini, Enzo (2009). "Underground Economy, Evasion and Inequality". International Economic Journal, Vol. 23, No. 2. (σελ. 281-282)

¹⁴⁵ Schneider, Friedrich (2010). *The Shadow Economy in Europe, 2010. Using electronic payment systems to combat the shadow economy*. A.T. Kearney, Inc. (σελ. 5)

κοινωνικό κόστος γίνεται πολύ υψηλό¹⁴⁶. Με λίγα λόγια, η ποιότητα και η ποσότητα των αγαθών και υπηρεσιών, που πρέπει ένα κράτος να παρέχει στους πολίτες του, μειώνονται δραματικά λόγω της παραοικονομίας, υποβαθμίζοντας το επίπεδο της ανάπτυξης του κράτους και τη δημοσιονομική του υγεία, καθώς αυτά τα αγαθά και οι υπηρεσίες είναι απαραίτητα συστατικά της ανάπτυξης¹⁴⁷. Σύμφωνα με τον Loayza, η αύξηση του μεγέθους της ανεπίσημης οικονομίας οδηγεί σε μείωση της οικονομικής ανάπτυξης για τις οικονομίες, όπου το φορολογικό βάρος είναι πολύ μεγάλο και δεν επιβάλλεται δυναμικά η συμμόρφωση με τους φορολογικούς κανόνες. Για τον ίδιο, οι δημόσιες υποδομές αποτελούν το σημαντικότερο στοιχείο της οικονομικής ανάπτυξης· η παραοικονομία εμποδίζει τα δημόσια έργα και τις υποδομές, υπονομεύοντας, άρα, την ανάπτυξη¹⁴⁸.

Το πρόβλημα γίνεται ακόμα μεγαλύτερο σε περιόδους άνθισης της παραοικονομίας, όπου η ανεργία είναι ιδιαίτερα αυξημένη (λόγω της πτώσης στον τομέα της επίσημης παραγωγής) και το διαθέσιμο εισόδημα των πολιτών μειώνεται¹⁴⁹, ωθώντας πολλούς απ' αυτούς στη δραστηριοποίηση σε παράνομους τομείς και αλλάζοντας τα δεδομένα στον τομέα της απασχόλησης¹⁵⁰. Επιπλέον, σε τέτοιες περιόδους εμφανίζεται ένα σχήμα κύκλου: όσο μεγαλύτερο είναι το μέγεθος της παραοικονομίας, τόσο περισσότερο φοροδιαφεύγουν οι πολίτες. Το κράτος με τη σειρά του, μην έχοντας εισόδημα, αυξάνει τους φόρους, διογκώνοντας το πρόβλημα και δίνει νέα κίνητρα στους πολίτες του για να συνεχίσουν να δρουν παράνομα, από τη στιγμή που το εισόδημά τους δεν επαρκεί, ώστε να πληρώσουν τους φόρους, που τους επιβάλλονται¹⁵¹. Όμως, όπως πολλοί οικονομολόγοι έχουν επισημάνει, η υψηλότερη φορολογία επηρεάζει αρνητικά την οικονομική ανάπτυξη, όπως και ο υψηλός πληθωρισμός που παράγεται ως αποτέλεσμα, αυξάνοντας με τη σειρά του τη διαφθορά, η οποία τονώνει την παραοικονομία¹⁵². Η κατάσταση αυτή απλά διαιωνίζεται από

---

¹⁴⁶ Jacquet, Pierre (Jan. 2013). "Les limites du développement par l' économie informelle". Le Monde.fr.

Διαθέσιμο στο: http://www.lemonde.fr/economie/article/2013/01/07/les-limites-du-developpement-par-l-economie-informelle_1813608_3234.html Η πρόσβαση έγινε στις 03/08/2014.

¹⁴⁷ -Schneider, Friedrich, Buehn, Andreas and Montenegro, Claudio E. (Jul. 2010). (σελ. 7)

-Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1233)

-Torgler, Benno and Schneider, Friedrich and Schaltegger, Christoph A. (2010). (σελ. 309)

-Choi, Jay Pil and Thum Marcel (Aug. 2005). (σελ. 824)

-Din, Alina-Valentina (2012). "The underground economy, the corruption. A way of manifesting the fiscal evasion".

Annals of the University of Oradea, Economic Science Series, Vol. 21, Issue 2. (σελ. 461)

¹⁴⁸ Schneider, Friedrich and Klinglmair, Robert (2004). "Shadow Economies Around the World: What Do We Know?". Center for Research in Economics, Management and the Arts. Working Paper No. 3. (σελ. 21-22)

¹⁴⁹ Valentini, Enzo (2009). (σελ. 283)

¹⁵⁰ Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 27)

¹⁵¹ Kaplow, Louis (2008). *The Theory of Taxation and Public Economics*. USA: Princeton University Press. (σελ. 92)

¹⁵² -Vermeend, Willem, Van der Ploeg, Rick and Timmer, Jan Willem (2008). *Taxes and the Economy. A survey on the impact of taxes on Growth, Employment, Investment, Consumption and the Environment*. UK, Cheltenham: Edward Elgar. (σελ. 48)

-Rose-Ackerman, Suzan (ed.) (2006). *International Handbook on the Economics of Corruption*. Great Britain: Edward Elgar. (σελ. 38)

αυτό το σημείο και έπειτα η ποιότητα των θεσμών του κράτους υποβαθμίζεται σημαντικά και η ανάπτυξη του κράτους περνά σε δεύτερη μοίρα.

Συνεχίζοντας, η παραοικονομία δημιουργεί προβλήματα στις επιχειρήσεις δυσχεραίνοντας την ανάπτυξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Ως αποτέλεσμα, η ευημερία, που προέρχεται από την άνθηση στον επιχειρηματικό τομέα, επιτυγχάνεται δύσκολα εις βάρος των επιχειρήσεων και των πολιτών του κράτους¹⁵³. Η επιχειρηματική δραστηριότητα πλήττεται λόγω της μείωσης της υγιούς ανταγωνιστικότητας, της αποθάρρυνσης των ξένων επενδύσεων και των στρεβλώσεων στη μακροοικονομική πολιτική ενός κράτους και ως αποτέλεσμα μειώνεται η ποιότητα και η ποσότητα των παραγόμενων αγαθών¹⁵⁴. Το ζήτημα της μείωσης της ανταγωνιστικότητας και της καινοτομίας για τα κράτη, αλλά και για τις επιχειρήσεις, που δραστηριοποιούνται σε κράτη με εκτενή παραοικονομία, έχει τονιστεί ως ένας από τους λόγους για τους οποίους η παραοικονομία έχει αρνητικό αντίκτυπο στην ανάπτυξη¹⁵⁵.

Όπως έχει επισημανθεί, η ανάπτυξη έχει ανάγκη τη συνεχή εξέλιξη σε όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας, γιατί αλλιώς η στασιμότητα δημιουργεί συνθήκες υπανάπτυξης. Όμως, οι επιχειρήσεις οι οποίες δραστηριοποιούνται στον τομέα της παραοικονομίας δε μπορούν να αφιερώσουν μέρος της λειτουργίας τους στην έρευνα και την καινοτομία, εμποδίζοντας, έτσι, την πρόοδο, η οποία θα μεταφραζόταν κατόπιν σε ανάπτυξη¹⁵⁶. Συνεχίζοντας με την επιχειρηματική δραστηριότητα, αν δοθεί προσοχή στη φοροδιαφυγή, που αποτελεί τακτική των επιχειρήσεων, που δρουν στην παραοικονομία, παρατηρείται ότι οι επιχειρήσεις αυτές αναγκάζονται να δρουν έξω από το πλαίσιο της νόμιμης αγοράς, γεγονός που έχει αντίκτυπο στην ένταση του κεφαλαίου παραγωγής τους, η οποία ελαττώνεται σημαντικά, στην απώλεια της πρόσβαση σε επίσημους φορείς χρηματοδότησης, και στο ότι το διάστημα ζωής τους είναι συνήθως περιορισμένο. Η δράση έξω απ' το πλαίσιο της νόμιμης αγοράς επηρεάζει με τη σειρά της τη νομισματοπιστωτική πολιτική ενισχύοντας την παράλληλη αγορά προϊόντων και υπηρεσιών εις βάρος της επίσημης αγοράς¹⁵⁷.

---

¹⁵³ Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 22)

¹⁵⁴ -Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1233)

-Choi, Jay Pil and Thum Marcel (Aug. 2005). (σελ. 829)

-Nastav, Bojan and Bojnc, Stefan (Nov. 2005). "Shadow Economy in Slovenia". Managing the Process of Globalisation in New and Upcoming EU Members. Proceedings of the 6th International Conference of the Faculty of Management Koper. (σελ. 2)

¹⁵⁵ Zagorsek, Hugo, Jaklic, Marko, and Hribernik, Aljaz (Apr. 2009). "The Shadow Economy and its Impact on National Competitiveness: The Case of Slovenia". South East European Journal of Economics and Business, Vol. 4, No. 1. (σελ. 45)

¹⁵⁶ Ibid. (σελ. 44-47)

¹⁵⁷ Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 27)

Επιπλέον, η δράση των παράνομων επιχειρήσεων κατακρίνεται λόγω της μειωμένης αποδοτικότητάς τους, συγκριτικά με την επίσημο τομέα δραστηριότητας, όπου δρουν πιο μεγάλες και ανταγωνιστικές επιχειρήσεις και απ' όπου οι παράνομες επιχειρήσεις παίρνουν μερίδιο. Το μεγαλύτερο μερίδιο παραγωγικότητας αποδίδεται στις μεγάλες επιχειρήσεις του επίσημου τομέα της οικονομίας, οι οποίες πλήττονται από την παραοικονομία σε σημαντικό βαθμό. Παρά ταύτα, ακόμα και οι μικρές επιχειρήσεις του επίσημου τομέα φαίνεται ότι είναι πιο παραγωγικές σε σύγκριση με τις επιχειρήσεις του ανεπίσημου τομέα¹⁵⁸. Μάλιστα, οι μικρές και οι μεσαίες επιχειρήσεις είναι εκείνες που δίνουν δυναμική ώθηση στην οικονομία, την καινοτομία και την ανάπτυξη¹⁵⁹. Από τη στιγμή, άρα, που η παραγωγικότητα αποτελεί έναν απ' τους βασικότερους παράγοντες για την ανάπτυξη, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η παραοικονομία καταστρέφει την ανάπτυξη μέσα από τη μείωση του μεγέθους της παραγωγικότητας. Τέλος, η «ανυπακοή» των επιχειρήσεων εκτείνεται και σε άλλους τομείς, συνθέτοντας μαζί με τα προηγούμενα στοιχεία ένα σκηνικό, όπου η μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη υπονομεύεται, όπως και η ισχύς των κανόνων, που έχουν θεσπιστεί από το κράτος¹⁶⁰.

Όσον αφορά τα στατιστικά στοιχεία (που αναφέρονται σε τιμές, πληθωρισμό, ρυθμούς ανάπτυξης κ.ά.), τα οποία χρησιμοποιούνται για το σχεδιασμό της οικονομικής πολιτικής ενός κράτους, η αξιοπιστία τους αμφισβητείται όσο πιο εκτεταμένη είναι η παραοικονομία¹⁶¹. Η αλλοίωση των πραγματικών μακροοικονομικών μεγεθών, που εξετάζονται για τη χάραξη μιας πολιτικής με στόχο την ανάπτυξη, την παραγωγικότητα, την ευημερία και την πρόοδο, μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένες αποφάσεις εκ μέρους των υπευθύνων, προκαλώντας στρεβλώσεις στον οικονομικό προγραμματισμό, με ό,τι συνέπειες μπορεί να έχει κάτι τέτοιο στην κοινωνικοοικονομική ζωή ενός κράτους¹⁶². Γεγονός είναι ότι και μόνο η παρουσία της παραοικονομίας μπορεί να καταστήσει την μακροοικονομική πολιτική ενός κράτους λιγότερο αποτελεσματική, πράγμα που συνεπάγεται τον κλονισμό της μακροοικονομικής σταθερότητας¹⁶³.

Η παραοικονομία, επιπλέον, έχει αρνητική επίδραση στην ηθική και αλλάζει τη συμπεριφορά των ατόμων εξαιτίας της ανισότητας, η οποία οξύνεται, δημιουργώντας συνθήκες μη υγιούς

---

¹⁵⁸ La Porta, Rafael and Shleifer, Andrei (Fall 2008). (σελ. 277, 344)

¹⁵⁹ Zagorsek, Hugo, Jaklic, Marko, and Hribernik, Aljaz (Apr. 2009). “ (σελ. 46)

¹⁶⁰ -Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1234)

-Orviska, Marta, Caplanova, Anetta, Medved, Jozef and Hudson, John (2006). (σελ. 720)

¹⁶¹ Pyle, David J. (1989). *Tax evasion and the black economy*. Hong Kong: The Macmillan Press LTD. (σελ. 136)

¹⁶² -Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 26-27)

-Spiro, Peter S. (2005). (σελ. 179)

-Pedersen, Søren (2003). (σελ. 11)

¹⁶³ Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1237)

ανταγωνισμού¹⁶⁴. Ο μη υγιής ανταγωνισμός τρέφεται και από το γεγονός ότι η παραοικονομία είναι πολύ φθηνή συγκριτικά με την επίσημη οικονομία, άρα έχει ένα πλεονέκτημα έναντι σε αυτήν καταστρατηγώντας τη μακροχρόνια ανάπτυξη και ευημερία¹⁶⁵. Από τη στιγμή που η δραστηριοποίηση στον ανεπίσημο τομέα είναι πιο φθηνή, υπάρχουν πολίτες, που δρουν εις βάρος των άλλων, οι οποίοι προσπαθούν να ακολουθούν τις προσταγές του νόμου¹⁶⁶. Από τη μία, επομένως, βρίσκονται όσοι έχουν ανάγκη να εργαστούν και να αποκτήσουν εισόδημα, ή απλά να κρατήσουν τα λίγα που έχουν για να επιβιώσουν και στρέφονται στην παραοικονομία παρακάμπτοντας την ηθική τους, και από την άλλη βρίσκονται όσοι ακολουθούν τακτικές εκμετάλλευσης. Δεν είναι λίγοι εκείνοι που δραστηριοποιούνται στην παραοικονομία και δίνουν στους εργαζομένους τους πενιχρούς μισθούς για εργασία -συχνά σε άθλιες συνθήκες- εκμεταλλευόμενοι την ανάγκη τους για εισόδημα προς επιβίωση, η οποία τους «απαγορεύει» να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους ως εργαζόμενοι. Η καταπάτηση των κεκτημένων δικαιωμάτων -εργασιακής ή όποιας άλλης φύσεως- αποτελεί ένα απ' τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα υπονόμησης της ανάπτυξης.

Συμπερασματικά, η παραοικονομία φαίνεται να λειτουργεί ενάντια στην ανάπτυξη και την πρόοδο ενός κράτους, με όποια μορφή κι αν εκφράζεται αυτό. Αν και ο αντίλογος είναι αρκετά ισχυρός (βλ. επόμενη ενότητα), εντούτοις αυτό που έχει σημειωθεί είναι ότι τα όποια οφέλη της παραοικονομίας έχουν βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα. Σε μακροχρόνια βάση, το κοινωνικοοικονομικό κόστος υπερκαλύπτει τα θετικά της παραοικονομίας, κάνοντας το έργο του κράτους ακόμα πιο δύσκολο. Οι αρνητικές επιπτώσεις της παραοικονομίας περιλαμβάνουν συγκεντρωτικά τη δυσλειτουργία της αγοράς αγαθών και υπηρεσιών και της αγοράς εργασίας, τη στρέβλωση των στατιστικών στοιχείων, που οδηγούν σε λανθασμένες πολιτικές, την καταπάτηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων και τα κενά στο ταμείο του κράτους, που ως αποτέλεσμα έχουν την αδυναμία του κράτους για αποπληρωμή μισθών, συντάξεων και επιδομάτων και την πραγματοποίηση επενδύσεων. Οι κρατικοί θεσμοί, επομένως, τίθενται υπό αμφισβήτηση, κλονίζοντας την εμπιστοσύνη των πολιτών προς την κυβέρνηση και οδηγώντας συχνά σε κρίσεις¹⁶⁷.

Άλλωστε, όπως έχει τονίσει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, η παραοικονομία αποτελεί απειλή για τη δημοκρατία, την ανάπτυξη και το κράτος δικαίου καθώς «στερεί από τους κρατικούς

¹⁶⁴ Dreyer Lassen, David (2007). (σελ. 423)

¹⁶⁵ Schneider, Friedrich (Sept. 2009). *The Shadow Economy in Poland. How Payment Systems Help Limit the Shadow Economy*. A.T. Kearney, Inc (σελ. 8)

¹⁶⁶ -Schneider, Friedrich (2010). (σελ. 5)

-Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1233)

-Schneider, Friedrich (Sept. 2009). (σελ. 8)

¹⁶⁷ Mohamed, Marliza (Dec. 2012). (σελ. 91)

προϋπολογισμούς σημαντικό ποσό των φορολογικών εσόδων, προκαλεί στρεβλώσεις στον ανταγωνισμό στο πλαίσιο των αγορών, περιφρονεί τα κοινωνικοοικονομικά δικαιώματα των πολιτών, επιβραδύνει την οικονομική πρόοδο, καταπατά τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας και διαδίδει την ανομία»¹⁶⁸. Οι παραπάνω αρνητικές επιπτώσεις της παραοικονομίας έχουν αντίκτυπο στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή ενός κράτους. Ο κίνδυνος να ξεσπάσουν κρίσεις κοινωνικού, πολιτικού ή οικονομικού χαρακτήρα είναι αυξημένος, αν αναλογιστεί κανείς ότι συνδέονται μεταξύ τους άρρηκτα. Στο παρενθετικό πλαίσιο για τις κρίσεις, που ακολουθεί, παρατίθενται πληροφορίες για το πώς συνδέεται η παραοικονομία με αυτές.

ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 αποτέλεσε κομβικό σημείο για τις οικονομίες των κρατών ανά τον κόσμο, αλλάζοντας τα οικονομικά και κοινωνικά τους δεδομένα. Καθώς η παραοικονομία αποτελεί, αν και σε διαφορετικό βαθμό, αναπόσπαστο κομμάτι των οικονομιών όλου του πλανήτη θεωρήθηκε αναγκαίο να γίνει μία μικρή αναφορά στη σχέση της με τις περιόδους οικονομικής ύφεσης ενός κράτους, λόγω του ξεσπάσματος μιας κρίσης. Καθώς οι επιπτώσεις μιας οικονομικής ύφεσης έχουν αντίκτυπο σε πολλές οικονομικές και όχι μόνο μεταβλητές, οι οποίες επηρεάζουν και καθορίζουν τη λειτουργία ενός κράτους, στην παρούσα παρενθετική ενότητα θα γίνει σύνδεση των δύο φαινομένων: κρίση και παραοικονομία. Η αρχή γίνεται με τη σύνδεση του μεγέθους της παραοικονομίας με τους οικονομικούς κύκλους, δηλαδή με τις διακυμάνσεις (άνοδοι και κάθοδοι) που παρατηρούνται στη συνολική οικονομική δραστηριότητα των κρατών και εκφράζονται μέσα από τη δραστηριοποίηση των επιχειρήσεών τους¹⁶⁹.

---

*Σε περιόδους κρίσεων δύο είναι τα είδη πολιτικής, που μπορεί να ακολουθήσει ένα κράτος για την έξοδο από αυτή: Από τη μία είναι η προκυκλική δημοσιονομική πολιτική, σύμφωνα με την οποία η κυβέρνηση του κράτους επικεντρώνεται στη μείωση του προϋπολογισμού, ενώ η οικονομία βρίσκεται σε ύφεση, και από την άλλη η αντικυκλική δημοσιονομική πολιτική (ή κεϋνσιανή πολιτική καταπολέμησης της οικονομικής κρίσης), σύμφωνα με την οποία η κυβέρνηση λαμβάνει μέτρα αύξησης της ζήτησης για τα εγχώρια προϊόντα, με πιο σημαντικό να θεωρείται η αύξηση των ιδίων δημοσίων δαπανών.

¹⁶⁸ Yfantopoulos, John (2013). "Dynamic aspects of the underground economy in Greece". Journal of Economic and Social Measurement, Vol. 38. (σελ. 97)

¹⁶⁹ -Schneider, Friedrich (2013). (σελ. 5)

-Maftei, Loredana (2013). "A brief analysis of the shadow economy in Europe". CES Working Papers, Vol. 5, Issue 4. (σελ 553)

-Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ.99)

Σύμφωνα με τους Çizcek και Elgin, οι χώρες με μεγαλύτερο μέγεθος παραοικονομίας ακολουθούν λιγότερο αντικυκλική, ή έστω περισσότερο προκυκλική δημοσιονομική πολιτική. Ως αποτέλεσμα, η δημοσιονομική πολιτική σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες είναι προκυκλικής φύσεως, λόγω του μεγάλου μεγέθους της παραοικονομίας τους, ενώ στις ανεπτυγμένες χώρες, είναι αντικυκλικής φύσεως, λόγω της περιορισμένης έκτασης της ανεπίσημης οικονομικής δραστηριότητας¹⁷⁰. Παρόλο που η κυκλική πορεία της παραοικονομίας δεν μπορεί να παρατηρηθεί άμεσα, η τελευταία φαίνεται ότι αυξάνεται σε μεγάλο βαθμό σε περιόδους οικονομικών κρίσεων με στόχο την αντιμετώπιση αυτών και την έξοδο από την ύφεση, που προκαλείται¹⁷¹. Η εξήγηση γι' αυτό έγκειται στο ότι σε περιόδους ύφεσης, λόγω της οικονομικής στενότητας που πλήττει νοικοκυριά και επιχειρήσεις, η έξοδος στον τομέα της παραοικονομίας αποτελεί εναλλακτική για όσους θέλουν να αποφύγουν την αυξημένη φορολογία, που σκοπό έχει την κάλυψη των ελλειμμάτων¹⁷². Επιπλέον, σε περιόδους ύφεσης και κάμψης της οικονομικής δραστηριότητας, οι κρατικοί έλεγχοι μειώνονται, με στόχο την αντιμετώπιση της ανεργίας, συμβάλλοντας έμμεσα στην αύξηση της συμμετοχής στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας. Τα στοιχεία αυτά ενισχύουν το επιχείρημα της σύνδεσης των οικονομικών κύκλων με το φαινόμενο της παραοικονομίας¹⁷³.

Σε περιόδους που ένα κράτος βρίσκεται σε κατάσταση ύφεσης, η παραοικονομία βρίσκει έδαφος για να αναπτυχθεί, απορροφώντας περίπου το 60% της επίσημης οικονομίας. Η αύξηση της ανεργίας, η κατακόρυφη πτώση των μισθών και άρα των εσόδων, του κατά κεφαλήν ΑΕΠ και της αγοραστικής δύναμης των πολιτών, ο πανικός για τις τραπεζικές καταθέσεις, που συνοδεύεται από μείωσή τους, αλλά και το γενικότερο κλίμα αβεβαιότητας, που επικρατεί, ωθούν τους ανθρώπους στην παραοικονομία και την αδήλωτη εργασία, από τη στιγμή που το εισόδημα και η επιβίωσή τους θέτονται υπό αμφισβήτηση¹⁷⁴, με τις περιπτώσεις εκμετάλλευσης να αυξάνονται με ραγδαίους ρυθμούς (πχ. Ρουμανία) και τα ανθρώπινα κεκτημένα δικαιώματα να περνούν σε δεύτερη μοίρα¹⁷⁵. Άλλωστε, όπως έχει παρατηρηθεί σε περιόδους κρίσεων, η φορολογική ηθική είναι χαμηλή,

¹⁷⁰ -Çizcek, Deniz and Elgin, Ceyhan (Dec. 2011). "Cyclicality of fiscal policy and the shadow economy". Empirical Economics, Vol. 41, Issue 3. (σελ. 726, 733)

-Granda-Carvajal, Catalina (Dec. 2010). (σελ. 584)

¹⁷¹ Colombo, Emilio, Onnis, Luisanna and Tirelli, Patrizio (Feb. 2013). "Shadow economies at times of banking crises: empirics and theory". Department of Economics, Management and Statistics, Working Paper No. 234. (σελ. 2)

¹⁷² Elgin, Ceyhan (Dec. 2012). (σελ. 479)

¹⁷³ Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ.103)

¹⁷⁴ -Colombo, Emilio, Onnis, Luisanna and Tirelli, Patrizio (Feb. 2013). (σελ. 2)

-Maftei, Loredana (2013). (σελ 553)

-Mara, Eugenia Ramona (2011). (σελ. 1119, 1121)

-“Shadow Economy and Undeclared Work”. European Commission. Europe 2020. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/07_shadow_economy.pdf (σελ. 3) Η πρόσβαση έγινε στις 01/06/2014.

¹⁷⁵ Lavinia, Elisabeta (Jan. 2011). "The level of the underground economy in the economic crisis period". Annals of Eftimie Murgu University Resita, Fascicle II, Economic Studies. (σελ. 341)

στρέφοντας τους πολίτες στη δραστηριοποίηση στον τομέα της παραοικονομίας¹⁷⁶. Η στροφή προς την παραγωγή και την απασχόληση στην ανεπίσημη οικονομία βοηθά ώστε οι άνθρωποι να καλύψουν τις βασικές τους ανάγκες, να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση και να αναπληρώσουν μέρος του χαμένου τους εισοδήματος.

Από την πλευρά του κράτους, με το ξέσπασμα της κρίσης, αρχίζουν οι σκέψεις για την εύρεση τρόπου επανάκτησης και αναδιανομής των πόρων, ώστε να αποφευχθεί μια βαθύτερη κρίση και να γίνουν βήματα για τη βελτίωση της οικονομικής του κατάστασης. Κατά βάση, το βάρος πέφτει στις πλάτες των φορολογουμένων, οι οποίοι καλούνται να συνδράμουν στην προσπάθεια του κράτους για οικονομική ανάκαμψη. Όμως, δεδομένου ότι το βάρος είναι μεγάλο, η στροφή προς την παραοικονομία μοιάζει με μονόδρομος, διογκώνοντας, έτσι, το μέγεθός της¹⁷⁷. Οι κυβερνήσεις, που βρίσκονται αντιμέτωπες με το δύσκολο έργο της διάσωσης της εθνικής οικονομίας του κράτους, αν δε διαχειριστούν όσο καλύτερα μπορούν την κατάσταση αυτή, μπορεί να οδηγήσουν μεγάλο μέρος των πολιτών τους στον άτυπο τομέα της οικονομίας. Επομένως, η παραοικονομία πρέπει να ελέγχεται και να μην αγνοείται από τις κυβερνήσεις, ιδιαίτερα σε περιόδους οικονομικών κρίσεων¹⁷⁸. Επομένως, αυτό που εξάγεται ως συμπέρασμα είναι ότι το μέγεθος της παραοικονομίας αυξάνεται σε περιόδους οικονομικής ύφεσης και μειώνεται σε περιόδους οικονομικής άνθησης¹⁷⁹.

Μελετώντας τα πρόσφατα δεδομένα, είναι εμφανής η επιρροή της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 στην παραοικονομία. Όπως έχει αποδειχθεί, οι δραστηριότητες στον τομέα της παραοικονομίας αυξάνονται όταν ξεσπούν οικονομικές κρίσεις¹⁸⁰, κυρίως λόγω της αύξησης του φορολογικού βάρους, της ανεργίας και του γενικότερου κλίματος αβεβαιότητας, που επικρατεί¹⁸¹, όπως έχει ήδη ειπωθεί. Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 επιβεβαιώνει τα παραπάνω λεγόμενα, καθώς παρατηρήθηκε αύξηση του ποσοστού της παραοικονομίας στην Ευρώπη κατά 0,5% του ΑΕΠ (από 19,4% το 2008 σε 19,9% το 2009), και διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα για τα έτη που ακολούθησαν (19,7% το 2010 και 19,3% το 2011), αν και άρχισε να μειώνεται αργά, αλλά σταθερά. Παρόλα αυτά, το μέγεθός της παραοικονομίας εξαρτάται από την ταχύτητα και το βαθμό κατά τον οποίο αναπτύσσεται και ανακάμπτει η επίσημη οικονομία¹⁸². Πιο συγκεκριμένα, η

¹⁷⁶ Mennig, Regina/Αναστασοπούλου, Ειρήνη. «Χαμηλή φορολογική ηθική σε εποχές κρίσης». Deutsche Welle, 5 Φεβρουαρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://dw.de/p/1B33s> Η πρόσβαση έγινε στις 15/05/2014.

¹⁷⁷ Mara, Eugenia Ramona (2011). (σελ. 1118)

¹⁷⁸ Schneider, Friedrich (2010). (σελ. 5)

¹⁷⁹ Elgin, Ceyhun (Dec. 2012). (σελ. 478)

¹⁸⁰ Startienė, Gražina and Trimonis, Karolis (2011). "Causes of non-observed economy". Economics and Management, No. 16. (σελ. 380)

¹⁸¹ Mara, Eugenia Ramona (2011). (σελ. 1117)

¹⁸² Schneider, Friedrich (2013). (σελ. 5)

κρίση του 2008 έπληξε τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με τα ποσοστά του ΑΕΠ, που «μολύνθηκαν» απ' την παραοικονομία να ξεκινούν από 8% για την Ελβετία και την Αυστρία και να αγγίζουν πάνω απ' το 30% για ορισμένες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, όπως πχ. τη Βουλγαρία, την Κροατία και τη Ρουμανία¹⁸³.

Από την άλλη, η «συμπεριφορά» της παραοικονομίας αλλάζει ανάλογα με το είδος της κρίσης. Δεδομένου ότι η συνολική οικονομική δραστηριότητα προσδιορίζεται βάσει του επίσημου ΑΕΠ και του άτυπου τομέα, σε περιόδους κρίσεων πολύ σημαντικό ρόλο παίζει ο πληθωρισμός. Από τη στιγμή που ο πληθωρισμός λειτουργεί ως ένας φόρος επί των παρακρατούμενων χρημάτων, θεωρείται δεδομένο ότι επηρεάζει περισσότερο την ανεπίσημη οικονομία, παρά την επίσημη, διότι οι συναλλαγές στην παραοικονομία γίνονται ως επί το πλείστον με μετρητά. Ως αποτέλεσμα, αναμένεται η ανάπτυξη της παραοικονομίας να περιορίζεται όταν ο πληθωρισμός είναι υψηλότερος, πράγμα που συμβαίνει στις περιπτώσεις νομισματικών κρίσεων. Οι νομισματικές κρίσεις παρατηρείται ότι επιδρούν θετικά στον πληθωρισμό, σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι οι κρίσεις χρέους ή οι τραπεζικές κρίσεις, επομένως οι νομισματικές κρίσεις βοηθούν στον περιορισμό της άτυπης δραστηριότητας καθώς προκαλούν πληθωριστικές τάσεις¹⁸⁴.

Τέλος, η οικονομία μιας χώρας δεν επηρεάζεται μόνο από το ξέσπασμα οικονομικών κρίσεων, αλλά και κρίσεων πολιτικής ή στρατιωτικής φύσεως. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Ιράκ, όπου λόγω των εξεγέρσεων και των πολεμικών συγκρούσεων υπονομεύτηκε η επίσημη οικονομία του κράτους. Πολλές ιδιωτικές και δημόσιες επιχειρήσεις αναγκάστηκαν να κλείσουν ή να συρρικνωθούν οδηγώντας τους εργαζομένους τους στην απασχόληση στον τομέα της παραοικονομίας, ως τη μόνη εναλλακτική για απόκτηση εισοδήματος και επιβίωση. Σε περιόδους μεγάλων κρίσεων φυσική εξέλιξη θεωρείται η εξάπλωση της παραοικονομίας στην οικονομική ζωή μιας χώρας, η οποία μπορεί να δρα πια ανεξέλεγκτα και να επεκτείνεται σε δραστηριότητες ακόμη και εγκληματικής φύσεως, από τη στιγμή που ο νόμος δεν επιβάλλεται πουθενά¹⁸⁵.

¹⁸³ Guériaux, Charlotte (Sept. 2012). "The Normality of Informality: Shadow economy out of crisis". New Eastern Europe. Διαθέσιμο στο: <http://neweasterneurope.eu/interviews/362-the-normality-of-informality-shadow-economy-out-of-crisis> Η πρόσβαση έγινε στις 30/06/2014.

¹⁸⁴ Colombo, Emilio, Onnis, Luisanna and Tirelli, Patrizio (Feb. 2012). "The shadow side of financial crises". University of Milano-Bicocca (σελ. 8-9)

¹⁸⁵ Looney, Robert (Dec. 2006). "Economic Consequences of Conflict: The Rise of Iraq's Informal Economy". Journal of Economic Issues (Association for Evolutionary Economics), Vol. 40, Issue 4. (σελ. 995)

Α.2. ΟΙ ΘΕΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Όπως κάθε νόμισμα έχει δύο πλευρές, έτσι και το θέμα της παραοικονομίας πρέπει να εξεταστεί από δύο οπτικές γωνίες. Η θετική σχέση ανάμεσα στην παραοικονομία και την ανάπτυξη έχει παρατηρηθεί και καταγραφεί από πολλούς οικονομολόγους και μελετητές των δύο φαινομένων. Δεν είναι λίγοι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι η παραοικονομία δρα θετικά και είναι ευεργετική για την οικονομία των κρατών, κυρίως σε μακροχρόνια βάση, αλλά και ότι το πιο επικερδές κομμάτι της οικονομίας ανήκει στην παραοικονομία¹⁸⁶. Κάποιοι μάλιστα αναφέρονται σ' αυτήν ορίζοντάς την ως την οικονομική δραστηριότητα, η οποία αυξάνει τη συνολική αξία του εθνικού προϊόντος, αλλά δεν συμπεριλαμβάνεται στους εθνικούς λογαριασμούς, ούτε γίνεται ορατή στο ΑΕΠ¹⁸⁷.

Στη συγκεκριμένη ενότητα, θα γίνει μια προσπάθεια παρουσίασης των θετικών επιπτώσεων της παραοικονομίας στην οικονομική δραστηριότητα των κρατών, με την παραοικονομία να παρουσιάζεται ως ένας απ' τους κινητήριους μοχλούς για την οικονομική ανάπτυξη, ή ακόμη ως ένα είδος «εναλλακτικού θεσμού», που αναλαμβάνει δράση, όταν οι θεσμοί της επίσημης οικονομίας υπολειπούνται¹⁸⁸. Συχνά, επίσης, λέγεται ότι η παραοικονομία παίζει το ρόλο του εγγυητή της ανθεκτικότητας της οικονομίας, κυρίως σε περιόδους, όπου η οικονομία των κρατών βρίσκεται σε δυσχερή θέση¹⁸⁹. Η δυνατότητα του ανεπίσημου τομέα της οικονομίας να απορροφά ορισμένα από τα οικονομικά σοκ, που εμφανίζονται α) στην αγορά αγαθών και υπηρεσιών, δηλαδή στην πραγματική οικονομία, β) στην αγορά εργασίας και γ) στη χρηματοπιστωτική αγορά, αποτελεί άλλον έναν λόγο για τον οποίο η συμβολή της παραοικονομίας στην επίσημη οικονομία σημειώνεται με θετικό πρόσημο, καθώς φαίνεται να καλύπτονται τα κενά της τελευταίας από τις δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στον τομέα της παραοικονομίας¹⁹⁰.

Το βασικότερο επιχείρημα όσων τοποθετούνται υπέρ της παραοικονομίας είναι ότι ένα πολύ μεγάλο ποσό (περίπου τα 2/3) των εισοδημάτων που προέρχονται από αυτή δαπανάται στην επίσημη οικονομία, αυξάνοντας τη ζήτηση για τα επίσημα παραγόμενα προϊόντα και ενισχύοντάς κατ' αυτόν

¹⁸⁶ Voicu, Cristina (Jul. 2012). "Economics and 'underground' economy theory". Theoretical & Applied Economics, Vol. 19, Issue 7. (σελ. 72)

¹⁸⁷ Startienė, Gražina and Trimonis, Karolis (2011). (σελ. 380-381)

¹⁸⁸ Pesqueux, Yvon (Nov/Dec 2013). "L'économie informelle, une bonne «mauvaise pratique»?". Revue Française de Gestion, Vol. 38, Issue: 228/229. (σελ. 217)

¹⁸⁹ -Colombo, Emilio, Onnis, Luisanna and Tirelli, Patrizio (Feb. 2013). (σελ. 1)

- "Romania economy: The long shadow of the black economy" (Jun. 2013). EIU ViewsWire. The Economist Intelligence Unit. (σελ. 2)

¹⁹⁰ Dumitrescu, Constantin Dan, Neacsu, Razvan and Zamfirescu, Nicolae (2009). "Underground Economy, Disturbatory Factor in National Economy Development". Annals of DAAAM for 2009 & Proceedings of the 20th International DAAAM Symposium, Vol. 20, No. 1. (σελ. 0989)

τον τρόπο την οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία¹⁹¹. Επιπλέον, μπορεί να ειπωθεί, ότι αναπληρώνεται ένα μέρος των χαμένων φορολογικών εσόδων¹⁹². Ακόμη, είναι πιθανό πολλές από τις υπηρεσίες, που προσφέρονται στον τομέα της παραοικονομίας, να είχαν εξαφανιστεί, αν είχαν αναγκαστεί να ενταχθούν στην επίσημη οικονομία. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται έντονα στη Γερμανία, για παράδειγμα, όπου πάνω από τα 2/3 των υπηρεσιών που παρέχονται στην παραοικονομία θα είχαν εξαφανιστεί ή οι ίδιοι οι καταναλωτές θα κάλυπταν τις ανάγκες τους μόνοι τους¹⁹³. Οι Chong και Gradstein μίλησαν για την παραοικονομία προσδιορίζοντάς την ως δυνητικά κατευθυνόμενη από τον παράγοντα της ζήτησης¹⁹⁴, επομένως, όσο υπάρχει ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες, οι οποίες δε μπορούν να προσφερθούν ή προσφέρονται ανεπαρκώς μέσω της επίσημης οικονομίας για πληθώρα λόγων, η παραοικονομία είναι εκείνη που καλείται να συμπληρώσει το κενό.

Συνεχίζοντας, ένα άλλο επιχείρημα είναι ότι η συμμετοχή στην παραοικονομία βοηθά τους ανέργους, που δραστηριοποιούνται σε αυτήν να επιβιώσουν, από τη στιγμή που δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας και ανάγκη για την κάλυψή τους¹⁹⁵ (αν και πρόκειται κυρίως για θέσεις μερικής απασχόλησης, που καλύπτονται από άτομα με χαμηλή κατά βάση επαγγελματική δεξιότητα¹⁹⁶). Επίσης, οι άνθρωποι αυτοί μπορούν να διατηρήσουν τις δεξιότητές τους, παράλληλα με την απόκτηση εισοδήματος, και έτσι να συμβάλουν με τη σειρά τους στην οικονομική δραστηριότητα. Αυτός είναι και ένας απ' τους λόγους για τους οποίους η παραοικονομία αναπτύσσεται σε φτωχότερες περιοχές ευκολότερα, συγκριτικά με τις πλούσιες περιοχές¹⁹⁷. Η παραοικονομία, όμως, σε πολλές περιπτώσεις αποτελεί προσωρινή λύση για ανέργους, οι οποίοι έχουν ως απώτερο σκοπό την απασχόληση στον επίσημο τομέα της οικονομίας¹⁹⁸.

Η παραοικονομία βοηθά και προωθεί την επιχειρηματικότητα και την ανταγωνιστικότητα αποτελώντας γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη και ενίσχυση των δύο τελευταίων. Η οικονομική

---

¹⁹¹ -Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 139)

-Tafenu, Egle, Herwartz, Helmut and Schneider, Friedrich (Dec. 2010). "Regional Estimates of the Shadow Economy in Europe". *International Economic Journal*, Vol. 24, No 4. (σελ. 635)

¹⁹² "Romania economy: The long shadow of the black economy" (Jun. 2013). EIU ViewsWire. The Economist Intelligence Unit. (σελ. 2)

¹⁹³ -Schneider, Friedrich (2010). (σελ. 5)

-Lemieux, Pierre (Nov. 2007). *The Underground Economy: Causes, Extent, Approaches*. Canada: Montreal Economic Institute Research Papers (σελ. 23)

¹⁹⁴ Chong, Alberto and Gradstein, Mark (2007). "Inequality and Informality". *Journal of Public Economics*, Vol. 9. (σελ. 159-79)

¹⁹⁵ Mohamed, Marliza (Dec. 2012). (σελ. 91)

¹⁹⁶ Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 95)

¹⁹⁷ Tafenu, Egle, Herwartz, Helmut and Schneider, Friedrich (Dec. 2010). (σελ. 635-636)

¹⁹⁸ Bajada, Christopher and Schneider, Friedrich (Sept. 2009). (σελ. 1054)

ανάπτυξη, που έρχεται μέσα από την αύξηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας, έχει τις ρίζες της στον τομέα της παραοικονομίας, καθώς δίνεται η δυνατότητα στους επιχειρηματίες να ξεκινήσουν τις επιχειρήσεις τους, μειώνοντας το κόστος¹⁹⁹. Οι επιχειρήσεις μέσα από την αύξηση της ανταγωνιστικότητά τους, μπορούν να αντιμετωπίσουν την αγορά, με ό,τι στρεβλώσεις μπορεί αυτή να έχει, και να παράγουν, ώστε να συμβάλουν, εν τέλει, με τη σειρά τους στην επίσημη οικονομία²⁰⁰. Υπό άλλες συνθήκες, αν οι επιχειρηματίες αυτοί δεν είχαν τη δυνατότητα να εισέλθουν στην επίσημη οικονομία, αλλά ούτε και στην ανεπίσημη, δε θα είχαν τρόπο να συμβάλουν στην ανάπτυξη²⁰¹.

Επιπλέον, οι επιχειρήσεις έχοντας χαμηλότερο κόστος εργασίας, το οποίο οδηγεί σε περιορισμό των πληθωριστικών πιέσεων στην οικονομία, μπορούν να προσλαμβάνουν περισσότερους εργαζόμενους, μειώνοντας έτσι το ποσοστό ανεργίας²⁰². Αν συντρέξουν όλες οι παραπάνω συνθήκες και οι άτυπες επιχειρήσεις ανθίσουν, είναι πολύ πιθανό να στραφούν στην επίσημη οικονομία²⁰³. Επομένως, η παραοικονομία αποτελεί σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό στήριγμα για τις μη δηλωμένες επιχειρήσεις και τις άτυπες μορφές απασχόλησης, μέσω των οποίων προωθείται η ανάπτυξη, αλλά, επίσης, μειώνεται η φτώχεια και η ανεργία, όπως έχει παρατηρηθεί²⁰⁴. Άλλωστε, η οικονομική δραστηριότητα είτε είναι δηλωμένη είτε όχι, συμβάλλει στην αύξηση του εισοδήματος των πολιτών, όπως συχνά υποστηρίζεται²⁰⁵. Ο άτυπος τομέας, άρα, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την «παραγωγή» απασχόλησης και ανάπτυξης, σύμφωνα με τον De Soto, με την παραοικονομία να είναι άμεσα συνυφασμένη με την επιχειρηματική δραστηριότητα²⁰⁶.

Η παραοικονομία μπορεί να έχει θετικές συνέπειες για τους παραγωγούς, αλλά και τους καταναλωτές, όταν για παράδειγμα το κράτος επιβάλλει υπερβολικά αυστηρούς κανονισμούς, εμποδίζοντας έτσι τις συναλλαγές μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών, ή όταν έχει υπερβολικά υψηλό ποσοστό εξόδων, χωρίς να φαίνεται διατεθειμένο να το ελαττώσει²⁰⁷. Οι καταναλωτές επωφελούνται καθώς πληρώνουν λιγότερο από τη στιγμή που δεν υπάρχει η επιβάρυνση του ΦΠΑ,

---

¹⁹⁹ Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 107)

²⁰⁰ "Central Asia: Shadow economies hold back development" (Jun. 2011). Commonwealth of Independent States. Oxford Analytica Daily Brief Service. (σελ. 2)

²⁰¹ Choi, Jay Pil and Thum Marcel (Aug. 2005). (σελ. 823)

²⁰² Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 96)

²⁰³ Nastav, Bojan and Bojnec, Stefan (Nov. 2005). (σελ. 2)

²⁰⁴ Alter Chen, Martha (Jul. 2007). (σελ. 1)

²⁰⁵ Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 139)

²⁰⁶ Estrin, Saul and Mickiewicz, Tomasz (Jul. 2010). "Shadow Economy and Entrepreneurial Entry". IZA. Discussion Paper No. 5053. (σελ. 2)

²⁰⁷ -Lyssiotou, Panayiota, Pashardes, Panos and Stengos, Thanasis (Jul. 2004). "Estimates of the black economy based on consumer demand approaches". The Economic Journal, Vol. 114. (σελ. 623)

-Spiro, Peter S. (2005). (σελ. 180)

ούτε και άλλα γραφειοκρατικά και διοικητικά εμπόδια²⁰⁸. Η στροφή των παραγωγών και των καταναλωτών προς την παραοικονομία αποτελεί έναν αποτελεσματικό τρόπο διαμαρτυρίας ενάντια στις εκάστοτε πολιτικές των κυβερνήσεων, στην προσπάθειά τους να ρυθμίσουν διαφορετικά τη διαδικασία ανάπτυξης του κράτους²⁰⁹. Ως εκ τούτου, μέσω της παραοικονομίας διορθώνονται οι παραπάνω ανισορροπίες και παύει να παρεμποδίζεται η ανάπτυξη, αλλά και η ευημερία των πολιτών και του κράτους.

Εν συνεχεία, αναφέρεται ότι πιθανότερα το πιο άμεσο όφελος της παραοικονομίας είναι το ότι διατηρεί την οικονομική δραστηριότητα, όταν η προσοδοθηρία και η διαφθορά αυξάνουν το κόστος της επίσημης παραγωγής²¹⁰. Η ανάπτυξη της σκιώδους οικονομίας μπορεί επίσης να αυξήσει τον ανταγωνισμό στον επίσημο τομέα, επομένως να βελτιωθεί η ποιότητα παραγωγής, αλλά και το επίπεδο των μισθών²¹¹, και να επιβάλει φράγματα σε διάφορες κυβερνητικές δραστηριότητες και γραφειοκρατικά ζητήματα, που αποσκοπούν αποκλειστικά στον καιροσκοπισμό²¹². Αρα, σύμφωνα με τους Choi και Thum, η παρουσία της παραοικονομίας είναι ευεργετική γιατί μειώνει το διεφθαρμένο γραφειοκρατικό στοιχείο και, κατά συνέπεια, αυξάνει τις οικονομικές δραστηριότητες του επίσημου τομέα²¹³. Η σκιώδης οικονομία μετριάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τυχούσες κυβερνητικές στρεβλώσεις, μπορεί να αυξήσει την οικονομική δραστηριότητα στην επίσημη οικονομία. Υπό αυτή την έννοια, η παραοικονομία λειτουργεί ως συμπλήρωμα της επίσημης οικονομίας και όχι ως υποκατάστατο, από τη στιγμή που δημιουργείται η «υποχρέωση» να μειωθούν οι δωροδοκίες, λόγω της ήδη υπάρχουσας ανεπίσημης δραστηριότητας, και επομένως, δίνεται μεγαλύτερη ώθηση στη δραστηριοποίηση στον επίσημο τομέα²¹⁴.

Μιλώντας σε επίπεδο χωρών, οι φτωχές και αναδυόμενες χώρες, όντας αυτές με το μεγαλύτερο πρόβλημα, παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά παραοικονομίας. Μολαταύτα, οι χώρες αυτές μπορούν να επωφεληθούν από την παραοικονομία σε βάθος χρόνου, καθώς αυξάνοντας τα εισοδήματά τους μέσα από τον ανεπίσημο τομέα, ενισχύουν την επίσημη οικονομία, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη²¹⁵. Η παραοικονομία παρουσιάζεται να εξαλείφει την οικονομική αβεβαιότητα και την υπανάπτυξη και να παρέχει τα προς το ζην σε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού²¹⁶.

²⁰⁸ Schneider, Friedrich (Sept. 2009). (σελ. 9)

²⁰⁹ Lemieux, Pierre (Nov. 2007). (σελ. 24)

²¹⁰ Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1237)

²¹¹ Brambila Macias, Jose and Cazzavillan, Guido (Sept. 2009). "The dynamics of parallel economies. Measuring the informal sector in Mexico". Research in Economics, Vol. 63, Issue 3. (σελ. 195, 197)

²¹² Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1237)

²¹³ Echazu, Luciana and Bose, Pinaki (Oct. 2008). (σελ. 526)

²¹⁴ Choi, Jay Pil and Thum Marcel (Aug. 2005). (σελ. 818, 823)

²¹⁵ Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Feb. 2012). (σελ. 3)

²¹⁶ Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Jun. 2012). (σελ. 42-43)

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Τουρκία, η οποία αποτελεί περίπτωση δυναμικά οργανωμένης επιχειρηματικά χώρας, στην οποία, όμως, η ανεπίσημη οικονομία είναι μεγαλύτερη από την επίσημη²¹⁷. Επίσης, έχει παρατηρηθεί ότι για τις χώρες που βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο, η ανεπίσημη οικονομία είναι ευεργετική, καθώς μετριάξει την πτώση του ΑΕΠ, με το 50% της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας να απορροφάται από τον ανεπίσημο τομέα, εμποδίζοντας μια ακόμη μεγαλύτερη πτώση του ΑΕΠ²¹⁸.

Όπως δείχνουν σχετικές έρευνες, η παραοικονομία φαίνεται να λειτουργεί καλύτερα προς όφελος των οικονομιών υπό μετάβαση. Σημαντική ήταν η συμβολή των μικρών, αδήλωτων κυρίως, επιχειρήσεων κατά την περίοδο της αναπροσαρμογής, κυρίως για τα κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, καθώς εκείνες συγκράτησαν την οικονομία, αλλά και την κοινωνία από την κατάρρευση, καλύπτοντας το κενό στον τομέα του εμπορίου, των υπηρεσιών και της γεωργίας, αναδιανέμοντας το εισόδημα και παρέχοντας καταναλωτικά αγαθά για την επιβίωση των πολιτών των κρατών υπό μετάβαση²¹⁹. Το αποτέλεσμα ήταν η ικανοποίηση των αναγκών της κοινωνίας και η καθιέρωση ενός καλύτερου βιοτικού επιπέδου²²⁰. Σε διάφορες μελέτες σημειώνεται, επίσης, ότι το 1/3 του εισοδήματος των αστικών πληθυσμών στην πρώην Σοβιετική Ένωση, αλλά και στην Ανατολική Ευρώπη είχε την προέλευσή του στον τομέα της παραοικονομίας. Για το λόγο αυτό υποστηρίζεται ότι η Σοβιετική Ένωση θα είχε καταρρεύσει, ίσως και νωρίτερα, αν δεν υπήρχε η παραοικονομία να τη συντηρεί²²¹.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση της Σλοβενίας. Η υπό σοσιαλιστικό καθεστώς σλοβένικη κοινωνία του 19^{ου} αιώνα και κατόπιν, επωφελήθηκε από την παραοικονομία. Το υπό μετάβαση σλοβένικο κράτος κατάφερε να τονώσει την επίσημη οικονομία του, να αμβλύνει τις κοινωνικές εντάσεις και να προωθήσει τις ανταγωνιστικές επιχειρήσεις του παγκοσμίως καταβάλλοντας χαμηλότερους μισθούς και αποκτώντας φθηνότερες πρώτες ύλες χάρη στην παραοικονομία. Η αρχή για τα παραπάνω έγινε κιάλας απ' την ευαίσθητη περίοδο του μετασχηματισμού, όταν μεγάλο μέρος των εισοδημάτων, που προέρχονταν από την παραοικονομία, διοχετεύονταν στην επίσημη οικονομία, ωθώντας το κράτος σε ανάπτυξη. Η παραοικονομία συνέβαλε στη δημιουργία συνθηκών ισχυρής ανταγωνιστικότητας για τις επιχειρήσεις που λειτουργούσαν στην προστατευμένη εγχώρια αγορά, αναγκάζοντάς τες να γίνουν πιο

²¹⁷ Zagorsek, Hugo, Jaklic, Marko, and Hribernik, Aljaz (Apr. 2009). (σελ. 45-46)

²¹⁸ Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1243)

²¹⁹ "Central Asia: Shadow economies hold back development" (Jun. 2011). Commonwealth of Independent States. Oxford Analytica Daily Brief Service. (σελ. 1)

²²⁰ Zagorsek, Hugo, Jaklic, Marko, and Hribernik, Aljaz (Apr. 2009). (σελ. 44)

²²¹ Lemieux, Pierre (Nov. 2007). (σελ. 24)

αποτελεσματικές και να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους²²². Κλείνοντας με τα κράτη που βρίσκονταν υπό σοβιετική κυριαρχία, έχει καταγραφεί ότι η ανεπίσημη οικονομία συμβάλλει περίπου στο 50% της οικονομικής δραστηριότητας του Κιργιστάν και του Τατζικιστάν σε επίπεδο απασχόλησης και εισοδήματος²²³.

Εν κατακλείδι, οι θετικές επιπτώσεις της παραοικονομίας εντοπίζονται στον τομέα της ανάπτυξης, της ευημερίας, της απασχόλησης, της ανταγωνιστικότητας, αλλά και του ΑΕΠ, ως δείκτη μέτρηση της ανάπτυξης της οικονομίας μιας χώρας. Σύμφωνα με τη νεοκλασική άποψη, η παραοικονομία μπορεί να επιφέρει θετικές επιπτώσεις στην οικονομία μιας χώρας, καθώς είναι άμεσα συνυφασμένη με την τρέχουσα οικονομική πραγματικότητα. Η παραοικονομία βοηθά στη δυναμική εξέλιξη του επιχειρηματικού πνεύματος, ιδιαίτερα για χώρες, που δεν έχουν εμπειρία και παρελθόν στον τομέα των επιχειρήσεων²²⁴, την καθιέρωση ανταγωνιστικότερου κλίματος για τη δημιουργία υψηλότερων αποδόσεων και θέτει ισχυρότερα όρια στις κυβερνητικές δραστηριότητες. Ο άτυπος τομέας μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία αγορών, στην αύξηση των χρηματοδοτικών πόρων, αλλά και στο μετασχηματισμό νομικών, κοινωνικών, και οικονομικών ιδρυμάτων²²⁵. Μπορεί, επιπλέον, να εξασφαλίσει την παροχή επιχειρηματικής εμπειρίας, η οποία είναι απαραίτητη στο μεταβατικό στάδιο της οικονομίας μιας χώρας. Ακόμη, ένα είδος «αφορολόγητης» παραοικονομίας μπορεί να έχει θετική επίδραση στην κατανομή του εισοδήματος, σε περιπτώσεις μικρών επιχειρήσεων, οι οποίες απασχολούν άτομα με χαμηλό εισόδημα²²⁶. Τέλος, μια πιθανή αλληλεπίδραση των επίσημων και των ανεπίσημων φορέων της οικονομίας, παρέχει μεγαλύτερες δυνατότητες για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία²²⁷.

---

²²² Zagorsek, Hugo, Jaklic, Marko, and Hribernik, Aljaz (Apr. 2009). (σελ. 37-38, 44)

²²³ "Central Asia: Shadow economies hold back development" (Jun. 2011). Commonwealth of Independent States. Oxford Analytica Daily Brief Service. (σελ. 1)

²²⁴ "Romania economy: The long shadow of the black economy" (Jun. 2013). EIU ViewsWire. The Economist Intelligence Unit. (σελ. 2)

²²⁵ -Schneider, Friedrich (2005). "Shadow economies around the world: what do we really know?". European Journal of Political Economy, Vol. 21. (σελ. 613)

-Voicu, Cristina (Jul. 2012). (σελ. 83)

²²⁶ Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1237)

²²⁷ Schneider, Friedrich (2005). (σελ. 613)

ΜΕΡΟΣ Ε΄: ΜΕΤΡΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

E.1. ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΚΡΑΤΩΝ

Το φαινόμενο της παραοικονομίας χρήζει άμεσης αντιμετώπισης από τις κυβερνήσεις και τα κράτη. Κάθε κράτος έχοντας εξετάσει τα αίτια ύπαρξης των παράνομων δραστηριοτήτων, αντιμετωπίζει διαφορετικά την παραοικονομία και λαμβάνει μέτρα ανάλογα με τα δικά του δεδομένα για τη μείωση του μεγέθους της και τη μετατόπιση των οικονομικών δραστηριοτήτων από την ανεπίσημη στην επίσημη οικονομία. Άλλα κράτη επικεντρώνονται στα συστήματα κοινωνικών παροχών, άλλα στην απασχόληση και τις προσλήψεις ή στην αυτοαπασχόληση²²⁸. Κατά βάση, όμως, οι περισσότερες χώρες εστιάζουν στην καταπολέμηση της παράνομης εργασίας και στη θέσπιση νόμων και ποινών για τους παραβάτες, ενώ δεν είναι λίγες εκείνες, οι οποίες εστιάζουν την προσοχή τους στη φορολογική συμμόρφωση των πολιτών τους. Σε άλλες περιπτώσεις επικεντρώνονται στην εξάλειψη της φορολογικής απάτης, ενός εγκλήματος που σίγουρα σχετίζεται με την παραοικονομία, αλλά δεν θεωρείται μέρος αυτής²²⁹. Κατά γενική ομολογία, ένα καλύτερο και πιο ευέλικτο ρυθμιστικό πλαίσιο είναι εκείνο που θα συμβάλει σε μεγάλο βαθμό στη μείωση της παραοικονομίας, καθώς όσοι δραστηριοποιούνται σε αυτή είναι εκείνοι που αποφεύγουν την τήρηση των κανονισμών, που έχει επιβάλει το κράτος²³⁰. Στην κορυφή όλων τοποθετείται η προώθηση ενεργειών που στοχεύουν στην ανάπτυξη, καθώς η ανάπτυξη, μεταξύ άλλων, αυξάνει τις επενδύσεις, μειώνει τα κίνητρα που ωθούν στην παρανομία, μειώνει τη φοροδιαφυγή και επομένως την ανεπίσημη οικονομική δραστηριότητα²³¹.

Τα μέτρα για την αντιμετώπιση της παραοικονομίας χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: *μέτρα επιβολής με αρνητικό χαρακτήρα* και *μέτρα με θετικό χαρακτήρα*, αν και τα τελευταία είναι αρκετά περιορισμένα. Στα μέτρα με αρνητικό χαρακτήρα εντάσσονται όλες οι νέες ρυθμίσεις, οι έλεγχοι και οι κυρώσεις (πχ. χρηματικές ποινές, απώλεια ορισμένων πλεονεκτημάτων κτλ.), που επιβάλλει ο νόμος, για τον περιορισμό της παραοικονομίας, αν και η επιτυχία τους εξαρτάται από το πόσο καλά εφαρμόζονται τόσο τα ίδια τα μέτρα, όσο και οι κυρώσεις στους παραβάτες. Παραδείγματα αυτών είναι οι αναγκαστικές πληρωμές με ηλεκτρονικά μέσα, οι έλεγχοι από τις δημόσιες αρχές, οι φορολογικοί έλεγχοι από τους επιθεωρητές, η πιστοποίηση των στοιχείων των εργαζομένων στον

²²⁸ Schneider, Friedrich (2009). "Size and Development of the Shadow Economy in Germany, Austria and Other OECD-Countries Some Preliminary Findings". *Revue économique*, Vol. 60, No. 5, L'économie informelle. (σελ. 1106)

²²⁹ Schneider, Friedrich (2013). (σελ. 10)

²³⁰ -Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1247)

-Brambila Macias, Jose and Cazzavillan, Guido (Sept. 2009). (σελ. 197)

²³¹ -Zagorsek, Hugo, Jaklic, Marko, and Hribernik, Aljaz (Apr. 2009). (σελ. 40)

-Capasso, Salvatore and Jappelli, Tullio (2013). (σελ. 167, 171)

κατασκευαστικό τομέα κ.ά.²³². Όσον αφορά τη χρήση των ηλεκτρονικών μέσων για την πληρωμή αγαθών και υπηρεσιών, αυτή λέγεται ότι είναι μία από τις καλύτερες επιλογές, δεδομένου ότι τα μετρητά βοηθούν την παραοικονομία να αναπτυχθεί, καθώς ο εντοπισμός τους δε γίνεται εύκολα²³³. Άλλωστε, έχει αποδειχθεί ότι χώρες με υψηλό επίπεδο χρήσης ηλεκτρονικών μέσων, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ολλανδία, έχουν μικρότερο τομέα ανεπίσημης οικονομίας, σε σχέση με χώρες, όπως η Βουλγαρία και η Ρουμανία, όπου τα ηλεκτρονικά μέσα δεν είναι σε τόσο μεγάλο βαθμό διαδεδομένα²³⁴.

Στα μέτρα με θετικό χαρακτήρα διακρίνονται δύο κατηγορίες: τα *άμεσα* και τα *έμμεσα* μέτρα. Στα άμεσα μέτρα, που υιοθετούν αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες (Βέλγιο, Τσεχία κτλ.) συγκαταλέγονται, για παράδειγμα, η μείωση του ΦΠΑ για επισκευές από επαγγελματίες, αντί απ' τον ίδιο τον ιδιώτη, οι αποδείξεις πληρωμής για οικιακές εργασίες, οι προσπάθειες για μετάβαση των ανέργων από τη δραστηριοποίηση στον τομέα της παραοικονομίας στην αυτοαπασχόληση (αν και το ποσοστό αυτών θεωρείται αρκετά μικρό) κ.ά.²³⁵. Στην κορυφή των έμμεσων μέτρων βρίσκονται όσα αφορούν την αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος και του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης στοχεύοντας στην απλούστευσή τους, αλλά και στην ελάφρυνση των φορολογουμένων, παρέχοντάς τους κίνητρα, ώστε να ενεργούν στον τομέα της επίσημης οικονομίας και όχι της παραοικονομίας. Η καταστολή, αλλά και η πρόληψη των φορολογικών αδικημάτων, μέσα από τον εξορθολογισμό της φορολογικής επιβάρυνσης, τη βελτίωση της διαφάνειας και της δικαιοσύνης του φορολογικού συστήματος, την αύξηση των ελέγχων και την επιβολή ποινών στους παραβάτες, συγκαταλέγονται στην πρώτη κατηγορία²³⁶.

Μια άλλη θεωρία μιλά για τη νομιμοποίηση της παραοικονομίας, δεδομένης της λογικής ότι το μεγαλύτερο μέρος των εισοδημάτων που παράγονται σε αυτήν διοχετεύεται στην επίσημη οικονομία. Τα αποτρεπτικά μέτρα, που εντάσσονται και σε αυτή την κατηγορία, δεν έχουν ως στόχο την εξάλειψη της παραοικονομίας, αλλά τη μετατόπιση των εργασιών που λαμβάνουν χώρα σε αυτήν στον επίσημο τομέα της οικονομίας. Τα μέτρα αυτά εντάσσονται σε τρεις κατηγορίες: αποτρεπτικά μέτρα για την αποθάρρυνση της έναρξης νέων επιχειρήσεων στον ανεπίσημο τομέα,

---

²³² Schneider, Friedrich (2010). (σελ. 6)

²³³ Για περισσότερες πληροφορίες για τα οφέλη των πληρωμών με ηλεκτρονικά μέσα, βλ:

-Schneider, Friedrich (2013). (σελ. 14-20)

-Maftei, Loredana (2013). (σελ. 553-554)

-“Shadow Economy and Undeclared Work”. European Commission. Europe 2020. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/07_shadow_economy.pdf Η πρόσβαση έγινε στις 22/06/2014. (σελ. 4)

²³⁴ Schneider, Friedrich (2010). (σελ. 7-8)

²³⁵ Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 117- 124)

²³⁶ Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). (σελ. 107-108)

«θεραπευτικά» μέτρα για μετατόπιση από τον ανεπίσημο στον επίσημο τομέα της οικονομίας και τέλος, δεσμευτικά μέτρα για όσους δραστηριοποιούνται στον επίσημο τομέα και πρέπει να συνεχίσουν να ενεργούν βάσει της φορολογικής ηθικής²³⁷.

Πιο αναλυτικά, όσον αφορά τη νομιμοποίηση της παραοικονομίας, δύο είναι οι βασικές προσεγγίσεις του θέματος, καθεμιά απ' τις οποίες έχει δικές της μεθόδους, όπως θα φανεί απ' τα στοιχεία, που παρατίθενται παρακάτω. Από τη μία είναι η πολιτική της αποτροπής της εισόδου στην ανεπίσημη οικονομία, και από την άλλη το να επιτρέπεται η επισημοποίηση της παραοικονομίας. Ξεκινώντας με τα αποτρεπτικά μέσα, αυτά περιλαμβάνουν είτε κυρώσεις, είτε αυξάνουν την πιθανότητα για τον παραβάτη να εντοπιστεί από τις αρμόδιες αρχές, μιας και προβλέπεται η αύξηση του αριθμού των ελέγχων και επιθεωρήσεων. Στην πολιτική αυτή εντάσσονται και τα μέτρα που αφορούν την καταχώρηση σε μητρώο των εργαζομένων και τη χρήση δελτίων ταυτότητας για όσους εργάζονται, ώστε να περιορίζεται ο τομέας της μαύρης εργασίας, καθώς και η κοινή χρήση και ανταλλαγή δεδομένων και στοιχείων που αφορούν τον τομέα αυτό, με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας²³⁸.

Αναφορικά με τις κυρώσεις, η αύξηση τους μεγέθους τους λέγεται ότι επηρεάζει τη συμπεριφορά των δρώντων καθώς αυξάνει τον αποτρεπτικό χαρακτήρα και άρα μειώνει τις πιθανότητες συμμετοχής στον άτυπο τομέα της οικονομίας, αυξάνοντας ταυτόχρονα το ποσό απ' τους φόρους, που εισπράττει ένα κράτος. Έτσι, σύμφωνα με πολλούς, η μείωση του φορολογικού συντελεστή, σε συνδυασμό πάντα με άλλα κατάλληλα διοικητικά μέτρα, μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα αποτελεσματική²³⁹. Λέγεται, ακόμη, ότι η μείωση του φορολογικού συντελεστή συνδυασμένη με την αύξηση των ελέγχων για παράνομες δραστηριότητες θεωρείται αποτελεσματική, αλλά ακόμη πιο αποτελεσματική είναι η μείωση του φορολογικού συντελεστή συνδυασμένη με ποινές για όσους φοροδιαφεύγουν²⁴⁰. Όσον αφορά την αποτελεσματικότητα της έννομης τάξης, τονίζεται ότι όσο μεγαλύτερη είναι αυτή, τόσο περισσότερο ο επίσημος τομέας της οικονομίας προσελκύει τους δρώντες να δραστηριοποιούνται στο πλαίσió του²⁴¹. Εντούτοις, στον αντίποδα, υποστηρίζεται ότι συχνά η μείωση του φόρου επί του εισοδήματος, δεν αποτελεί αρκετά επαρκές μέτρο για να αυξηθεί

---

²³⁷ Ibid. (σελ. 107-108, 142)

²³⁸ Ibid. (σελ. 108, 110-111)

²³⁹ -Qazi, Masood Ahmed and M. Haider, Hussain (Mar. 2008). "Estimating the Black Economy through a Monetary Approach: A Case Study of Pakistan". *Economic Issues*, Vol. 13, Part 1. (σελ. 53)

-Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). (σελ. 85)

²⁴⁰ Ihrig, Jane and Moe, Karine S. (2004). "Lurking in the shadows: the informal sector and government policy". *Journal of Development Economics*, Vol. 73. (σελ. 541)

²⁴¹ -Mazhar, Ummad (Apr. 2012). (σελ. 6)

-Thießen, Ulrich (Dec. 2010). (σελ. 495)

η εθελοντική φορολογική συμμόρφωση²⁴².

Παρόλα αυτά, υπάρχουν πολλοί άνθρωποι, οι οποίοι δε συμπεριφέρονται ως ορθολογικοί οικονομικοί δρώντες και άλλοι οι οποίοι αντιδρούν στην αύξηση των κυρώσεων και των μέτρων που παίρνονται, συμμετέχοντας ακόμη πιο ενεργά στον τομέα της παραοικονομίας. Επομένως, όσο πιο «σκληρό» είναι το ρυθμιστικό πλαίσιο ενός κράτους, τόσο πιο μεγάλη είναι η διαφθορά και η έκταση του φαινομένου της παραοικονομίας²⁴³. Με γνώμονα αυτά, κάποιιο υποστηρίζουν ότι πιθανόν οι μέθοδοι, που αναφέρθηκαν, και αφορούν την αύξηση των κυρώσεων και την αποτροπή, να μην είναι εν τέλει τόσο αποτελεσματικές και να μην ενισχύουν τη φορολογική συμμόρφωση²⁴⁴. Στην ίδια λογική, η μείωση των κυρώσεων και των ρυθμιστικών πλαισίων, κάνει τη συμμετοχή στην επίσημη οικονομία πιο «φθηνή», προσελκύοντας τους ενδιαφερόμενους σε αυτήν, αντί για την παραοικονομία, και συμβάλλοντας πιο αποτελεσματικά στην ύπαρξη κυρώσεων²⁴⁵.

Όπως παρατηρείται, η αύξηση του αριθμού, αλλά και της αυστηρότητας των κυρώσεων, επιβαρύνει τις επιχειρήσεις (νέες και παλιές, μικρές και μεγάλες), παρέχοντας κίνητρα σε αυτές για δραστηριοποίηση στον τομέα της παραοικονομίας και στροφή προς τη διαφθορά²⁴⁶. Στο κομμάτι της αποτροπής της εισόδου νέων δρώντων στον άτυπο τομέα βρίσκεται μια σειρά προληπτικών μέτρων, όπως για παράδειγμα η απλούστευση της κανονιστικής συμμόρφωσης και των γραφειοκρατικών θεμάτων, που αναφέρονται κυρίως στις μικρές νέες επιχειρήσεις. Τα κράτη, επομένως, πρέπει να δημιουργήσουν συνθήκες για την ανάπτυξη επιχειρήσεων στον επίσημο τομέα της οικονομίας, μειώνοντας τη γραφειοκρατία και τις κυρώσεις και δίνοντας έμφαση εκτός από τις μικρές και στις μεγάλες και πιο παραγωγικές, καθώς εκείνες συμβάλλουν σε πολύ μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη μέσα από την παραγωγικότητά τους²⁴⁷.

Στο κομμάτι της επισημοποίησης και της απομάκρυνσης απ' την παραοικονομία, εντάσσονται, επίσης, τα προγράμματα «φορολογικής αμνηστίας», που νομιμοποιούν σταδιακά δραστηριότητες του ανεπίσημου τομέα, τα κίνητρα για κάποιον που ενεργούσε έξω απ' το νόμιμο πλαίσιο να παραδεχτεί τις ενέργειές του και να δηλώσει την εργασία του, την παροχή βοήθειας και υπηρεσιών για όσους επιθυμούν να δραστηριοποιηθούν έννομα, τη μείωση του ΦΠΑ για

²⁴² Voicu, Cristina (Jul. 2012). (σελ. 80)

²⁴³ Enste, Dominik H. (Sept. 2010). (σελ. 235)

²⁴⁴ Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 113-116, 142)

²⁴⁵ Prado, Mauricio (May 2011). "Government policy in the formal and informal sectors". *European Economic Review*, Vol. 55. (σελ. 1131-1132)

²⁴⁶ -Lalountas, Dionisios A., Manolas, George A. and Vavouras, Ioannis S. (Feb. 2011). (σελ. 638)

-Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Jun. 2012). (σελ. 44)

-Mazhar, Ummad (Apr. 2012). (σελ. 6)

²⁴⁷ La Porta, Rafael and Shleifer, Andrei (Fall 2008). (σελ. 347)

συγκεκριμένα αγαθά και υπηρεσίες, που παρουσιάζουν μεγάλη συμμετοχή στην παραοικονομία, αλλά και κάποιου είδους φορολογική ελάφρυνση για όσους δηλώνουν την εργασία τους²⁴⁸. Σύμφωνα με τους Schneider και Williams, η μείωση των φορολογικών συντελεστών και των φορολογικών επιβαρύνσεων, γενικότερα, θα βοηθήσει στη συρρίκνωση της παραοικονομίας²⁴⁹. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι το ζήτημα της μείωσης του ΦΠΑ και της επίδρασης που έχει στον τομέα της παραοικονομίας, αποτελεί ζήτημα αμφιλεγόμενο, καθώς πολλοί υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία, που να επιβεβαιώνουν ότι όταν μειώνεται ο ΦΠΑ, οι φορολογούμενοι στρέφονται προς την επίσημη οικονομία ξανά²⁵⁰.

Επιπλέον, ιδιαίτερη σημασία δίνεται στη φορολογική ηθική, καθώς, όπως έχει ήδη τονιστεί, η χαμηλή φορολογική ηθική οδηγεί σε ενίσχυση της παραοικονομίας. Η ευαισθητοποίηση των πολιτών για μεγαλύτερη ειλικρίνεια απέναντι στο κράτος και όχι πια η ανοχή τους στο φλέγον ζήτημα της παραοικονομίας έχει αποτελέσει σημαντικό κομμάτι της πολιτικής πολλών χωρών²⁵¹. Η ενημέρωση των πολιτών για τις επιπτώσεις της παραοικονομίας στην οικονομική ζωή του κράτους και κατ' επέκταση στη δική τους, και για τα πλεονεκτήματα της δραστηριοποίησης στην επίσημη οικονομία, βοηθά ώστε οι πολίτες να ενεργούν με γνώμονα τη λογική και την ηθική, επηρεάζοντας ο ένας τον άλλον και αυξάνοντας, έτσι, το ποσοστό όσων συμμετέχουν στον επίσημο τομέα²⁵². Ακόμη, οι πολίτες από τη μεριά τους θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να καταγγέλλουν περιπτώσεις όπου εντοπίζουν παραβίαση του νόμου, θα πρέπει να αποκτήσουν κίνητρα ώστε να ζητάνε αποδείξεις για την αγορά αγαθών ή την παροχή υπηρεσιών και να δηλώνουν αληθώς το εισόδημά τους²⁵³.

Συνεχίζοντας, όσον αφορά το θέμα της ευαισθητοποίησης, που έχει άμεσο αντίκτυπο στη φορολογική ηθική, πρέπει να τονιστεί ο ρόλος του κράτους και κατά πόσο το φορολογικό του σύστημα είναι δίκαιο για τους πολίτες του. Όπως επισημάνθηκε και σε άλλη ενότητα, όσο πιο άμεση είναι η συμμετοχή των πολιτών και όσο πιο δίκαιο είναι το φορολογικό σύστημα, τόσο πιο πρόθυμοι θα είναι οι πολίτες να συμμετέχουν σε αυτό διενεργώντας με διαφάνεια, με την άμεση δημοκρατία

---

²⁴⁸ Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 125- 132)

²⁴⁹ Ellyatt, Holly (Jun. 2013). "Europe's Black Market Economy is Booming". CNBC. Διαθέσιμο στο: <http://www.cnb.com/id/100787222> Η πρόσβαση έγινε στις 13/08/2014.

²⁵⁰ Sabirianova Peter, Klara (Jun. 2009). (σελ. 3)

²⁵¹ Ducu, Adrian (Jun. 2013). (σελ. 41)

²⁵² -Schneider, Friedrich (2010). (σελ. 6)

-Jensen, Jonas and Woehlbier, Florian (Aug. 2012). (σελ. 29)

-Russell, Barrie (Jun. 2010). *Revenue Administration: Managing the Shadow Economy*. IMF, Fiscal Affairs Department, Technical Notes and Manuals 10/14. (σελ. 5)

-"Shadow Economy and Undeclared Work". European Commission. Europe 2020. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/07_shadow_economy.pdf Η πρόσβαση έγινε στις 22/06/2014. (σελ. 5)

²⁵³ -Schneider, Friedrich (2010). (σελ. 6)

-Russell, Barrie (Jun. 2010). (σελ. 6)

να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην προκειμένη περίπτωση²⁵⁴. Αν το κράτος ενεργεί ορθολογικά όσον αφορά το επίπεδο φορολόγησης των πολιτών, ανάλογα με τον τομέα εργασίας τους, σεβόμενο τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και την οικονομική τους κατάσταση, και δίνοντας έμφαση στη φορολογική ελάφρυνση των εργαζομένων σε θέσεις χαμηλής εξειδίκευσης και τη δικαιότερη φορολογική επιβάρυνση των υψηλόμισθων, τότε η αίσθηση δικαίου αυξάνει τη φορολογική ηθική και μειώνει τη συμμετοχή στην παραοικονομία²⁵⁵. Το αντίθετο συμβαίνει αν το φορολογικό βάρος είναι πολύ μεγάλο, οπότε η έξοδος προς την ανεπίσημη οικονομία μοιάζει ως η καλύτερη επιλογή, πράγμα που συνεπάγεται τη συρρίκνωση του επίσημου τομέα της οικονομίας²⁵⁶.

Επίσης, υψίστης σημασίας θεωρείται η καταπολέμηση της διαφθοράς των κυβερνήσεων, ώστε να αυξηθεί η εμπιστοσύνη των πολιτών προς το κράτος και τις πολιτικές του προς αυτούς²⁵⁷. Η ποιότητα των θεσμών του κράτους και η γραφειοκρατία παίζουν πολύ μεγάλο ρόλο στο ζήτημα της παραοικονομίας. Όσο περισσότερο βελτιωθεί το θεσμικό πλαίσιο ενός κράτους, τόσο περισσότερο θα μειωθεί η παραοικονομία, καθώς ο επίσημος τομέας της οικονομίας θα προσελκύει τους οικονομικούς δρώντες²⁵⁸. Το αντίθετο θα συμβεί, αν η φορολογική ηθική είναι χαμηλή και αναπόφευκτα η παραοικονομία υψηλή. Τότε, τα έσοδα του κράτους από φόρους θα είναι μειωμένα, άρα η κυβέρνηση θα αναγκαστεί να αυξήσει τους φόρους, ώστε να αυξήσει τα έσοδά της και να καλύψει τις ανάγκες του κράτους. Αυτό, όμως, θα οδηγήσει σε περαιτέρω μείωση της φορολογικής ηθικής και άρα, σε μεγαλύτερη αύξηση του ποσοστού των ενεργειών στην ανεπίσημη οικονομία, δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο. Επομένως, η βελτίωση της ποιότητας των θεσμών ενός κράτους, αλλά και η τόνωση της φορολογικής ηθικής κρίνονται αναγκαίες προϋποθέσεις για τη μείωση της παραοικονομίας²⁵⁹. Επιπλέον, η καταπολέμηση της διαφθοράς και η διαφάνεια στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, πρέπει να βρίσκονται στην κορυφή της λίστας, σύμφωνα με πολλούς οικονομολόγους,

---

²⁵⁴ Thießen, Ulrich (Dec. 2010). (σελ. 499)

²⁵⁵ -D'Hernoncourt, Johanna and Méon, Pierre-Guillaume (2012). (σελ. 101)

-“Shadow Economy and Undeclared Work”. European Commission. Europe 2020. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/07_shadow_economy.pdf Η πρόσβαση έγινε στις 22/06/2014. (σελ. 4)

²⁵⁶ -Looney, Robert (Dec. 2006). (σελ. 1004)

-Fiess, Norbert M., Fugazza, Marco and Maloney, William F. (2010). (σελ. 215)

²⁵⁷ Thießen, Ulrich (Dec. 2010). (σελ. 500)

²⁵⁸ -Elgin, Ceyhun (Dec. 2012). (σελ. 489)

-Mara, Eugenia Ramona (2011). (σελ. 1122)

-Cooray, Arusha and Schneider, Friedrich (Dec. 2013). (σελ. 6)

-Dreher, Axel and Schneider, Friedrich (2010). (σελ. 221)

-Enste, Dominik H. (Sept. 2010). (σελ. 235)

-Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Jun. 2012). (σελ.44-45)

-Mazhar, Ummad (Apr. 2012). (σελ. 6)

²⁵⁹ -Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). (σελ. 135-137, 141)

-Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1247)

καθώς μέσα από αυτά μπορεί να φανεί πόσο πραγματικά δημοκρατικό είναι ένα κράτος²⁶⁰.

Τέλος, η ευαισθητοποίηση φαίνεται να αφορά περισσότερο όσους δεν έχουν άμεσο όφελος από τη διενέργεια δραστηριοτήτων στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας, αλλά συμμετέχουν σε αυτήν εν αγνοία τους, σε αντίθεση με εκείνους που ωφελούνται άμεσα, και για τους οποίους γίνεται προσπάθεια για την παροχή κινήτρων, ώστε να δρουν μέσα στο πλαίσιο της επίσημης οικονομίας, πράγμα που μπορεί να επιτευχθεί, μεταξύ άλλων, μέσα από την απελευθέρωση της επίσημης αγοράς. Οι κυβερνήσεις, άρα, πρέπει να είναι προσεκτικές με τις κινήσεις που κάνουν, ώστε να μη δημιουργούν ευνοϊκό περιβάλλον για την ανάπτυξη της παραοικονομίας, αλλά να παρέχουν κίνητρα για συμμετοχή στην επίσημη οικονομία²⁶¹, απομακρύνοντας τους πολίτες από την παραοικονομία, και μειώνοντας το φορολογικό συντελεστή, ώστε να δοθεί ώθηση στην αύξηση του βιοτικού τους επιπέδου²⁶².

Η αποτελεσματικότητα των μέτρων κατά της παραοικονομίας, που λαμβάνουν οι κυβερνήσεις εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την κατάσταση, που επικρατεί σε άλλες χώρες, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για περιπτώσεις ένωσης χωρών, όπως στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η διακρατική συνεργασία μεταξύ των μελών κρίνεται απαραίτητη, ώστε να υπάρχει μία κοινή γραμμή πλεύσης για τους αρμόδιους φορείς, οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με τις διαδικασίες επιθεώρησης της εργασίας, την κοινωνική ασφάλιση, τα φορολογικά, αλλά και τα μεταναστευτικά ζητήματα. Η ανταλλαγή πληροφοριών, πρακτικών, αλλά και καταρτισμένου προσωπικού, μπορεί να βελτιώσει τη γνώση σχετικά με τη μέτρηση και την αντιμετώπιση του φαινομένου της αδήλωτης εργασίας και της παραοικονομίας. Επομένως, η ενίσχυση των θεσμών διακυβέρνησης, των μηχανισμών εποπτείας, των επιθεωρητών εργασίας και των φορολογικών αρχών και η συνεργασία μεταξύ των κοινωνικών εταίρων είναι αναγκαία²⁶³.

Συνοπτικά, για να μπορέσουν οι κυβερνήσεις να εξασφαλίσουν μεγαλύτερη οικονομική ανάπτυξη για τα κράτη τους και ευημερία για τους πολίτες τους, οφείλουν να ακολουθήσουν μια σειρά αλυσιδωτών μέτρων. Αρχικά θα πρέπει να μειώσουν τις δαπάνες τους, οι οποίες συχνά ενισχύουν τη διαφθορά. Στη συνέχεια να λάβουν μέτρα για τον περιορισμό της διαφθοράς, ώστε να μειωθεί το κυβερνητικό χρέος. Ακόμη, υψίστης σημασίας κρίνεται η μείωση του τομέα της

²⁶⁰ Chaudhuri, Kausik, Schneider, Friedrich, and Chattopadhyay, Sumana (2006). "The size and development of the shadow economy: An empirical investigation from states of India". *Journal of Development Economics*, Vol. 80. (σελ. 430, 441)

²⁶¹ Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). (σελ. 1248-1249)

²⁶² Ihrig, Jane and Moe, Karine S. (2004). (σελ. 556)

²⁶³ "Shadow Economy and Undeclared Work". European Commission. Europe 2020. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/07_shadow_economy.pdf Η πρόσβαση έγινε στις 22/06/2014. (σελ. 4-5)

ανεπίσημης οικονομίας, ώστε να μειωθεί το δημόσιο χρέος και άρα, να δοθεί ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη²⁶⁴. Επιπλέον, θα πρέπει να αυξήσουν τη φορολογική ηθική, να παράσχουν βοήθεια σε νέες, κυρίως μικρές, επιχειρήσεις και να ενισχύσουν το σύστημα εντοπισμού και ελέγχου των παράνομων οικονομικών δραστηριοτήτων. Αν οι κυβερνήσεις κατορθώσουν να εξασφαλίσουν συνθήκες μακροοικονομικής σταθερότητας και ανάπτυξης για τα κράτη τους, οι δρώντες θα έχουν μεγαλύτερο όφελος να δραστηριοποιούνται στον επίσημο τομέα της οικονομίας, παρά στον ανεπίσημο, αλλιώς όσο μεγαλύτερη θα είναι η μακροοικονομική σταθερότητα, τόσο θα ενισχύεται ο τομέας της παραοικονομίας²⁶⁵. Όπως είναι φυσικό, ο συνδυασμός των τεχνικών για την αντιμετώπιση της παραοικονομίας αυξάνει τις πιθανότητες αποτελεσματικότερης αντιμετώπισής της.

E.2. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ

Η αντιμετώπιση του παγκόσμιου κλίμακας φαινομένου της παραοικονομίας καλεί σε συντονισμένη δράση. Η δραστηριοποίηση των διεθνών οικονομικών οργανισμών με σκοπό τον περιορισμό της ανεπίσημης οικονομίας, δίνει άλλη διάσταση στην προσπάθεια αυτή, καθώς στόχο τους αποτελεί η μακροπρόθεσμη οικονομική και θεσμική ανάπτυξη. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), ως οφείλει, έχει λάβει μέτρα προς την κατεύθυνση του ελέγχου και του περιορισμού της παραοικονομίας καταβάλλοντας προσπάθειες για την καθιέρωση ισχυρότερων οικονομικών θεσμών, οι οποίοι θα συμβάλουν στη μακροοικονομική σταθερότητα. Ο ρόλος του ΔΝΤ ενισχύθηκε ιδιαίτερα μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, αναλαμβάνοντας τη μεταρρύθμιση των οικονομικών, ρυθμιστικών και εποπτικών πλαισίων, παρέχοντας συμβουλευτική και τεχνική υποστήριξη στα κράτη-μέλη που έχουν ανάγκη, όπως και υποστήριξη σε ζητήματα φορολογικής μεταρρύθμισης και ξεπλύματος χρήματος²⁶⁶.

Πιο αναλυτικά, όσον αφορά τη βελτίωση της φορολογικής διακυβέρνησης με απώτερο σκοπό τη μείωση του μεγέθους της παραοικονομίας, ο ρόλος του ΔΝΤ επικεντρώνεται γύρω από ένα πρόγραμμα παροχής τεχνικής βοήθειας για τη φορολογική πολιτική, τη φορολογική διοίκηση, και τη σύνταξη της φορολογικής νομοθεσίας των κρατών-μελών του. Η τεχνική αυτή βοήθεια αποσκοπεί στη θέσπιση φορολογικών καθεστώτων και κανόνων, κυρίως για τις μικρές επιχειρήσεις, οι οποίες έχουν μεγαλύτερη ανάγκη, με σκοπό να μειωθεί η έκταση της διαφθοράς. Το ΔΝΤ φροντίζει, επιπλέον, μαζί με το Διεθνή Οργανισμό Χρηματοδότησης (IFC), που είναι μέλος του ομίλου της

---

²⁶⁴ Cooray, Arusha and Schneider, Friedrich (Dec. 2013). (σελ. 18-19)

²⁶⁵ Looney, Robert (Dec. 2006). (σελ. 1004)

²⁶⁶ Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Jun. 2012). (σελ. 43)

Παγκόσμιας Τράπεζας, για μεταρρυθμίσεις στον τομέα της φορολογικής διοίκησης, κάνοντας πιο απλή τη γραφειοκρατική διαδικασία εγγραφής και καταχώρησης μιας νέας μικρής επιχείρησης, αλλά και το γενικότερο κλίμα μέσα στο οποίο δραστηριοποιούνται οι μικρές επιχειρήσεις²⁶⁷.

Ακόμη, το ΔΝΤ έχει λάβει μέτρα ενάντια στο ξέπλυμα μαύρου χρήματος και τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας· δύο τομείς, οι οποίοι, σχετίζονται άμεσα με τις συναλλαγές με μετρητά από δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στον τομέα της ανεπίσημης οικονομίας. Η παροχή τεχνικής βοήθειας προς τα κράτη-μέλη του για την εξάλειψη των παραπάνω φαινομένων θεωρείται υψίστης σημασίας για την προστασία της οικονομικής ευημερίας και σταθερότητας, γι' αυτό και η δραστηριοποίηση του ΔΝΤ στον τομέα αυτό είναι σε παγκόσμια βάση. Η βοήθεια του ΔΝΤ για τη μείωση του μεγέθους της παραοικονομίας παρέχει τη δυνατότητα στις κυβερνήσεις να εντοπίζουν τις πηγές των παράνομων εσόδων, αλλά και να ελέγχουν τη ροή των μετρητών στην αγορά. Επιπροσθέτως, ο έλεγχος των κεφαλαίων που κινούνται στην οικονομία, εντάσσεται εδώ, όπως και η θέσπιση ενός νομικού πλαισίου, οι νέες διαδικασίες ελέγχου για τις τράπεζες, καθώς και το κομμάτι της εποπτείας τους²⁶⁸, διότι όπως έχει σημειωθεί, η αποτελεσματικότερη λειτουργία του τραπεζικού τομέα συμβάλλει στη μείωση του μεγέθους της ανεπίσημης οικονομίας²⁶⁹.

Εκτός από το ΔΝΤ, και άλλοι διεθνείς οργανισμοί συμμετέχουν στον αγώνα κατά της ανεπίσημης οικονομίας. Ο ΟΟΣΑ, ο οποίος είναι επιφορτισμένος με την παροχή βοήθειας προς τις κυβερνήσεις για την αντιμετώπιση οικονομικών και κοινωνικών ζητημάτων και ζητημάτων που αφορούν την παγκόσμια διακυβέρνηση στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, έχει τοποθετηθεί επί του θέματος· η καταπολέμηση της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής αποτελούν στόχους του εδώ και δεκαετίες²⁷⁰. Συγκεκριμένα, οι συστάσεις του αφορούν τη μεγαλύτερη φορολογική διαφάνεια και την αποκατάσταση της φορολογικής δικαιοσύνης. Οι κυβερνήσεις, επομένως, οφείλουν βάσει των συστάσεων των διεθνών οργανισμών να βελτιώσουν τη δημοσιονομική διαχείριση, όσον αφορά την είσπραξη των φόρων και τις δημόσιες δαπάνες, καθώς και να βελτιώσουν τους μηχανισμούς παρακολούθησης και ελέγχου των δραστηριοτήτων της ανεπίσημης οικονομίας²⁷¹. Οι συντονισμένες προσπάθειες μεταξύ των κρατών-μελών του ΟΟΣΑ, αλλά και όσων κρατών δεν αποτελούν μέλη του, προάγουν το έργο για την καταπολέμηση της

---

²⁶⁷ Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Feb. 2012). (σελ. 5)

²⁶⁸ Ibid. (σελ. 5)

²⁶⁹ Bose, Niloy, Capasso, Salvatore and Wurm, Martin Andreas (2012). (σελ. 622)

²⁷⁰ Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2012). (σελ. 2)

²⁷¹ -Din, Alina-Valentina (2012). (σελ. 461)

-Russell, Barrie (Jun. 2010). (σελ. 9-11)

παραοικονομίας²⁷². Επιπλέον, ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί στη συνεργασία ανάμεσα στους διεθνείς οργανισμούς (ΔΝΤ, Παγκόσμια Τράπεζα, ΟΟΣΑ κτλ.) για τη συλλογή και ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με το θέμα της παραοικονομίας, ώστε να αυξηθούν οι πιθανότητες συντονισμένης προσπάθειας εκ μέρους τους για τη μείωση του μεγέθους της²⁷³.

Τέλος, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στην Ετήσια Έρευνα για την Ανάπτυξη για το έτος 2014, τόνισε ότι λόγω της οικονομικής κρίσης, έχει επηρεαστεί σοβαρά το φορολογικό σύστημα των κρατών, και γι' αυτό το λόγο κρίνεται απαραίτητη η ανάληψη δράσης με σκοπό τη φορολογική συμμόρφωση των πολιτών. Τα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν λάβει μέτρα για την εξάλειψη του φαινομένου της αδήλωτης εργασίας, τα οποία είναι είτε προληπτικά και αποτρεπτικά, είτε μέτρα που αφορούν την ενίσχυση και τη βελτίωση των ελεγκτικών μηχανισμών, αλλά και μέτρα που προβλέπουν διοικητικές μεταρρυθμίσεις²⁷⁴. Επιπλέον ενέργειες πρέπει να ληφθούν από τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και τις κυβερνήσεις των κρατών, ώστε να μειωθεί η φορολογική απάτη, η φοροδιαφυγή, και οι φορολογικοί παράδεισοι. Ακόμη, επιτακτικής ανάγκης θεωρείται η βελτίωση στο σύστημα φορολογικής διοίκησης, μέσα από την εφαρμογή πιο απλών διαδικασιών, ώστε να αυξηθεί η αποτελεσματικότητά του²⁷⁵. Στο βάθος των μέτρων αυτών, βρίσκεται ο στόχος για την εξάλειψη ή έστω τη μείωση του μεγέθους της παραοικονομίας, ώστε να δοθεί ώθηση στην ανάπτυξη των κρατών.

---

²⁷² Packman, Andrew and Lopez Claros, Augusto (2013). *Paying Taxes 2014: The global picture. A comparison of tax systems in 189 economies worldwide*. PwC and The World Bank/IFC. (σελ. 116)

²⁷³ Yfantopoulos, John (2013). (σελ. 101)

²⁷⁴ "Shadow Economy and Undeclared Work". European Commission. Europe 2020. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/07_shadow_economy.pdf (σελ. 3) Η πρόσβαση έγινε στις 01/06/2014

²⁷⁵ European Commission: COM (2013), Communication from the Commission, Annual Growth Survey 2014, {SWD(800) final}, Brussels, 13.11.2013. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/2014/ags2014_en.pdf (σελ. 7, 17) Η πρόσβαση έγινε στις 30/05/2014.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο κείμενο, που προηγήθηκε, έγινε μια προσπάθεια συνολικής προσέγγισης του φαινομένου της παραοικονομίας μέσα από την εξέταση διαφόρων παραμέτρων και απόψεων. Παρά τον αμφιλεγόμενο χαρακτήρα του θέματος, ένα είναι σίγουρο: η παραοικονομία είναι άμεσα συνυφασμένη με την επίσημη οικονομία και την επηρεάζει σε πολύ μεγάλο βαθμό. Η σύνδεση μεταξύ των δύο δεν αποτελεί κάτι καινούργιο, απλά η σύγχρονη οικονομία και οι συνθήκες βάσει των οποίων είναι δομημένο το οικονομικό σύστημα παγκοσμίως, έχουν φέρει το φαινόμενο της παραοικονομίας στο προσκήνιο. Η εξέταση της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας (για ένα κράτος ή για τον κόσμο γενικά) δε μπορεί να είναι ολοκληρωμένη χωρίς τον συνυπολογισμό των δεδομένων, που προκύπτουν απ' τις ενέργειες, οι οποίες εντάσσονται στη σκιά της οικονομίας.

Στις ενότητες της παρούσας διπλωματικής εργασίας, παρατέθηκαν στοιχεία αναφορικά με τη φύση της παραοικονομίας: ο ορισμός της, οι τομείς στους οποίους αναπτύσσεται, τα αίτια που τη θρέφουν, το μέγεθός της (πώς υπολογίζεται και τι έκταση έχει παγκοσμίως), το πώς επηρεάζει αρνητικά και θετικά την επίσημη οικονομία, καθώς και οι τρόποι αντιμετώπισής της. Πιο αναλυτικά, η παραοικονομία λαμβάνει χώρα σε διάφορους τομείς της οικονομίας ενός κράτους, όπου υπάρχουν νομοθετικά κενά, υπερβολικός αριθμός κανονιστικών ρυθμίσεων και απαγορεύσεων. Τα αίτια που την προκαλούν και τη διατηρούν ακμαία ποικίλουν ανάλογα με τον τομέα, τον οποίο κανείς εξετάζει. Λόγοι οικονομικής φύσεως, όπως πχ. το μεγάλο φορολογικό βάρος, έχουν μερίδιο στο μέγεθός της, μαζί με λόγους πολιτικής φύσεως, όπως πχ. η έλλειψη εμπιστοσύνης προς το κράτος και τους θεσμούς του, αλλά και λόγους που σχετίζονται με την ψυχολογία των πολιτών, με την αίσθηση της φορολογικής ηθικής να βρίσκεται ψηλά στη λίστα.

Όσον αφορά το μέγεθος της παραοικονομίας, έχει ήδη τονιστεί η δυσκολία υπολογισμού του λόγω του «κρυφού» της χαρακτήρα. Παρόλα αυτά, μέσα από τις μεθόδους, που έχουν χρησιμοποιήσει πολλοί οικονομολόγοι και μελετητές του φαινομένου, μπορεί να σχηματισθεί ικανοποιητική εικόνα για αυτό, αν και οι μετρήσεις διαφέρουν, χωρίς να μπορεί να υπάρξει απόλυτη ταύτιση των εξαγόμενων αποτελεσμάτων. Επιπλέον, μέσα από τη χρήση στατιστικών στοιχείων και πινάκων, έγινε μια συνοπτική παρουσίαση του μεγέθους της παραοικονομίας ανά τον κόσμο, ανάλογα με το είδος της οικονομίας των χωρών. Συγκεκριμένα, οι πιο φτωχές και αναδυόμενες χώρες και οικονομίες υπό μετάβαση είναι εκείνες, στις οποίες ο ανεπίσημος τομέας της οικονομίας είναι πιο ανεπτυγμένος, ενώ οι ανεπτυγμένες χώρες είναι εκείνες όπου το μέγεθος της παραοικονομίας συγκριτικά με την επίσημη οικονομία είναι μικρότερο.

Αν και οι απόψεις δίστανται αναφορικά με το αν η επίδραση της παραοικονομίας στην επίσημη οικονομία είναι θετικής ή αρνητικής φύσεως, κρίθηκε πιο σωστή η υιοθέτηση της άποψης ότι «Τα οφέλη της παραοικονομίας είναι βραχυχρόνια και υπονομεύουν τη μακροχρόνια και υγιή ανάπτυξη της οικονομίας», όπως ήδη έχει ειπωθεί στο κυρίως κείμενο. Γεγονός είναι πάντως ότι τα επιχειρήματα και των δύο πλευρών είναι σημαντικά και καλά τεκμηριωμένα. Για παράδειγμα, ενώ οι μεν υποστηρίζουν ότι η παραοικονομία δρα ενάντια στην ανάπτυξη του κράτους και στην ευημερία των πολιτών του καθώς μειώνει τα έσοδα του κράτους και προκαλεί στρεβλώσεις, οι δε προτάσσουν το επιχειρήμα ότι πολλοί άνθρωποι ζουν και επιβιώνουν χάρη σε αυτήν και ότι μεγάλος μέρος των χρημάτων, που παράγονται στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας, διοχετεύονται στον επίσημο.

Τέλος, λαμβάνοντας υπόψη ότι η παραοικονομία, όσες θετικές συνέπειες κι αν έχει, όπως υποστηρίζεται από πολλούς, αποτελεί τομέα που αναπτύσσεται έξω απ' τα όρια του κρατικού ελέγχου, οι κυβερνήσεις είναι επιφορτισμένες με το να την περιορίσουν και να την αντιμετωπίσουν όσο πιο αποτελεσματικά γίνεται, η καθεμιά αναλογιζόμενη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κράτους και της κοινωνίας. Τα μέτρα και οι τρόποι αντιμετώπισης, επομένως, ποικίλουν και αφορούν τόσο τις ενέργειες που πρέπει να γίνουν απ' την πλευρά του κράτους, όσο και τις ενέργειες, οι οποίες αναλογούν στους πολίτες, οι οποίοι έχουν μαζί με τις κυβερνήσεις μερίδιο ευθύνης για την εξάπλωση και τη συντήρηση της παραοικονομίας. Εκτός από αυτούς, διάφοροι διεθνείς οργανισμοί, οι οποίοι δρουν με γνώμονα την παγκόσμια ανάπτυξη, λαμβάνουν με τη σειρά τους μέτρα για τον περιορισμό του μεγέθους και την αντιμετώπιση της παραοικονομίας.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρήθηκε η παράθεση όσων περισσότερων στοιχείων υπάρχουν διαθέσιμα για το φαινόμενο της παραοικονομίας. Η μελέτη του φαινομένου αυτού, όσο δύσκολη και αν είναι, βοηθά στην καλύτερη κατανόηση της οικονομικής πραγματικότητας στο σύνολό της. Η αλληλεπίδραση της επίσημης με την ανεπίσημη οικονομία και η σχέση της τελευταίας με τον πολιτικό παράγοντα, καθιστά το φαινόμενο αυτό υψίστης σημασίας για τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, αλλά και τους μελετητές του σε γενικότερη κλίμακα. Η Διεθνής Πολιτική Οικονομία, η κατεύθυνση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος στο πλαίσιο του οποίου εκπονήθηκε η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία, αποτελεί επιστημονικό κλάδο των Διεθνών Σχέσεων, αντικείμενο του οποίου μπορεί να ειπωθεί ότι αποτελεί η παραοικονομία, δεδομένου του πολυδιάστατου χαρακτήρα της, ο οποίος μεταξύ άλλων εντάσσεται στη σφαίρα της οικονομίας και της πολιτικής. Εν κατακλείδι, η συνεχής παρακολούθηση και έρευνα αναφορικά με το φαινόμενο της παραοικονομίας κρίνεται ζωτικής σημασίας για την οικονομία, την ανάπτυξη και την ευημερία τόσο σε κρατικό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Βαβούρας, Ιωάννης Σ. και Μανωλάς, Γιώργος Α. (2004). *Η παραοικονομία στην Ελλάδα και τον κόσμο. Προσέγγιση των βασικών πτυχών του προβλήματος*. Αθήνα: Παπαζήση

Σεν, Αμαρτύα (2000). *Για την ηθική και την οικονομία*. Αθήνα: Καστανιώτη (μτφ. Άγγελος Φιλίππτος)

Χρυσοβιτσιώτης, Ι. και Σταυρακόπουλος, Ι. (2001 - 5η έκδοση). *Λεξικό αγγλοελληνικό & ελληνοαγγλικό εμπορικών τραπεζικών και χρηματο-οικονομικών όρων*. Αθήνα: Παπαζήση

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

A

Alm, James and Embaye, Abel (2013). "Using Dynamic Panel Methods to Estimate Shadow Economies Around the World, 1984-2006". *Public Finance Review*, Vol. 41, No. 5

Alter Chen, Martha (Jul. 2007). "Rethinking the Informal Economy: Linkages with the Formal Economy and the Formal Regulatory Environment". *Economic and Social Affairs. ST/ESA/DESA Working Paper No. 46*

Ardizzi, Guerino, Petraglia, Carmelo, Piacenza, Massimiliano, Schneider, Friedrich and Turati, Gilberto (Mar. 2013). "Money laundering as a financial sector crime. A new approach to measurement, with an application to Italy". *University of Torino, Department of Economics and Statistics. Working Paper No. 18*

B

Bajada, Christopher and Schneider, Friedrich (Sept. 2009). "Unemployment and the Shadow Economy in the OECD". *Revue économique*, Vol. 60, No. 5, *L'économie informelle*

Barkley Rosser, J. Jr. and Vcherashnaya Rosser, Marina (Mar/Apr. 2001). "Another Failure of the Washington Consensus on Transition Economies. Inequality and Underground Economies". *Challenge*, Vol. 44, No. 2

Bhattacharyya, D. (1990). "An econometric method of estimating the 'hidden' economy, United Kingdom (1960-1984): estimates and tests". *Economic Journal*, Vol. 100

Boeschoten, Werner C. and Marcel M.G. Fase (1984). *The Volume of Payments and the Informal Economy in the Netherlands 1965-1982*. M. Nijhoff, Dordrecht

Bose, Niloy, Capasso, Salvatore and Wurm, Martin Andreas (2012). "The impact of banking development on the size of shadow economies". *Journal of Economic Studies*, Vol. 39, No. 6

Brambila Macias, Jose and Cazzavillan, Guido (Sept. 2009). "The dynamics of parallel economies. Measuring the informal sector in Mexico". *Research in Economics*, Vol. 63, Issue 3

Braşoveanu, Iulian Viorel (2013). “Public sector influences in the development of the underground economy and corruption in Romania, in EU context”. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, Vol. 47, Issue 1

Buehn, Andreas, and Schneider, Friedrich (2012). “Shadow economies around the world: novel insights, accepted knowledge, and new estimates”. *International Tax and Public Finance*, Vol. 19

C

Cagan, Phillip (1958). “The Demand for Currency Relative to the Total Money Supply”. *Journal of Political Economy*, Vol. 66, No. 3

Capasso, Salvatore and Jappelli, Tullio (2013). “Financial development and the underground economy”. *Journal of Development Economics*, Vol. 101

Carillo, Maria Rosaria and Pugno, Maurizio (Sept. 2004). “The underground economy and underdevelopment”. *Economic Systems*, Vol. 38, Issue 3

Căus, Vasile-Aurel (2012). “Underground Economy, GDP and Stock Market”. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, Vol. 21, Issue 1

Chatterjee S., Chaudhuri K. and Schneider F., (2003). *The Size and Development of the Indian Shadow Economy and a Comparison with other 18 asian countries: An Empirical Investigation*. Presented at European Public Choice Society, Annual meeting 2003 in Aarhus (DK) (mimeo).

Chaudhuri, Kausik, Schneider, Friedrich, and Chattopadhyay, Sumana (2006). “The size and development of the shadow economy: An empirical investigation from states of India”. *Journal of Development Economics*, Vol. 80

Chaudhuri, Sarbajit and Mukhopadhyay, Ujjaini (2010). *Revisiting the Informal Sector. A General Equilibrium Approach*. New York: Springer

Choi, Jay Pil and Thum Marcel (Aug. 2005). “Corruption and the Shadow Economy”. *International Economic Review*, Vol. 46, No. 3

Chong, Alberto and Gradstein, Mark (2007). “Inequality and Informality”. *Journal of Public Economics*, Vol. 9. (σελ. 159-79)

Çiçek, Deniz and Elgin, Ceyhun (Dec. 2011). “Cyclicality of fiscal policy and the shadow economy”. *Empirical Economics*, Vol. 41, Issue 3

Colombo, Emilio, Onnis, Luisanna and Tirelli, Patrizio (Feb. 2012). “The shadow side of financial crises”. University of Milano-Bicocca

Colombo, Emilio, Onnis, Luisanna and Tirelli, Patrizio (Feb. 2013). “Shadow economies at times of banking crises: empirics and theory”. Department of Economics, Management and Statistics, Working Paper No. 234

Contini, Bruno (1981). “Labor Market Segmentation and the Development of the Parallel Economy the Italian Experience”. *Oxford Economic Papers*, Vol. 33, No. 4

Contini, Bruno (1982). “The Second Economy of Italy” in Vito Tanzi (ed.) *The Underground Economy in the United States and Abroad*. Lexington: D.C. Heath

Cooray, Arusha and Schneider, Friedrich (Dec. 2013). “How Does Corruption Affect Public Dept? An Empirical Analysis”. Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz, Working Paper No. 1322

D

D’Heroncourt, Johanna and Méon, Pierre-Guillaume (2012). “The not so dark side of trust: Does trust increase the size of the shadow economy?”. *Journal of Economic Behavior & Organization* Vol. 81

Dallago, Bruno (1990). *The Irregular Economy: The “Underground Economy” and the “Black Labor Market”*. Dartmouth (U.K.): Publishing Company

Del Boca, Daniela (1981). “Parallel Economy and Allocation of Time”. *Micros- Quarterly Journal of Microeconomics*

Del Boca, Daniela and Forte, Francesco (1982). “Recent Empirical Surveys and Theoretical Interpretations of the Parallel Economy in Italy” in Vito Tanzi (ed.) *The Underground Economy in the United States and Abroad*. Lexington: D.C. Heath

Dell’ Anno, Robert (2003). “Estimating the Shadow Economy in Italy: a Structural Equation Approach”. University of Aarhus, Denmark, Department of Economics. Working Paper No. 2003-07

Din, Alina-Valentina (2012). “The underground economy, the corruption. A way of manifesting the fiscal evasion”. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, Vol. 21, Issue 2

Dobozi, I., and Pohl, G. (1995). “Real output decline in transition economies-Forget GDP, try power consumption data”. *Transition Newsletter* 6 (1-2)

Dreher, Axel, Kotsogiannis, Christos and McCorrison, Steve (2009). “How do institutions affect corruption and the shadow economy”. *Int Tax Public Finance*, Vol. 16

Dreher, Axel and Schneider, Friedrich (2010). “Corruption and the shadow economy: an empirical analysis”. *Public Choice*, Vol. 144

Dreyer Lassen, David (2007). “Ethnic divisions, trust and the size of the informal sector”. *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 63

Ducu, Adrian (Jun. 2013). “Could the present economic-financial crisis give an new impetus to the fight against corruption and the underground economy?”. *Internal Auditing & Risk Management*, Anul VIII, No. 2

Dumitrescu, Constantin Dan, Neacsu, Razvan and Zamfirescu, Nicolae (2009). “Underground Economy, Disturbatory Factor in National Economy Development”. *Annals of DAAAM for 2009 & Proceedings of the 20th International DAAAM Symposium*, Vol. 20, No. 1

E

Echazu, Luciana and Bose, Pinaki (Oct. 2008). “Corruption, Centralization and the Shadow Economy”. *Southern Economic Journal*, Vol. 75, No. 2

Eilat, Yair and Zinnes, Clifford (2002). "The Shadow Economy in Transition Countries: Friend or Foe? A Policy Perspective". *World Development*, Vol. 30, No. 7

Elgin, Ceyhun (Dec. 2012). "Cyclicality of Shadow Economy". *The Economic Society of Australia. Economic Papers*, Vol. 31, No. 4

Elgin, Ceyhun and Oztunali, Oguz (2012). "Shadow Economies Around the World: Model Based Estimates". *Bogazici University, Department of Economics, Series Working Papers No. 5*

Elgin, Ceyhun and Schneider, Friedrich (2013). "Shadow Economies in OECD Countries: DGE vs. MIMIC Approaches". *Bogazici University, Department of Economics Working Papers*, No. 13

Elgin, Ceyhun and Uras, Burak R. (2013). "Public debt, sovereign default risk and shadow economy". *Journal of Financial Stability*, Vol. 9

Enste, D. and Schneider, F. (1998). "Increasing shadow economies all over the world - fiction or reality? A survey of the global evidence of their size and of their impact from 1970–1995", *Discussion Paper No. 26: IZA*

Enste, Dominik H. (Sept. 2010). "Regulation and shadow economy: empirical evidence for 25 OECD-countries". *Constitutional Political Economy*, Vol. 21, Issue 3

Estrin, Saul and Mickiewicz, Tomasz (Jul. 2010). "Shadow Economy and Entrepreneurial Entry". *IZA Discussion Paper No. 5053*

F

Feige, Edgar L. (1979). "How Big is the Irregular Economy?". *Challenge*, Vol. 22, No. 1

Feige, Edgar L. (1986). "A Re-examination of the 'Underground Economy' in the United States". *IMF Staff Papers*, Vol. 33, No. 4

Feige, Edgar L. (1989) (ed.). *The Underground Economies. Tax evasion and Information Distortion*. Cambridge: Cambridge University Press

Feige, Edgar L. (1996). "Overseas Holdings of U.S. Currency and the Underground Economy" in Susan Pozo (ed.) *Exploring the Underground Economy*. Michigan: W.E. Upjohn, Institute for Employment Research

Feige, Edgar L. and Urban, Ivica (2008). "Measuring underground (unobserved, non-observed, unrecorded) economies in transition countries: Can we trust GDP?". *Journal of Comparative Economics*, Vol. 36

Fiess, Norbert M., Fugazza, Marco and Maloney, William F. (2010). "Informal self-employment and macroeconomic fluctuations". *Journal of Development Economics*, Vol. 91

Firstenberg, Achyam and Tzur, Joseph (Fall 2013). "The Non-observed Economy: Development, Estimates and Causes". *Journal of Theoretical Accounting Research*, Vol. 9, Issue 1

Franz, Anton (1983). "Wie groß ist die "schwarze" Wirtschaft?". *Mitteilungsblatt der Österreichischen Statistischen Gesellschaft*, Vol. 49, No. 1

Frey, Bruno S. and Weck, Hannelore (1983). "Bureaucracy and the Shadow Economy: A Macro-Approach" in Horst Hanusch (ed.) *Anatomy of Government Deficiencies*. Berlin: Springer

Frey, Bruno S. and Weck, Hannelore (1983). "Estimating the Shadow Economy: A 'Naive' Approach". *Oxford Economic Papers*

Frey, Bruno S. and Weck-Hannemann, Hannelore (1984). "The Hidden Economy as an 'Unobserved' Variable", *European Economic Review*, Vol. 26, No. 1

Friedman, E., Johnson, S., Kaufmann, D., and Zoido-Lobaton, P. (2000). "Dodging the grabbing hand: The determinants of unofficial activity in 69 countries". *Journal of Public Economics*, Vol. 76

G

Giles David E.A. (1999). "Modeling the hidden Economy in the Tax-gap in New Zealand". Working Paper, Department of Economics, University of Victoria, Canada.

Granda-Carvajal, Catalina (Dec. 2010). "The Unofficial Economy and the Business Cycle: A Test for Theories". *International Economic Journal*, Vol. 24, Issue 4

Gutmann, Pierre M. (1977). "The Subterranean Economy". *Financial Analysts Journal*, Vol. 34, No. 1

H

Harriss-White, Barbara (2010). "Work and Wellbeing in Informal Economies: The Regulative Roles of Institutions of Identity and the State". *World Development*, Vol. 38, No. 2

Helberger C., and Knepel H. (1988). "How big is the Shadow Economy? A Re-Analysis of the Unobserved-Variable Approach of B.S. Frey and H. Weck-Hannemann". *European Economic Review*, No. 32

I

Ihrig, Jane and Moe, Karine S. (2004). "Lurking in the shadows: the informal sector and government policy". *Journal of Development Economics*, Vol. 73

Isachsen, Arne J., Klovland, Jan and Steinar Strom (1982) "The Hidden Economy in Norway", in Vito Tanzi (ed.). *The Underground Economy in the United States and Abroad*. Lexington: D.C. Heath

J

Jensen, Jonas and Woehlbier, Florian (Aug. 2012). "Improving tax governance in EU Member States: Criteria for successful policies". European Commission: European Economy, Occasional Papers 114

Johnson, Simon; Kaufmann, Daniel; and Andrei Shleifer (1997). "The Unofficial Economy in Transition". *Brookings Papers on Economic Activity*, Fall, Washington D.C.

Johnson, Simon; Kaufmann, Daniel and Pablo Zoido-Lobaton (1998). "Regulatory Discretion and the Unofficial Economy". *The American Economic Review*, Vol. 88, No. 2

K

Kaplow, Louis (2008). *The Theory of Taxation and Public Economics*. USA: Princeton University Press

Kaufmann, Daniel and Kaliberda, Aleksander (1996). "Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post Socialist Economies: A Framework of Analyses and Evidence". Policy research Working Paper No. 1691. Washington, D.C.: The Worldbank

L

La Porta, Rafael and Shleifer, Andrei (Fall 2008). "The Unofficial Economy and Economic Development". Brookings Papers on Economic Activity, Issue 2

Lackó, Mária (1996). *Hidden Economy in East-European Countries in International Comparison*, Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA), Working Paper

Lackó, Mária (1998). "The Hidden Economies of Visegrad Countries in International Comparison: A Household Electricity Approach" in L. Halpern and Ch. Wyplosz (eds.) *Hungary: Towards a Market Economy*. Cambridge (Mass.): Cambridge University Press

Lackó, Mária (1999). "*Hidden Economy an Unknown Quantity? Comparative Analyses of Hidden Economies in Transition Countries in 1989-95*". Department of Economics, University of Linz, Austria, Working Paper No. 9905

Lalountas, Dionisios A., Manolas, George A. and Vavouras, Ioannis S. (Feb. 2011). "Corruption, globalization and development: How are these three phenomena related?". *Journal of Policy Modeling*, Vol. 33

Langfeldt, Enno (1984). "The Unobserved Economy in the Federal Republic of Germany" in Edgar L. Feige (ed.) *The Unobserved Economy*. Cambridge: Cambridge University Press

Lavinia, Elisabeta (Jan. 2011). "The level of the underground economy in the economic crisis period". *Annals of Eftimie Murgu University Resita, Fascicle II, Economic Studies*

Lemieux, Pierre (Nov. 2007). *The Underground Economy: Causes, Extent, Approaches*. Canada: Montreal Economic Institute Research Papers

Lizzeri, C. (1979). *Mezzogiorno in Controluce*. Naples: Enel.

Loayza, Norman V. (1996). "The Economics of the Informal Sector: A Simple Model and Some Empirical Evidence from Latin America". *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, No. 45

Looney, Robert (Dec. 2006). "Economic Consequences of Conflict: The Rise of Iraq's Informal Economy". *Journal of Economic Issues (Association for Evolutionary Economics)*, Vol. 40, Issue 4

Lyssiotou, Panayiota, Pashardes, Panos and Stengos, Thanasis (Jul. 2004). "Estimates of the black economy based on consumer demand approaches". *The Economic Journal*, Vol. 114

M

Maftai, Loredana (2013). “A brief analysis of the shadow economy in Europe”. CES Working Papers, Vol. 5, Issue 4

Mara, Eugenia Ramona (2011). “The underground economy in Romania”. Munich Personal RePEc Archive, No. 36440. Annals. Economic Science Series, Vol. 17

Mazhar, Ummad (Apr. 2012). “Regulatory discretion and the unofficial economy: A redux”. Munich Personal RePEc Archive, Paper No. 39030

Mogensen, Gunnar V.; Kvist, Hans K.; Körmendi, Eszter and Soren Pedersen (1995). *The Shadow Economy in Denmark 1994: Measurement and Results*, Study No. 3, Copenhagen: The Rockwool Foundation Research Unit

Mohamed, Marliza (Dec. 2012). “Estimating the Underground Economy from the Tax Gap: The Case of Malaysia”. Malaysian Journal of Economic Studies, Vol. 49 No. 2

N

Nastav, Bojan and Bojnec, Stefan (Nov. 2005). “Shadow Economy in Slovenia”. Managing the Process of Globalisation in New and Upcoming EU Members. Proceedings of the 6th International Conference of the Faculty of Management Koper

O

O’ Higgins, Michael (1980). *Measuring the Hidden Economy: A Review of Evidence and Methodologies*. London: Outer Circle Policy Unit

O’Higgins, Michael (1989). “Assessing the Underground Economy in the United Kingdom”. in Edgar L. Feige (ed.) *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*. Cambridge: Cambridge University Press

O’Neill, David M. (1983): “Growth of the Underground Economy 1950-81: Some Evidence from the Current Population Survey”. Study for the Joint Economic Committee, Vol. 98, No. 122. Washington: U.S. Congress, Joint Committee Print, U.S. Gov. Printing Office.

OECD (2002). *Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook*. Paris

Ogreba, Svyatoslav (2012). “International Experience of Statistical Assessment of the Shadow Economy”. Journal of Social Sciences, Vol. 1, No. 2

Onnis, Luisanna and Tirelli, Patrizio (Sept. 2011). “Institutions, policies and economic development. What are the causes of the shadow economy?”. Societa Italiana di Economia Pubblica, 23rd Conferenza, C/O Dipartimento di Economia, Statistica e Diritto dell’Università di Pavia

Orviska, Marta, Caplanova, Anetta, Medved, Jozef and Hudson, John (2006). “A cross-section approach to measuring the shadow economy”. Journal of Policy Modeling, Vol. 28

P

Packman, Andrew and Lopez Claros, Augusto (2013). *Paying Taxes 2014: The global picture. A comparison of tax systems in 189 economies worldwide*. PwC and The World Bank/IFC

Palan, Ronen, Murphy Richard and Chavagneux, Christian (2010). *Tax havens. How globalization really works*. USA: Cornell University Press

Park, Tea (1979). *Reconciliation Between Personal Income and Taxable Income*. Washington D.C.: Bureau of Economic Analysis

Pedersen, Søren (1998). *The Shadow Economy in Western Europe. Measurement and Results for Selected Countries. Study No. 5*. Copenhagen: The Rockwool Foundation Research Unit

Pedersen, Søren (2003). *The Shadow Economy in Germany, Great Britain and Scandinavia. A measurement based on questionnaire surveys. Study No. 10*. Copenhagen: The Rockwool Foundation Research Unit

Pesqueux, Yvon (Nov/Dec 2013). “L'économie informelle, une bonne «mauvaise pratique»?”. *Revue Française de Gestion*, Vol. 38, Issue: 228/229

Petersen, Hans-Georg (1982). “Size of the Public Sector, Economic Growth and the Informal Economy: Development Trends in the Federal Republic of Germany”. *Review of Income and Wealth*, Vol. 28, No. 2

Petkantchin, Valentin (May 2013). “The tax and regulatory causes of the underground economy”. *Institute Économique Molinari, IEM's Economic Note*

Portes, Alejandro (1996). “The Informal Economy” in Susan Pozo (ed.) *Exploring the Underground Economy*. Michigan: W.E. Upjohn, Institute for Employment Research

Prado, Mauricio (May 2011). “Government policy in the formal and informal sectors”. *European Economic Review*, Vol. 55

Pyle, David J. (1989). *Tax evasion and the black economy*. Hong Kong: The Macmillan Press LTD

Q

Qazi, Masood Ahmed and M. Haider, Hussain (Mar. 2008). “Estimating the Black Economy through a Monetary Approach: A Case Study of Pakistan”. *Economic Issues*, Vol. 13, Part 1

Quintin, Erwan (Dec. 2008). “Contract enforcement and the size of the informal economy”. *Economic Theory*, Vol. 37, Issue 3

R

Rose-Ackerman, Suzan (ed.) (2006). *International Handbook on the Economics of Corruption*. Great Britain: Edward Elgar

Russell, Barrie (Jun. 2010). *Revenue Administration: Managing the Shadow Economy*. IMF, Fiscal Affairs Department, Technical Notes and Manuals 10/14

S

Sabirianova Peter, Klara (Jun. 2009). “Income Tax Flattening: Does It Help to Reduce the Shadow Economy?”. *IZA Discussion Paper No. 4223*

Schneider, Friedrich (1997). “The Shadow Economies of Western Europe”. *Journal of the Institute of Economic Affairs*, Vol. 17, No. 3

- Schneider, Friedrich and Enste, Dominik H. (Mar. 2000). "Shadow Economies-Size, Causes and Consequences". *Journal of Economic Literature*, Vol. 38, No. 1
- Schneider, Friedrich and Klinglmaier, Robert (2004). "Shadow Economies Around the World: What Do We Know?". Center for Research in Economics, Management and the Arts. Working Paper No. 3
- Schneider, Friedrich (2005). "Shadow economies around the world: what do we really know?". *European Journal of Political Economy*, Vol. 21
- Schneider, Friedrich (Sept. 2009). *The Shadow Economy in Poland. How Payment Systems Help Limit the Shadow Economy*. A.T. Kearney, Inc.
- Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2009). "Shadow Economies and Corruption All Over the World: Revised Estimates for 120 Countries". *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, Vol. 1 (version 2)
- Schneider, Friedrich (2009). "Size and Development of the Shadow Economy in Germany, Austria and Other OECD-Countries Some Preliminary Findings". *Revue économique*, Vol. 60, No. 5, L'économie informelle
- Schneider, Friedrich, Buehn, Andreas and Montenegro, Claudio E. (Jul. 2010). "Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007". The World Bank: Development Research Group, Poverty and Inequality Team & Europe and Central Asia Region, Human Development Economics Unit, Policy Research Working Paper No. 5356
- Schneider, Friedrich (2010). *The Shadow Economy in Europe, 2010. Using electronic payment systems to combat the shadow economy*. A.T. Kearney, Inc.
- Schneider, Friedrich (Feb. 2012). "Tax Evasion in Europe. The Shadow Economy and Tax Evasion: What do we (not) know?". Focus. CESifo Forum
- Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2012). "Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What Are the Driving Forces?". IZA Discussion Paper Series No. 6891
- Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas (Oct. 2013). "Estimating the Size of the Shadow Economy: Methods, Problems and Open Questions". CESifo Working Paper No. 4448
- Schneider, Friedrich (2013). *The Shadow Economy in Europe, 2013*. A.T. Kearney, Inc.
- Schneider, Friedrich and Williams, Colin C. (2013). *The Shadow Economy*. Great Britain: The Institute of Economic Affairs
- Simon, Chris P. and Witte, Ann D. (1982). *Beating the System: The Underground Economy*. Boston: Urban House
- Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Feb. 2012). "Inclusive Growth, Institutions, and the Underground Economy". Asia and Pacific Department. IMF Working Paper, No. 47
- Singh, Anoop, Jain-Chandra, Sonali and Mohommad, Adil (Jun. 2012). "Out of the Shadows". *Finance and Development*, Vol. 49, No. 2

Spiro, Peter S. (2005) “Tax Policy and the Underground Economy” στο Bajada, Christopher and Schneider, Friedrich (eds.) *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*. Aldershot: Ashgate Publishing

Startienė, Gražina and Trimonis, Karolis (2011). “Causes of non-observed economy”. *Economics and Management*, No. 16

Stinespring, John Robert (2011). “Dynamic Scoring, Tax Evasion, and the Shadow Economy”. *Public Finance Review*, Vol. 39. No. 1

T

Tafenau, Egle, Herwartz, Helmut and Schneider, Friedrich (Dec. 2010). “Regional Estimates of the Shadow Economy in Europe”. *International Economic Journal*, Vol. 24, No. 4

Takashi, Kadokura (2002). *Nihon no chika keiza—datsuzei, wairo, baishun, mayaku*. [Japan’s Underground Economy: Tax Evasion, Bribery, Prostitution, and Drugs] (Tokyo: Kodansha shinsho) – Μεταφρασμένο στα αγγλικά στο: “The Underground Economy Around the World” (Summer 2007). *The Japanese Economy*, Vol. 34, No. 2

Tanzi, Vito (1980). “The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications”. *Banca Nazionale del Lavoro*, Vol. 135, No. 4

Tanzi, Vito (1983). “The Underground Economy in the United States: Annual Estimates, 1930-1980”. *IMF-Staff Papers*, Vol. 30, No. 2

Tedds, Lindsay (1998). “Measuring the size of the hidden Economy in Canada”. MA extended essay, University of Victoria, Department of Economics.

Teobaldelli, Désirée and Schneider, Friedrich (Jul. 2013). “The Influence of Direct Democracy on the Shadow Economy”. Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz, Working Paper No. 1316

Thießen, Ulrich (Dec. 2010). “The Shadow Economy in International Comparison: Options for Economic Policy Derived from an OECD Panel Analysis”. *International Economic Journal*, Vol. 24, No. 4

Thomas, Jim J. (1992). *Informal Economic Activity*. LSE, Handbooks in Economics, London: Harvester Wheatsheaf

Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (2005). “What Shapes the Attitudes Towards Paying Taxes? Evidence from Switzerland, Belgium and Spain”. Center for Research in Economics, Management and Arts, Working Paper No. 6

Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (Jan. 2007). “Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A Panel Analysis”. IZA Discussion Paper No. 2563

Torgler, Benno, Schaffner, Markus and Macintyre, Alison (2007). “Tax Compliance, Tax Morale and Governance Quality”. Center for Research in Economics, Management and the Arts, Working Paper No. 17

Torgler, Benno and Schneider, Friedrich (2009). “The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy”. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 30

Torgler, Benno and Schneider, Friedrich and Schaltegger, Christoph A. (2010). “Local autonomy, tax morale, and the shadow economy”. *Public Choice*, Vol. 144

U

United Nations Commission for Europe (2008). *Non-observed Economy in National Accounts: A Survey of Country Practices*. United Nations Publication: New York and Geneva

V

Valentini, Enzo (2009). “Underground Economy, Evasion and Inequality”. *International Economic Journal*, Vol. 23, No. 2

Vermeend, Willem, Van der Ploeg, Rick and Timmer, Jan Willem (2008). *Taxes and the Economy. A survey on the impact of taxes on Growth, Employment, Investment, Consumption and the Environment*. UK, Cheltenham: Edward Elgar

Voicu, Cristina (Mar. 2012). “‘Underground’ Economy Nature-Conceptual Status”. *Theoretical and Applied Economics*, Vol. 19, Issue 3

Voicu, Cristina (Jul. 2012). “Economics and ‘underground’ economy theory”. *Theoretical & Applied Economics*, Vol. 19, Issue 7

W

Wallace, Claire and Latcheva, Rossalina (Jan. 2006). “Economic Transformation Outside the Law: Corruption, Trust in Public Institutions and the Informal Economy in Transition Countries of Central and Eastern Europe”. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 1

Weck, Hannelore (1983). *Schattenwirtschaft: Eine Möglichkeit zur Einschränkung der öffentlichen Verwaltung? Eine ökonomische Analyse*. Frankfurt/Main: Lang.

Williams, Colin C. and Jan Windebank (1995). “Black Market Work in the European Community: Peripheral Work for Peripheral Localities?”. *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 19, No. 1

Williams, Colin C. and Round, John (Sept. 2008). “A Critical Evaluation of Romantic Depictions of the Informal Economy”. *Review of Social Economy*, Vol. 66, Issue 3

Y

Yfantopoulos, John (2013). “Dynamic aspects of the underground economy in Greece”. *Journal of Economic and Social Measurement*, Vol. 38

Yoo, Tiho, and Jin K. Hyun (1998). *International Comparison of the Black Economy: Empirical Evidence Using Micro-Level Data*. Unpublished Paper Presented at the 1998 Congress of the International Institute of Public Finance, Cordoba, Argentina

Z

Zagorsek, Hugo, Jaklic, Marko, and Hribernik, Aljaz (Apr. 2009). “The Shadow Economy and its Impact on National Competitiveness: The Case of Slovenia”. *South East European Journal of Economics and Business*, Vol. 4, No. 1

“Central Asia: Shadow economies hold back development” (Jun. 2011). Commonwealth of Independent States. Oxford Analytica Daily Brief Service

“Romania economy: The long shadow of the black economy” (Jun. 2013). EIU ViewsWire. The Economist Intelligence Unit.

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

Durden, Tyler (2013) “Europe’s Shadow Economy: As Big As Germany”. Zerohedge. Διαθέσιμο στο: <http://www.zerohedge.com/news/2013-05-06/europes-shadow-economy-big-germany>

Ellyatt, Holly (Jun. 2013). “Europe’s Black Market Economy is Booming”. CNBC. Διαθέσιμο στο: <http://www.cnbc.com/id/100787222>

European Commission: COM (2013), Communication from the Commission, Annual Growth Survey 2014, {SWD(800) final}, Brussels, 13.11.2013. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/2014/ags2014_en.pdf

Guériaux, Charlotte (Sept. 2012). “The Normality of Informality: Shadow economy out of crisis”. New Eastern Europe. Διαθέσιμο στο: <http://neweasterneurope.eu/interviews/362-the-normality-of-informality-shadow-economy-out-of-crisis>

Jacquet, Pierre (Jan. 2013). “Les limites du développement par l’ économie informelle”. Le Monde.fr. Διαθέσιμο στο: http://www.lemonde.fr/economie/article/2013/01/07/les-limites-du-developpement-par-l-economie-informelle_1813608_3234.html

Mennig, Regina/Αναστασοπούλου, Ειρήνη. «Χαμηλή φορολογική ηθική σε εποχές κρίσης». Deutsche Welle, 5 Φεβρουαρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://dw.de/p/1B33s>

“Reducing opportunities for tax non-compliance in the underground economy”. (Jan. 2012). OECD: Forum on Tax Administration: SME Compliance Sub-Group. Information Note. Διαθέσιμο στο: <http://www.oecd.org/site/ctpfta/49427993.pdf>

“Shadow Economy and Undeclared Work”. European Commission. Europe 2020. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/07_shadow_economy.pdf

Copyright ©, **Κουτούμπα Μαρία Αθανασίου, Σεπτέμβριος 2014**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών.